

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
LV. évfolyam • 2009/3.

Ayhan Gökhan, Nyilas Atilla, Tandori Dezső,
Turczi István, Vass Tibor verse ■ Kappanyos András,
Menyhért Anna tanulmánya ■ Halmai Tamás,
Szávai Attila prózája

Tartalom

„kávéházi szegleten...”

<i>Turczy István</i>	A hatodik kvark; Az ammoniták tengere; Az idegen	3
<i>Lászlóffy Csaba</i>	A Nagy Buli szapphói strófában / Obsitos hologram / Rejtély rímek közt	5
<i>Ayhan Gökhan</i>	Mai; Címadás-galopp; Prága	7
<i>Nyilas Atilla</i>	Egynyári jegyzetek	10
<i>Tandori Dezső</i>	Szétfoglaló vers; Weöres-émlékversek	20
<i>Vass Tibor</i>	Oldalas vers	28

Próza és vidéke

<i>Halmai Tamás</i>	Tizenkét séta	29
<i>Szávai Attila</i>	Hogy a viharba ne	38

Kutatóterület

<i>Menyhért Anna</i>	Szerelem és kánon között / Erdős Renée	40
<i>Kappanyos András</i>	Másodszorra elvesz az első? / A „klasszikus” avantgárd és a neoavantgárd közötti kontinuitás kérdéséhez	68

Kép-tér

<i>Handó Péter</i>	Világosított képek / Gondolatok a 30. Salgótarjáni Tavaszi Tárlatról	75
--------------------	--	----

Találkozási pontok

<i>Dukay Nagy Ádám</i>	Ha egy percre kinézek a monitorból / Vass Tiborral e-mail szemtől szemben	77
------------------------	---	----

Ami marad

<i>Suhai Pál</i>	Egy könyv képesítése / L. Simon László: <i>Japán hajítás</i>	82
<i>Nagy Csilla</i>	Az elfelejtett város / Szabó Andrea: <i>Az emlékezés iszapja</i>	84
<i>Vincze Dániel</i>	Vámbéry – komplex’ / Hazai György: <i>Vámbéry inspirációk</i>	86
<i>Baráthi Ottó</i>	Kép, identitás, érték / Könyvek, sorozatok Nógrád-ból	88
<i>Bozó Andrea</i>	Értő Fülek / Magyar Zoltán – Varga Norbert: <i>Amikor még szűk vót a világ. Mondák és hiedelmek Fülek vidékén</i>	90
<i>Nagy Pál</i>	„...hírnév nélkül maradnak...”	94

Jelen számunk a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban rendezett 30. *Salgótarjáni Tavaszi Tárlat* (2009. április 25–2009. augusztus 29.) anyagának felhasználásával készült. A borítón Szilárd Klára *Fekete vonalak* és Oláh György *Rónabánya, Luló nagy-mamával* című munkái láthatók. A belső oldalakat Bárdosi Katinka *Léptek III.* (első borító belső); Szent Ernő *Vendégvárók III.* (67); Birkás Babett *Kétlaki I.* (81); Budaházi Tibor *Fal* (részlet, 93); Fejér Ernő *Veduta Ferenczi Sándornak* (95); Lóránt János Demeter *Piros munkás* (hátsó borító belső) című alkotásaival illusztráltuk. (Fotó: Buda László.)

Főszerkesztő:
Mizser Attila
(attila.mizser@gmail.com)

Szerkesztő:
Handó Péter
(handop@gmail.com)

Lektor/korrektor:
Nagy Csilla
(csillester@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár:
Hidasi Mónika (telefon: 32/416-777)

Főmunkatársak:
Nagy Pál (*Párizs*)
Pál József (*Salgótarján*)
Tózsér Árpád (*Pozsony*)

Kiadja:
Balassi Bálint Megyei Könyvtár és
Közművelődési Intézet
(3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

Felelős kiadó:
Molnár Éva mb. igazgató

Készült a Polar Stúdióban (*Salgótarján*)

Nógrád Megye
Közülése irodalmi,
művészeti, közéleti
folyóirata.

Támogatónk:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Médiapartnerünk:

NÓGRÁD HÍRLAP

Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 270; Telefon: 32/416-777; Fax: 32/416-482; Internet: www.bbmh.hu; e-mail: palocfold@bbmh.hu • Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet; előfizethető ugyanitt • Budapesten megvásárolható az Írók Boltjában (VI. kerület, Andrássy út 45.), Nógrád megyében a Kincsestár Könyvesboltban (2660 Balassagyarmat, Rákóczi út 61.), az Inmedio Lapker Zrt. (3100 Salgótarján, Erzsébet tér 5.) hírlapboltjaiban, valamint a szlovákiai Phoenix Könyvesboltban (98401 Losonc, Kubinyi tér) • 2009-ben megjelenik 6 alkalommal • Egy szám ára 400,- Ft; előfizetési díj egy évre 1 500,- Ft, amely a postaköltséget nem tartalmazza • Kéziratokat és rajzokat megőrzzünk, de nem küldünk vissza • ISSN 0555-8867 • INDEX 25925

TURCZI ISTVÁN

A hatodik kvark

Az anyag végső építőköve?
S a lehellet, a fölötted repdeső lepkeszárny?
A Víz hatalmas, zöld szeme, a koponyaformájú
szigetek, a Föld, az Ég, az elemek találkozása?
A szívekben égő csipkebokor, a földöntúli
fegyvercsattogás, a Tűzmadár
és más szimbólumok?
A gamma-sugarak hatása a százszorszépekre?
Az elektrosokk, mely korántsem metaforikus?
S a mindent eldöntő plazmaállapot?

Kérdéseim természetjárataiban
képletek, hálók, tudós előítéletek közt
elgazodni egyre nehezkesebb.

Materiális nyomor és szervetlen élvezet.
Csipetnyi berillium rádiummal
és önbizalommal keverve —
hozzá némely lelkiállapotban
fémes hidrogén.

Kész a túlélés-recept - - - - -?

Az anyag végső építőköve csak a lélek lehet.

Az ammoniták tengere

Csodálatos látvány volt!

Korallzátonyok sora szegélyezte a partokat.
Átfénylett a só a dermedt víz színén.
Hatalmas kagylók, keményvázú szivacsok
építettek a felszínen lebegő élőlények
védelméül vastag mészkőréteget.
A polipszerű tünemények idővel ellepték
a tengereket. Szelíd ragadozók voltak,
folyékony fényben éltek és megtúrták egymást,
bölcs víziösztrönnel, boldog-öntudatlanul.
Esténként visszatértek tányércsiga formájú
házaikba és gondoskodtak utódaikról –
miközben pajzsot vont körük a világóceán.

Ez történt a földtörténet sötét középkorában,
kétszázmillió évvel az utolsó háború előtt.

Az idegen

Tükörbe néztem.

Mióta a Földön vagyok, öregedtem néhány évezredet.
Rég megszűnt a lávafolyás, magmává szilárdultak vonásaim.
Szám áramlásvonala mentén már repedezik a gránit, a gneisz.
Szememből dinoszauruszok haltak ki, s már a kontinensek
sem közelednek. Szemgödreimben mészkő és dolomit üledék.
Ez már a vég. Arcomon lassan süllyedő, apró szigetekkel
tarkított tengerfoltok: korallok, mésházú csigák, kagylók,
rákfélék lakhelye. Homlokomon hegyek gyűrődései.
Mióta a Földön vagyok, ért némi energiavesztés,
hővezető képességem sem a régi, és újabban fellépett
bennem valami mágneses rendellenesség. Ez már a vég?
Radioaktiv bomlás indult meg sejteimben; a folyamat,
úgy tűnik, visszafordíthatatlan. Gépiesen szólva:
irreverzibilis. Ez...már...a vég. Magammal és az Idővel
szembenézve talán ez az utolsó t e k t o n i k u s mosoly.
Egyedül, dolgom végezetlenül, mégis ősi derűvel állok
a teremtés tükre előtt, és utasításaid várom, ha lesznek,
Uram.

A Nagy Buli szapphói strófában

Koczka Györgynek

Mérgező város. S te, a szél ezüstös
úti porától patinás tünemény(!)
– *táncosan*, mint régi idők mezőin:
hol vagy, elődöm?

Ujjainkban és az agyunkban is gép
zakatol vagy búg; de se vér, se tinta
(persze, nincs is – ha elavult a toll már –
mit belemártsunk).

No, de ez a zaj? A közöny sisakja
rejtí arcuk, s jaj, *unalom/ha* költők
eleven, megnőtt hada hörg időnek
fergetegével!/

Boldog-é álmuk letarolva végképp?
(ott van a helyük, üres, íme, mégis).
Gerlepárok, lecsupaszítva minden
intimitás és

minden érték szétszogatott. Ma nincs jobb:
tűrjük *elfajult cudarok dagályát!* –
(Hajlított terror, nagyidő sokunkat,
számtalan csapda

s fergeteg villámtüze várt, s a szellem
olykor egy ócska esernyő alatt, ha
félt, igaz, csak fél-szavakat, de sűgött
társa fűlébe).

Kint a kicsiszolt cinikus világban
mint csellengő eb, fut a zord jövőkép,
dörgölődik üzletelőkhez... S úrré
tágul a seb bent.

Obsitos hologram

Kitárt kar, ajtó, meddig terjed lényed
(mint hőség, természeti hatalom)
a korban s kortalanban? – éned
tükörképe: ősz akarat vajon?

A viszolygások, a veszteségérzet
s a féltés! – már nem is az anyaföld
hívószavát, kódolt parancsát érzed,
mint annyiszor, ha „bicskád beletört”.

A firmamentum lepattogzott hányszor;
s te mégis mélyben, a fenéken itt
a múlt morzsái után kotorászol,
elorzott tengerek kavicsait

keresnéd alábukva – „nem maradtak
kifúrandó ellenhajók?” – ma is.
Testőre volnál – kinek! – önmagadnak?
Elernyedsz, mozdulatod rég hamis.

Rejtély rímek közt

Gyulladt szemmel visszapillantani, amerre a
körforgást még sejteni lehet. A sóhajtások is
megkoptak; kár megalázkodni, ha már a leg-
együgyűbb hódításvágy sem hiteget. Egy régi
rémmese, egy ódon borospince, egy igaz sem volt
mosoly a madárijesztőnek kölcsönzött kalap alatt.
Bár korhadó gyökér lehetnél még valahol(?) –
a semminél az sem lenne bizarrabb.

Mai

„még egy szajhát is elvennék, ha szeret.”

Mácha

holnap találkozás sűrű ege
a repkény mögül matatás vészfékje
a karlendítések fél zárójelében
fogsor-koccanás nyugvópontja
meredek úton sietek csúszik a lábam a hótól
tábortűz a ház szélén a hideg levegő-pára
összemosódik a benti dolgok zajával a délutáni film
olyan hatást tesz rám négyszer elsírom magam
kusturica cigányai cigány-tragédiái Zitával beszéltem
telefonon és már ezt unom ezt a magammal-foglalkozást
miért viszem ennyire túlzásba ma egész nap nem történt
semmi csak két rossz álom éjszaka tegnap tegnapelőtt az agy
fülledt gömbkarikái mint a cigarettafüst ajándékosztás tegnap
Kecstől egy sapka egy kék törülköző örültem neki Ő a Szorokin
könyvnek a szerzőt nem ismerem de miatta el fogom olvasni
a tegnap jó volt a mai nap nyugtalan unalma kilendít a saját
időmből Zitával holnap a Móricz Zsigmond körtéren a budaörsi
busz megállójában nem tudom hogyan-történet alakulása
nem tudom a kimenetelét a találkozás egyenes arányban függ
az állapotomtól engem a hozzáállás nem téveszt meg de ezt
a verset azonnal befejezem mondjuk annyit érzek tőle az írása
miatt csak annyit hogy írtam rendben van megírtam de minek?

Címadás-galopp

„a szó totem.”

Frejdenberg

Tudom, egy nő milyen kockázatokat járát maga után,
milyen bennfentes fájdalmak sokszorozzák a követését,
azért nem azt értem ezzel: nem vagyok hajlandó, mert
legfőképpen az vagyok testi-lelki minőségben—
a hótól eltorlaszolt utak, hajnali korán és kényszerkelések,
kávé-szín hajkefék társaságában jogot formál hozzám
az alig-biztonság-lehetőség a szerelem kockázatára,
kockáztatott egyedüllétem romantikája behatárol,
a fürdővíz közben kihűl, persze csak attól függ,
mennyi időbe telik megírni ezt a verset,
karácsonyt megelőző gyorsfürdés, terápia a testtel,
annak érdekében, de (nem, nem, nincs semmi érdekében
cselekvés, pótszer,) a kilábalt betegségek a gyerekkorból
fülledten térnek vissza, mint az asztma amiből azóta tart
a kilábalás-pótcselekvése, nem, nem gyógyult tüdővel
veszem a hideg téli levegőt a Jézus születése előtt,
a lánytól bepállom, az apja labdájára gondolok,
egy széles, elhagyatott focipálya alkonyatfelé
a belengetett éggel, Bob Dylan zenéjére az egészet,
napok óta ezek a hosszú versek, tényleg, a kávé
hogyan is? talán hosszán, mint a szervek
a folyadékok kiválasztását a testből, nem ismerem
eléggé a lányt, de valahogy nem szűnő várakozás-hangsúlyt
kap a vele kapcsolatos érzés és végkifejlet-fejlemény,
körcikkeim a focipálya haragzöld gyepén, miért is haragzöld?
erre nem fogok választ keresni, az írása azonban ennek
a szövegnek minden eshetőség ellenére a Várhegy utcai
focipályát láttatja velem, miért pont azt? mennyire rég jártam
arra? vagy a lány apja? nem, nem tudom a válaszokat
a képre vonatkoztatni, inkább elvonatkoztatások parcellái
vezethetnének a helyes megoldáshoz, nem tudom
mikor járt Zita arra, vagy Zita apja, én utoljára a Széchényi könyvtár
valamelyik emeletén, vagy a nem messze található étteremben,
egy bablevesért, mindegy, nem erre ment ki a játék, akkor meg
mire, mi a fenére erőltetem magam? a játékhoz szükséges
intelligencia most kiszorult belőlem, egy szuflára
kifújtam tüdőből, lélekből, magamból.

Prága

„mi a gerincoszlop, mi a költészet.”

Jakobson

A bajjal kapcsolatosan, a bajjal kapcsolatosan csak annyit,
amennyit Max Broda doktor utcáin sétálva éreztem,
a középkor jellegű, bástyatornyos Prága turista negyedében,
az éttermek sárga knédliét lobkowicz, pilsner urquell,
napnyugta után a Moldva jéghideg szelével,
kereszt-sinek a mellékutcák hálójában, Prága, Prága,
mondogatom magamban, az araboknál abszintot egy üveggel,
magyarázom L-nek, jól figyeljen, mert becsapják, és valóban
ne vigyük túlzásba a bizalmunkat, a szobánk kényelmes,
húsz euró egy nap, alig lenne sok itthon, a Slavia kávéház
ablakából rálátás a folyóra, szállodaszobából is hasonlóra
vágynak az ember, na most belebonyolódom a leírás-gyakorlatba,
soronként veszem a várost, az ó-város harangjainak uculait,
a térkép-gyűrögetés a szokás hatalma, egyszerű ujjgyakorlat,
a zsidó negyed göleme előtt fényképezés, a zsinagóga drága,
nem megyünk a több évtizedes sírkövek közé, biztosítom
a fájdalom-galopp ellen az utazással a helyzetet, Holan
utcája az utolsó napra marad, szűrt napfény a lengésben,
utolsó átsétálás a Károly hídon, végső kereszt-pillantás
a tájra, víztől izmos kövekre, grog úszik a gyomromban,
dobro den, dobro den, mondom, mintha Maxe Broda doktor
állna mellettem, a buszpályaudvar az utolsó állomás,
a csomagokat angolul veszik el, néhány sör, édesség,
üveg, hét decis abszint a táskában, a füzeteim mellett,
könyvek magyarul, a játékszabályok alapján elhelyezkedem
az ülésen, hét órás út haza, Pozsonynál tíz perc várakozás,
szendvics a büféből, az eladó nő tud magyarul, de forintot
nem fogad el, korona, euro, éjfél-közelben otthoni szín
a városban honvágy-mechanizmus, hogy vissza oda,
tehát az ó város térre, hol a doktor üdvözl, Maxe Broda.

Egynyári jegyzetek

(2008)

1

Idén elutazunk is meg nem is —
idei nászutunk részben (el)utazás,
részben nem ([el]utazás).

A nyaralást itthon kezdjük,
Kajászón folytatjuk,
s itthon fejezzük be.

Itthonról teszünk kirándulásokat,
a nyaralás elején és végén
itthon lesz a szállásunk.

(Kajászóról meg majd ide kirándulunk
Budapestre a kölcsön ház pótkulcsaiért,
s a békásmegyeri falansztert tekinthetjük meg.)

2

Föltámadt a szép.

3

A Mondó

nem bemon dó,
nem kimondottan lemondó,
ritkán felmondó,
messze nem úgynevezett megmondó,
de ezt-azt elmondó
átszellemülten mondó,
ördögre bizony rámondó;
a Mondó nem
idemondogató,

sem odamondogató
(apropó mi az, hogy szétmondó?),
noha mondhatni
hol összemondó,
hol visszamondó.
Amondó vagyok, hogy
a Mondó mondó, ő a mondó,
a Mondó,
ő amondó.

(Tegnap vendégül látott egy amondó.)

4

(Kis kényszeres algo-ritmus)

A feladat: munka,
hat és munka,
öt és munka,
négy és munka,
három és munka,
kettő és munka,
oké, rendben van, látható,
akarok-e itt most még valamit csinálni a munka előtt
önmagamon: nem,
felszerlésemen: nem,
lakáson: nem,
kell-e innen még valami: nem,
továbbírni: nem,
förloldás,
gyéelhá (= gyorsított elhagyási fázis),
a feladat: munka,
hat és munka,
öt és munka...,
kettő és munka,
egy és munka,
oké, rendben van, látható...,
oké, oké, oké, oké, oké, rendben van, látható...,
kettő és munka,
oké, rendben van, látható,
halálom után közölhető,
intézkedést nem igényel,
egy és munka,
oké, rendben van, látható,

akarok-e itt most még valamit csinálni...,
nem, nem, nem, nem, nem...,
oké, rendben van, látható, nem,
továbbírni nem...,
oké, rendben van, látható, nem,
továbbírni nem —
és most munka,
ez a munka,
szóval munka
(< úgy tudom, szláv
múká 'kín, szenvedés'),
ez a mókás munka.

(„Zseni vagyok!”)

5

Szartál-e már, szamuráj?!

6

Meghozza majd a nyár a maga játékeit.

Vizet ad
és vakondtúrásokat,

sarat dagaszt,
csigát búgat,
üres téstásdobozokat gurigat.

7

Jöjjön a béke.
Jöjj, béke.
Jöjj el, béke.
Jöjj, béke, jöjj.
Jövel béke.

.....

.....

Béke, béke.

8

A béke,

a béke,

a felhő szegélye,

a béke,

(Frontin a teljes fronton.)

9

(Istenbizonyíték)

Ha megtapasztaltad már az abszolút szeretetet,
ez a bizonyosság Isten létéről.

Ha nem tapasztaltad még az abszolút szeretetet,
ez a bizonyosság Isten létéről.

10

Anikó nem akar a testéből élni.

(Bulvárlap maradt a ládán.)

11

Téged nézlek a tévé
tükröződő képernyőjén.

(Sejtem már, hogy később
kínomban be fogom kapcsolni.)

12

Viharérett.

13

„De már olyan álmos vagyok,
hogy fogat, meg arcot,
meg kezet mosni nem bírok.”

*

„Nem akarok enni!
Elment az étvágyam,
és már soha többé nem jön vissza egész életemben!”

14

Vak vezet világtalan kutyát.

15

Áldott jó dohányillat.

Keresztmamáék régi szekrényében,
amely otthoni nappalijukból
kerülhetett, lecserélvén, a hétvégi házba,
pácolt cigaretta és műanyag játékok illata,
finom, mint volt a hosszú mezítlábas Pall Mall,
és talán kamilla.

Kőbányán,
mikor elvitt sétálni Papa, a nagyapám,
kinek fia utóbb örökbe fogadott engem,
nagy kört bejárva sorra látogattuk
a Pongrácz úti lakótelep kerti törpéit,
s utunk vége felé, a lépcsőházunktól
nem messze eső házikónál
kérelésemre rendre megállva,
kiadott nekem a bácsi egy zacskó
fröccsöntött emberi figurát,
egyet választhattam mindig.

Forint volt darabja.

Római harcosok, kereszteslovagok,
indiánok és kávbójok,
közéjük tartozott egy kis türkizkék bankrabló
pénzes táskával kezében,

és a modernebb fegyvernemek,
puskás, géppisztolyos, gránátos, ágyús
különböző harci pozíciókban —
de egyikük fegyvertelennek látszott,
egy négyzetes talpú, zsebre dugott kezű,
tányérsapkás, világosbarna tisztféle,
őt anyai nagynéném udvarlójáról
Tominak neveztem el.

Annak a trafiknak volt ilyen áldott jó illata.

17

Mindenfelől süt rám a nap.

Süt rám a delelő nap.

Süt rám az alkonyi nap.

Süt rám a felkelő nap.

Amilyen sötét völgy vagyok én,
süssön rám a te napod is,
hátha bevilágít ennyi fény.

18

„Nem a szép vezényli
a kötélzet férfikórusát.”

19

„Manócska elment Mazsolával vadászni.”

20

(Mr. Július)

Amíg a denevértől való félelmedben
nem mersz fölhozni a pincéből egy üveg bort,
addig nem lehetsz alkoholistá.

21

Egy ükapám csendőr volt,
a nagyapám rendőr,
én határőr vagyok.

A másik ágon
határőr nép
határőr sarja.

Mélyen az országban,
privátschengeni
belső határon.

22

Ki mondta, hogy a sás-
ka nem tud repülni?

23

Aki nem boldogul a gyerekneveléssel,
az könnyebben válik a testi fenytés hívévé.

24

„Ebből lesz valami.

Hát igen, az ég
tud produkálni mindent.”

25

(Az Álmoskönyvből)

A Plakátfiú zongorázik,
a Kapitány zongorázik,
Héphaisztosz zongorázik,
jól játszanak a hangszeren,
különösen a Plakátfiú,
mintha simogatná a klaviatúrát,

a többiek inkább tépik-verik,
zeng a hangversenysterem,
mint jó szélben hajó, megindul,
a Kapitány ügyeli, hogy a zene
a vitorlákat röptí-e —

(Délután pedig meghallom
Kazovszkij halálának hírért.)

26

Kínai vietnámi balzsam.

27

Szófogadatlan prókátor.

28

„Korán ebédelünk, ... ebben a hidegben
jól fog esni a hideg almaleves.”

29

(Székesfehérvári etimologizálás)

Hermina	Mátyás
Hermin	Matyi
Hermi	Matyó
Hermó	Matyesz
Hermóca	Macesz
Móca	Maci
Móci	Móci

30

- Eltöröttem...
- Matyi, nem eltörötted!

31

„Szép volt, és erre a szépségre
én nem voltam érzéketlen.”

„Nézd, hogy csillag
a vízcsepp a füvön.”

32

Noha hitvesem nem hozta magával
Kajászóra cseles edényét,
utolsó este már nem futott ki a tej.

33

Én nem írok, ő meg nem olvas.
Így megmarad az egyensúly,
ha egyensúly.

34

A nőt nem ütni,
hanem lefogni kell.

35

„Csak a kávéfőzőt és a gyerekvécédeszkát
itt ne felejtsük Kajászon.”

„Vigyázz, hogy hova lépsz,
mert mindenhol minden van.”

38

Margitsziget

Gyermekkorom aranyhala,
bukkanj elő életem sekély,
zavaros vizéből.

39

Fényképezőgép a jegyzetfüzetem.

40

Szökőkút

Apáca ringatja magát
a mind magasabbra lövellő
sugár előtt.

*

„Nagyi, olyan hatalmas volt az a vízesés,
hogy te is eljöhettél volna velünk!”

41

Felhők rajcsúroznak az égen.
A Nap nem tud aludni tőlük, felkel.

42

(Gyakorló szülők)

„Esztergomba
sok a gomba:
rókagomba,
Esztergomba...”

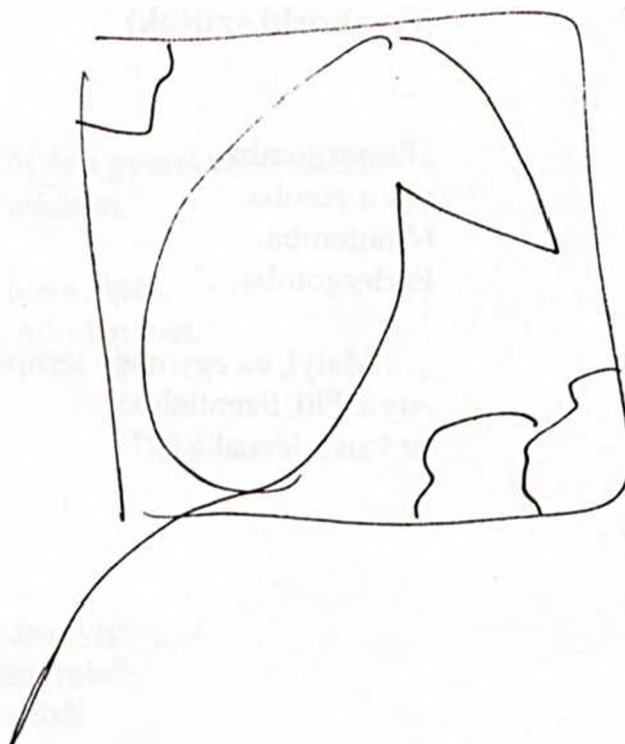
„... Matyi, ez egy nagy templom!
Atya, Fiú, Szentlélek!
Itt van a Jézuska is!”

Szétfoglaló vers

(Bövezethóó)

Palócföld az avangárom,
ha nincs, ha van nadrágom,
farcsigolyám ha szét járom,
nyomom havon a járom,
de még jobb, ha latyakban
egynéhány hű jégdarab van,
alapost megtapadtan.
Vállam zúzom, cömbön tövét
ónzom, tűröm szert, neszét,
szétfoglalom, nyomorégk.
Feketiül csukló aláig,
kis híjá embóliáig.
Orvoshoz nem viszem el,
nem tudom, nem hiszem el.
Hiszen, e-ly: az avangárom
ősszel, tavasszal-nyáron,
télen élem seggenülésem,
kis madaram fél lábon,
magam is megutánzom,
de még h élék, rehmelélek,
jó lélek, a szart is rágom,
ha tárom hű nadrágom,
latyak alatt a jégakát,
jómadár fog halakat,
jégmadár, orvvadászom,
agyonlövő gögybögyölöm:
talászom/megtalász honn.

Bejlas uhlágon

Nardágom zöldhatárom,
höldzatárrom, hölgyfutárrom,
akárhonnét megrágom,
dömbfutárom, völgykufárom,
fehérlünk jó tufákon.

Tufaturfok hevélye,
főcsatorna zöld mélye,
háznegingás penésze,
megmaradunk így is részbe,
mi lenne a veszélye.

Újramesélt beszélybe
befér Főcsatornás három,
hely, kárpáti zoltárom,
Baradlaji csepp kőbarlang,
kifordítom Zalábon,
fél lábon.

Avangárom lapozóm,
lap ózon a földgolyón,
lyukad minden betűvel,
betűzők, mi basztuk el,
betűztük jelzéseinket,
egy-két fokon hadd hevülnek.
Alpesek, felpesek,
alperesek, felpecsek,
hallgassátok keveset,
mert ha már lenulláztam nem
hallhatjátok köbre emelt versemet,
főleg ha fületek közül
kiüti a Kor a fejt. Koponyát,
lukrateszi poharát.

Minden kin : Aiget(el)

El!

Weöres-émlékversek

Politics-cz

Az erőszakról avagy az erőszak
áldozatairól való gondokodás,
A humanitárius gonoszság
ellenszere háritás.

Az igazság és a fog
a szemet-szemétre jog,
esélyegyneműséget,
lőesély egyezséget.

Irak hábor, olvasak,
józanság, nem háborgás,
elmeél, kardél, lehányás,
felhányás, háborodás.

Kontinentális talapzat
kisebbségmelegedése,
ne kérdezzük, a f.a.s.z.nak,
bensőből a belébe.

Emlékparcella karéja,
lemék kicsit söntésbe,
szarok a pancájparéjra,
egynek is két a vége,

vagy a felnégyelése.

Uphergenus Uluru

A kör négyszögesítése

Környezet, négyszögnyezet,
köröm, négyszögöm,
körút, négyszgút, pöfezset,
eböszkelögöm.

Körvasút, négyszögvasút,
körtánc, négyszögtánc,
puseny jupil, hagasarúd,
szunyen vicinálsz.

Körpéter, négyszögpál, futymen,
körandrág négyszögendrág,
körepöngye, négyszöggyöngye,
purgyen, kéggyöngy, négyszöngág.

Körepí, körém, négyszögém,
köréd, köré, négyszögé,
négyszögé, négyszögünk, pöpém,
tekelunka gugyulé.

Fontos körbúl pontos négyszög,
pontos huncból pntos krik,
Pontos figyelmedből képöt,
öt kép négy szöget fingik.

Ennek végén voltunk itt.
Kör négyszögesítése,
négy kör szöges viténye.
Négyszögcigiből körcsikk.

Nyóé!

Perecelváltoztatás

Nekem
a perec nyóé!

Uj (ujj) percel

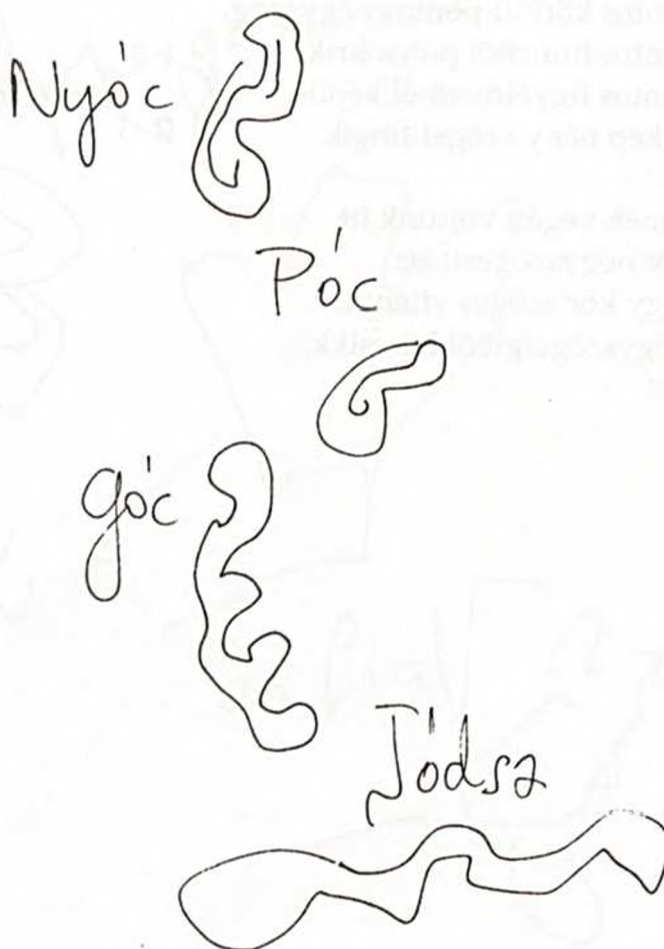
Setykom, szocimáligó

Acionál, nacionál, sozicál, szivi de jó,
aggregátum resszionál, kell egy kis regresszió.
Máskülönben dodocuncál a pisszó ára folyó.
Szól Hérakleitosz, folyt:
Folyt. következik,
hol folyt.
Vízbe fojt.

Fucinál, dolgozók párja, arbeiter és honfierő,
telő szivi bugyellája, szar ottan nem jön elő,
mind bennmarad, gyönyörnek, ő kit mi sem gyötör meg:
Szépen szól Hetérokleita:
Klejdem, klejtorisz,
csiku-csiklus ajtó, rissz,
rassz, vegjisebbség teszisz.
Art E Miss.

Ingyán indán, ingván, klinkán, kapaszkodik kécejrenc,
elfigál kakundi mingyán, lesz itt rend, trend, naci-jenc,
szociál és arbejtérol, lever jühtácsköztaság,
Szól pitbüro, politbullul:
Ferceng, sankt!
Nincs felmentés,
akárki erőszaktergő,
mit tőrönk, mi eltekergo,
ego, ergő, pezsgő, mit?

Tűrünk erőszakot itt?
Azt az indián-bögyit!

Ha megérint erőszak

Hargem réti nekőrszag,
akár a kikericszag,
eltömi szád, érzékedet,
szét se kell tenni lábbeled.
Lábbeled, lábbilidet,
pucolt a kézbelidet.

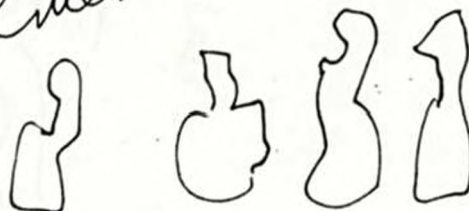
Krumplipucolásra jöttek
púzó felszabadítók,
kirámolták a kompót,
a ruhókat kardra tyók!
Hülye tyók!
Nem volt csók.
Mentek rögtön a lényegóg.

Kigumizódott a jéger,
a jáger orvhalászott,
befutyált a szervezettel,
alapított társágot.
Csinált nem trágárságot,
hitelekből élt,
kifosztotta, köz-segéllyel,
aki takarélt.
Finomult az erő-szag,
már parfómöset fingtak,
államok megíngtak, Puff.
Duff. Muff.

Atlantist
(allatomtist)

Felmetist!
Metint!

Hm! Ezek?!

Licsítálok lecsótálon,
 cilikamat hetyúmle,
 jer keblemre, ingyen adom,
 te kotyogóköves bögre.
 KRÍZISHELYZETBEN KRIADTA MAGÁT.
 Kotyogd álmod, megkívánod,
 megputyálod, legkapod,
 vegyél ingyen más bőrére,
 háború helyett lesz ok.
 NEM LESZ BAJ? HA VAKUL, HA LÁTL.
 Minden szarra lesz majd ok,
 életed is leszokod.
 MEGFENYEGET A REND, ELGYAH.
 Úgyis leszokom éltemet,
 ha Vájdloon, ha Kutyargón,
 amíg leszoknom lehet,
 élet-halál oltalom.
 ELHAGY, OLTOTT OLTALOMG.
 Oltalom az oltott mész,
 hitelesek után mész.
 A szót is hogy megcsúfolták,
 azt a szót, hogy tiehels,
 ELMÉSZ AZTÁN, ANGYALOMG,
 azt, hogy tiehels, hogy zaguh,
 hazug, ez hogy „hiteles”,
 igazság, hogy hazugság,
 szekfűk, seggfűk, lázrózsák.
 AZÉRT LÓGSZ A SZÁRNYADONG.
 Szaros zász a valóság,
 ennyiben arányos kzsák.

Harmegérint rókaszaralr

Ma hegérint rózsakarral,
héregint rókaszírral,
rókaszírral hikelandnt,
pakurál tiranittal:

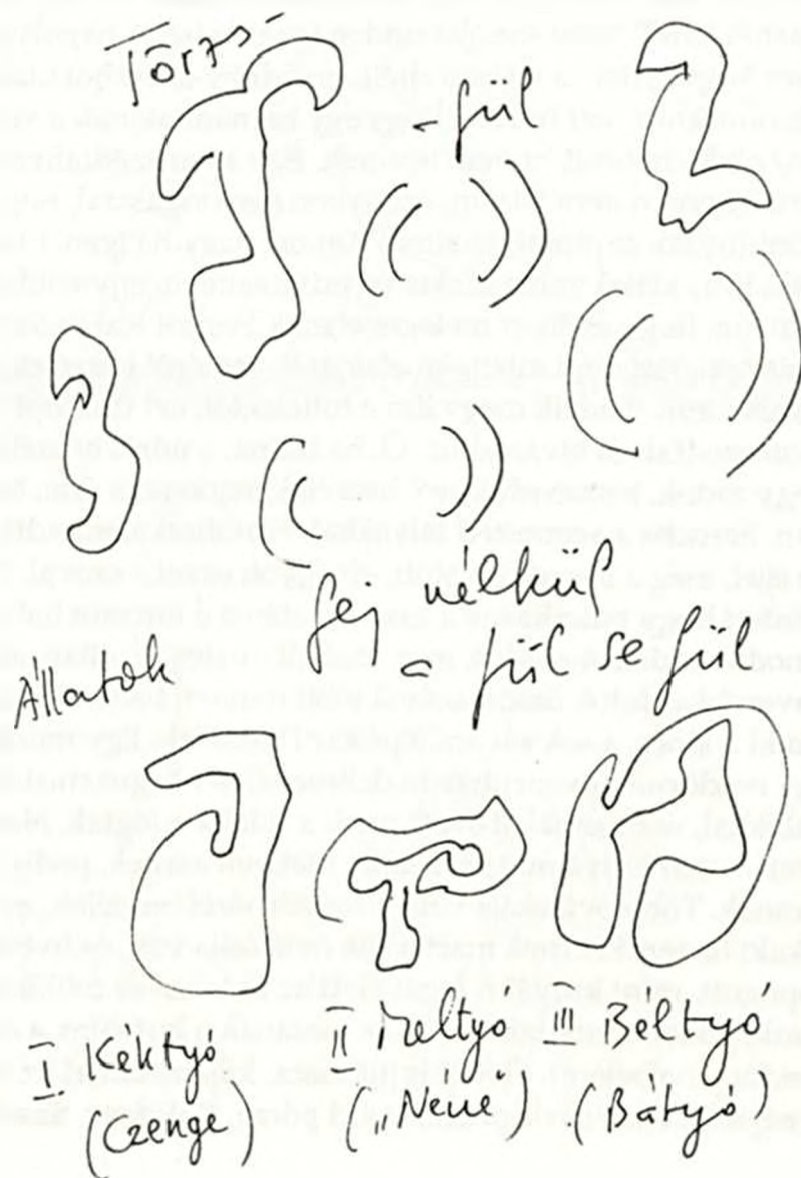
jav.: kelandant, andante,
rózsaakarással te. •

Zsírjával a renge zsóka,
zsenge róka, pírjával,
kijé lett hall, ál-adósa,
pityallamt elillával:

jav.: kaland e lilával,
kocsányon kocsonyával.

Ha megérint rókaszaral,
tudd, lehet ő még angyal,
jégen kalupázol farral,
hidd, epézen férg aggyal:

jav.: por légy, féreg aggyal
ne pofátuzz, fófutázz,
hordja hamvad hófucsátás,
jégpocsátás zutty, ragázs.

Oldalas vers

Ha egyoldalvas verset kívánnának tőlem, elillannom illene, de most külön jólesne egy oldalvas miatt rövid pórázra kívánnom magam, különben is, pár hónapja egy a kortárs szomszédfalvas irodalomban járatos nő okítása óta szívesen rövid-prózáznék, utánanézni kívánnék nagyon, mitől hatnak a nagyok. Szerinte ki kell kísérleteznem, hogy lehet ökonomikusan alkotni, éppen folyamatban lennék, ízlelnék útmutatására szavakat és szókapcsolatokat, különös és újszerű párokat keresve. Jelentem, egyre jobban tudok gyönyörködni a jelző és a jelzett szó együttesében. Lásd: ónodi vásár. Ódoni is, kacatokat veszek, a nőnek ismeretlen életbeli referencia, gyönyörködöm. Sajnos abban is, ha hallom a jelzettben az Elzettet, el vagyok cseszerintve valszeg végleg. Meg jönne a nő, hol a *Lásd* után a jelzés. Vettem lakatot, kínai kacatmagyar. Az ónodi vásár azért ónodi, mert Ónodon van, országos állat és kirakodó, vásár is, meg marhára ökonomikus is, marhát lehet venni és sok minden igazi mást. A nápolyinak nem tudom, van-e köze Nápolyhoz, a tegnap éjféli, mekdrájv-ablaktól kiadott szendvicsnek Hamburghoz, azt tudom, hogy egy hernádkakinak a szarhoz nincs, hacsak nem szar alak, de olyat itt nem ismerek. Egy szomszédfalva más lehet. Nápolyban, Hamburgban nem jártam, ezügyben nem vigasztal, hogy nápolyiak meg hamburgiak se járnak gyakran Kakon, vagy ha igen, biztos nincs köztük szar alak. Szar alakú volt a mekis szendvicsemben egy zöldségdarabka, de megettem, örültem, hogy éjféltkor melegezt ehetek Pestről Kakra hazafelé, pedig színe is arra emlékeztetett, régi sajátjaim alakjáról, színéről beszélek, epe híján szint is váltott a székletem. Tudjak megválni a tölteléktől, ezt is okította a nő, okítársulván egy szomszédfalvas elváráshoz. Ó, ha tudná, a nőről beszélek, napjában hányszor és hogy tudok, a szabadulásról beszélek, rajongana érte. Sajnos, ebben meg Onga van. Francba a szomszéd falvakkal. Fostalicska, mondta kollégám egy emberre az éjjel, még a szendvics előtt, elvagyok ezzel a szóval, látom magam előtt, az érintett hogy talicskázza a fost. Ha ebben a farostot hallom, vége az ökonómiának. Ónodon oldalast eszünk meg csülköt, melegen, állati, ahogy kirakodunk. Országos haverokkal futok össze, szóval több minden beüt. Nápolyit eszek utána, ha úgy jön ki a lépés, a sok savam lépéséről beszélek. Egy rendőrnő evett mögöttem, egy rendőrnő-egyenruhában debreceniző nő, gusztustalan, marha nagy ön fülbevalókkal, nem azokkal evett, azok a füleiben lógtak. Nem mondom, hogy állatian evett, azzal kutyáimat sérteném, szebben esznek, pedig folyton szolgálatban vannak. Több övtáskája volt, a rendőrnőről beszélek, mint egy kaki haverokkernek, a kaki haverokkernek marha sok övtáskája van, és üvöltözött a cébéje, recsegett, ropogott, mint kutyáim fogai alatt az oldalvas- és csülökcsontok, amiket hazahozunk, jusson Ónodból Kakra is, kiszarják a kutyáim, a csontokról beszélek, meg a rendőrnő cébéjéről. Ónból is jut mára, klipszilonnal írt vezetékevek fülbemászó zenéjéből, éljen rövidpróza, rövid póráz, Kakifosy, Szaralaky-Kertibudy, Oldalasy-Kortársfalussy.

HALMAI TAMÁS*

Tizenkét séta

„Oly szépnek tűnt az elébem táruló reggeli világ, mint-ha most látnám először. Amint megpillantottam, kellemes benyomást tett rám, a kedvesség, jóság és fiatalság képét nyújtotta. Egykettőre elfeledkeztem róla, milyen komoran tépelődtem még az imént odafönn szobámban, az üres papírlap fölé hajolva.”

Robert Walser: *A séta*

„Nincsen, azt gyanítom, határ, legalábbis abban az értelemben nincs, ahogy mi szoktuk gondolni. Nincsenek megtorpantó kőfalak, elválasztó völgyek, sem utunkat álló nagy hegyek. Meglehet, úgy lépek át a határt, hogy észre sem veszem, s csak megyek tovább, mint aki nem tud semmit.”

Dino Buzzati: *A hét hírmondó*

1. Esti mese

Hol volt, hol nem volt... De akkor éppen nem volt. S mert ügyetlen mágus az idő (visszavarázsolni semmit se tud), nézzünk más mese után!

Hol volt, hol nem volt (nem az előbbi, ami nem is volt, hanem egy másik, ami véletlenül akkor éppen igen), volt egyszer... Egyszer? Ha csak egyszer volt, biztos-e, hogy volt egyáltalán? Hányszor kell lennünk, hogy egyszer biztosan legyünk? Vagy ez már egy harmadik mese? Vagy csak harmadik, anélkül, hogy mese volna? Ki tudhatná. A nyelv csak a szavakig lát, mi pedig... Arról jobb nem is beszélni. Úgyis csak beszélni tudnánk róla, egyebet aligha.

Ami tehát hol volt, hol pedig nem (esetleg hol nem, hol pedig igen), az akkor és éppen valóban volt. Mikor? Fontos ez? Rendben van. A saját idejében. Ennél pontosabban a svájci órasmesterek céhe sem tudna fogalmazni. Legfeljebb tovább gondolkodnának a kérdésen. És mosolygósabban válaszolnának. Azt válaszolnák: a saját időnél nincs pontosabb. És hozzátennék: nincs saját idő. Szerencsére. (Ezt már mi tesszük hozzá.)

Hol volt, hol nem volt... Mint bármi, ami volt vagy nem akármikor is. A dolgok oly hasonlóak. Csak a szavak szeretnek különbséget tenni. Ez „alma”, mondják. Ez „körte”, hümmögik. Ez pedig a mese vége. (Ezt is csak mi tesszük hozzá. Vagy vesszük el belőle? Miből is?...)

* A szerző a *Palócföld* 2008-as Mikszáth-pályázatán I. díjban részesült.

2. Ház a tónál

Minden út oda vitt volna, ebben biztos voltam. Indulhattam volna északra vagy délre, toronyiránt vagy el a katedrálisoktól: ott kötöttem volna ki végül. Persze, ez csak sejtés, s ilyesformán igazolhatatlan. De ígértem valaha, hogy igazolni fogom a sejtéseimet?

Az az út mindenesetre kétségeket kizáróan vitt oda.

Vitt, írom, de kivételesen gondolom is a szavakat, nem csak használom őket: nem kellett megmozdulnom, fölkerekednem, elindulnom, járnom és haladnom: nyugodt lélekkel (és nyugtalan szívvel) bízhattam rá magam az ösvényre. Tudta a dolgát; szemmel láthatóan nem először tette meg ezt az utat. (Tette meg magát? Ennyire a szavak sem lehetnek se bölcsek, se nevetségesek. Nem akarhatnak ennyire lenni bármifélek.)

A ház a tó partján állt.

A tó az ég partján.

Én pedig az ajtóban.

Egyszer valaki azt mondta: ha angyal nyomába lépsz, előbb-utóbb angyal lépked majd a nyomodban. Azt nem tette hozzá: ugyanaz az angyal-e. Én nem lépkedtem senki nyomában, most mégsem kerülhetem el, hogy komolyan vegyem ezt az akkor csak elnéző mosollyal illetett mondatot.

Határozottan úgy éreztem, követ valaki.

Mindvégig követett.

Úgy, hogy észre ne vegyem, ugyanakkor ügyelve arra, hogy tudjak a jelenlétéről.

Ha tudásom nem is, tudomásom legyen róla.

(Ha a tudomás és a remény valamely kihalt indián nyelvben szinonimák volnának, szíves-örömet sajnálkoznék azon, hogy nem abba a törzsbe születtem.)

Angyal.

Angyal.

Kétszer leírva sem hihetőbb a dolog.

De mire valók a szavak, ha nem arra, hogy hitté formázzák örökös aggodalmainkat?

Angyal.

Ezt suttogtam magam elé, amikor lenyomtam a kilincset.

A víz felől szárnyak neszezése hallatszott.

Nem mertem hátrafordulni.

Menekültem mindentől, ami víz volt és szárny lehetett.

Az ajtó halkán nyílt ki.

A belépő halkán sóhajtott föl.

Angyal.

Ezt mondta, ezt mondtam.

Aki a kis asztalka mellett ült a régi karosszékekben, kezében a frissen nyitott, ódon borral, szemében a várakozók megfeszítő türelmével, pontosan értette, mire gondolkodom.

3. Ebéd helyett

Mozdulatlan fények. Ragyogásba ütköznék, ha csak fölemelném a kezem.

A dél mégiscsak a paradicsomi idő alakváltozata volna? Vagy rejtjeles üzenet atlantiszi jövőmondóktól? Akik a napra bízták a titkot – hogy égjen el, s aztán tündököljön vakítóan más, boldogtalanabb korokban is?

Miféle titkot?

A gondolat is nehézkesen moccan, a képzelet sem igyekszik elrontani gondtalanságunk örömét.

Nem mozdul, nem mozdulhat most semmi és senki.

A szemközti asztalnál fiatal pár. Nem engedik el egymás kezét, nem engedi el egymást a kezük.

Kicsit arrébb idős, öltönyös férfi; a levesen már túl, a másodikkal nem siet.

A pincéreknek sem sürgős. Állnak, megállnak ebben a hirtelen intimmé váló örökkévalóságban.

De a madarak? Nekik csak szükség a szárnycsapás, ők csak teljesíteni kénytelenek a túlélés parancsait...

És – nem.

Lebegnek, mint az ég fölöttük, mint a föld alattuk.

Várnám, mikor fogy el alóluk a kegyelem.

Várhatom: most kifogyhatatlan, ami van.

Hajnal óta növe éhség zavart be ebbe a kedélyesnek tetsző vendéglőbe. Most nemhogy éhséget: meglepetést sem érzek.

Jó.

Ezt érzem.

Fények.

Lassan fizetnem illenék.

4. Mozaik

Legfelül senki sem állt. A hajó harmadik fedélzeti szintjére csak a gyerekek keveredtek föl néhanap, játék közben; meg most én, de nem játék közben, nem is játékot keresve.

A korlátnak kellett támaszkodnom. Ki is fulladtam, mire a meredek lépcső tetejére értem, s a szél is élénkebben fújt odafönt.

Nem ezért jöttem. Vagy csak nem tudtam, hogy ezért leszek majd itt. Az út kevésbé vonzott, mint a lehetőség, hogy vonzalmaim ellenében cselekedhetem. Néhány szükséges holmin kívül csak könyveket hoztam magammal. Egyiket sem nyitottam ki, persze, pedig már tizennégy napja voltunk vízen. Vízen? Épp ennek akartam utána járni.

Mi az, hogy vízen. Mi az, hogy hajó, út, utasok. A délelőtti nap kellemesen melegengett; szétnéztem végre.

Alattam napozó, sétálgató, béméskodó utastársak. És napozó, sétálgató, béméskodó matrózok. (A viszonylagos eseménytelenség ezekben az órákban számukra üdvös dologtalansággal járt.)

A hajó körül tenger.

Kissé távolabb: tenger.

És egészen a látóhatárig: tenger, tenger, tenger.

Látóhatár, mondom, holott az ég és a víz határa a nyílt óceánon jobbra csak közmegegyezésen alapuló becslés tárgya.

Behunytam a szemem, és belül is a tengert láttam. S mintha a levegő se lett volna egyéb: ritkásabb víz.

Arra kellett gondolnom: milyen nagyszerű, hogy itt és most semmire sem kell gondolnom. Semmi nem kényszerít semmire. Senki se tesz ellenemre, és én se árthatok senkinek. Hunyorogtam a gyöngé fényben. Nem, nem is én hunyorogtam: a fények pislákoltak mindenfelé, hogy aztán fölragyogjanak újra.

A lentiek is ezt érezhetik? Kevés híja volt, hogy le nem kiabáltam.

Névről alig ismertem valakit, de kezdettől megbíztam minden arcban. Minden arcra kiterjedő bizalom: ez volt a titkos fegyverem. Ritkán éltem vele, ám akkor egyvégtében, esztendőkön át.

És akkor megtörtént, amitől – gyógyíthatatlan partlakó – szakadatlan féltem, ami-
ben szorongva reménykedtem: úszni támadt kedvem (nekem, aki nem tudok úszni),
társalogni a delfinekkal (akiknek legendás szelídsége bizonyára olyas zavarba ho-
zott volna, hogy a fesztelen kommunikáció képességének a fogalmát is rögtön elfe-
lejtsem), elmerülni és feloldódni abban, ami nem én vagyok, ami sose voltam én.

A mozaikdarabkákat, amelyekre az óvatlan önismeret időről időre szétesni haj-
lamos, a szél abban a pillanatban olyan könnyedén söpörte messze ki, a tenger fölé,
hogy még most, harminc évnnyire a hajóúttól s talán csak néhány órányira a söté-
tebb tengertől sem vagyok benne biztos: akadt-e erő azután, amely visszaterelgette
s helyükre rakosgatta őket.

5. A kapu

Szilárd meggyőződés? Ha valakinek, hát nekem sose volt. Mert mi lehetne szilárd
annak, aki az időben él? Aki egyik pillanatban még angyalokkal értekeznék örömeiben
a világ csodáiról, a következőben meg már irgalmat nem ismerőn szitkozódik, csak
mert némi kis mustár fröccsent az ünnepi ingére. Mi lehetne szilárd annak, aki se
nem angyal, se nem isten, de még csak időtlen növényi türelem sem lakozik benne?

Nem is a meggyőződés hajtott. Talán inkább az unalom. Vagy a kíváncsiság?

A feltételezés, hogy az elhanyagolt ház szellemek tanyája lehet, mulattatott. Igen,
ha sokáig él egyedül, saját téveszméin is elszórakozik az ember. (Az egyetlen nem
szórakoztató téveszme az ilyen ember életében az, hogy muszáj egyedül laknia.)

A falakat középkori alapokra húzhatták fel; valami legalábbis sajátos méltóságot
kölcsonzott a romos, kietlen és kihalt épületnek.

És hát a kert. Buja aljnövényzet, így mondják. Affélét gyanítottam a kerítés vi-
gasztalanul sötét és átláthatatlanul sűrű rácsozata mögött. Pókhálós tölgylet,
tövékben kiérdemesült csontvázzal. A kertész hűsége! – elmosolyodtam ezen az
újabb badarságon.

Se meggyőződés nem vezetett tehát, se szilárdnak mondható hit nem ingerelt arra,
hogy próbát tegyek.

Senki sem kért, hogy legyek bátor.

Hogy azon a hajnali órán a kapuhoz lépjek.

Hogy körbenézzek, nem jön-e arra valaki.

Hogy megérintsem a kilincset, és megrázkódjam a rozsda hidegétől.

És lenyomjam a kilincset, és centiméterről centiméterre kinyissam a kaput, és be-
lépjek rajta, aztán óvatosan behúzzam, mint utolsó bűnjelet, magam mögött.

Várjak, míg szemem hozzászokik a kerti sötétnek.

Türelemmel viseljem a másodperceket, míg a hajnal piszkos homálya és a levél-
zet alkotta káosz megadja magát a tekintetnek.

S akkor elinduljak.
Beljebb, egyre beljebb.
Lassan, egyre lassabban.
Egyre szaporodó szívveréssel.
Ág reccsen? – megálljak.
Árny suhan? – utána meredjek.
Ott legyek, a szellemek között, egyes-egyedül.
Senki se kért rá.
Senki se kért, hogy én legyek, aki szellemet lát, s fölsikolt.
Senki se kért, hogy leheveredjem a tölgyek tövében, nem is messze a csontváztól,
és ne mozduljak onnan soha többé.

6. Tenyérnyi zöld

Hajnalban csináld. Ne tudjon róla senki. Jobb, ha el se tervezed. Előző este ne is sejtssd, hogy ez lesz. Gyanútlan közönnyel térj nyugovóra.

Ne gondold ki; ha kigondoltad, ne mondd el; ha elmondtad, eskedj titoktartásra a boldogtalant. Meg fog érteni vagy nem fog megérteni: te megtetted a magadét.

Az órát pedig ne húzd fel. Ébredj magadtól. Ébredjen magától valami benned. Mielőtt felkel a nap. Hajnalban csináld.

Még neszek se a világból. Mintha egyedül volnátok, te és a sötét. Te és a csöndben magadra igazgatott ruhák. A kulcs, amellyel bezárnád az ajtót, s amelyet benne hagysz végül a zárban. Minek bezárni. Ki elől és kinek az érdekében. Különben se mégy messzire. Közel a hely, ahol meg kell tenned. Tovább nem halogatható kötelesség.

Ne tétovázz. Ne furdaljon a lelkiismeret. Ez a hajnal a legalkalmasabb mind közt.

Puhán lépkedj, gondold azt, hogy repülsz. Csoszogó szárnyak a levegőben? Elmosolyodhatsz, ha tudsz még feltűnés nélkül.

Mindjárt megérkezel. Már csak egy sarkon kell befordulni. Mögötte nem kezdődik újabb utca. Ezért kell a hajnal. Ne legyen ott senki, csak az alvók lélegzete, a távolból, fehér ködökbe gyűlve.

Hajnalban a legszebb. Megérkezni, leülni, mennyire otthonos egy rét, ahol eddig csak délután jártál, vagy délelőtt, de többnyire soha még.

Ha tenyereddel helyes szögben támasztod meg magad, a harmat a füvön majd elmondja a többit.

7. Napszél

Véletlen boldogság. Azt kell hinnem: abban volt részem. Akkor, amikor a legkevésbé sem számítottam efféle ajándék kegyre. Amikor úgy éltem, mint aki legszívesebben egy diófával beszélne meg a gondjait: álmatlan egyedüllétben, fölöslegesen és rosszul.

A séta ötlete sem tőlem származott; igaz, a tulajdon fejemben bukkantam rá. Az ilyen óvatlan pillanatoknak nem lehetünk eléggé hálásak. Hogy mit rejtünk (és mit rejtegetünk, magunk elől is), ritkán tudódik ki. Mégis, ezek a ritkás kitudódások jelzik, hogy van értelme a ráhagyatkozásnak. Akkor minden erőmmel ráhagyatkoztam növekvő gyengeségemre. És ez a gyengeség sétálni hívott.

Néhány utcácska fényben és porban; aztán földút, fényben és porban. Az erdő közelebb volt, mint emlékeztem rá. Megbízhatatlan emlékező: minden magányos

ember ilyen, ezért igyekszik nem is emlékezni semmire, hiszen leginkább a semmire igyekszik úgyis.

Fák biztató jelenléte. Ösvény, vándorok finom lépteivel kijárt. Levelek közt beszüremkedő fények. Lombokon szűri át magát a nap, törzsek között keres utat a szél: ez az erdő becsületének alapja. Itt semmi nem beszél félre, és semmi nem érez készletet, hogy igazolja a létét. Ami van, az van; ami nincs: az is.

Arcom elől angyal hajtja el az ágat. Hogy az én kezemmel? Számít ez?

Nem tudtam, most sem tudom, mennyi idő telt el. Az erdőben a fák időszámítása érvényes. Azok pedig nem számítanak időt, mert nem számolnak vele.

Véletlen boldogság. A zöldben játszó harmónia másik nevét találtam föl, remélem. Zöld, és barna, és sárga, és piros, és kék – itt elakadtam, mert láttam olyan színeket is, amelyeket a nyelv még nem.

Különös szerzet a sétáló ember: azt hinnénk, sorsa elől menekül, a tudatlanok könnyednek mímelt járásával. Holott, ha van sors, akkor az a sétában testesül meg.

Cél híján tartottam az egyedül lehetséges felé. Barátkozni a széllel, és belesétálni a napba: szándékaim ellenére akartam ezt. S mint aki tisztásra ér ki, melyet nem jelölnek turistatérképek: kristályos örömmel tapasztaltam, hogy tisztább lett minden, tisztább kívül és belül.

Megálltam, s mielőtt visszafordultam volna, hogy mihamarabb számot adhassak élményeimről a kertemben álló diófának, nagyokat kortyoltam a levegőből, a fényekből, derűs hódolattal adózva az ösvények és tisztások világának, világosságának.

A visszaút előtt még éltem kicsit.

8. Bélyeg

Tükör nélkül élni: ártatlanoknak fönttartott kegyelem. S talán még a bűnösöknek. De semmiképpen sem neked, olvasó.

Fordulj csak balra: mit látsz a falon? Vagy emeld föl asztalodról a minden könyv mellé odakészített pohár vizet: mire számítasz, mi fogadja tekinteted?

És most nézz vissza ide, rám, a papírra. Betűk, sorok – vélnéd. Szöveg – engednél a gondolat szorításán. De nem játszhatnád sokáig ezt a kellemes játékot.

Valóban azt hitted, nem a tulajdon arcod fog előrajzolódni minden egyes leírt sorból, minden egyes zajtalan oldalon? Miben bízál: olvashatsz mást is, mint ami te vagy? Mondhat mást egy könyv, mint téged?

Késő lapozni, nincs már ideje, talán sose volt, a szökés kényelmének. Menekülőre fogni magunk: ha más nem, a menekülés velünk marad. Csukott szemmel szabadító varázsigéket mormolni: ha egyebek alól fölszabadulunk is, a mormoló én nem veszti benső súlyait.

Angyallakat foglya, aki olvas, s jobb, ha áldást látunk ebben.

Látod, ugye, te is, olvasó?

Még akkor is, ha a mai napod nem úgy sikerült, mint tervezted, s a ma veled történtek anyád húsz év előtti álmaira sem hasonlítanak. A látás akkor is képesség marad, amikor képtelenségnek rémlik minden. Amikor úgy tétovázol ebéd és készségbeesés közt, mint akiből éjjel, míg aludt, kiszökött a lélek. És legalábbis Venezueláig meg sem állt. Emlékezz a bölcsek szavára: „Valahányszor egy ember meghal, valaki lemond a szerelemről.” És gondold hozzá a magad bölcsességét. Például azt: Valahányszor egy könyv megnyílik, valaki meglátja benne az arcát. Vagy: Bárki

néz farkasszemet az írással, az írás tekintete bírja tovább, rezzenetlenül. Pára és homály: ez a szem sorsa. Látni a párán és homályon át: ez a tiéd.

Nem akartalak elszomorítani.

Nincs is indoka az elhangolt kedélynek; elvégre csak tükörről, könyvről, lélekről beszélgettünk. A sötét leplek igazságáról talán legközelebb.

Most pedig jobbra tekints. A kezed ügyében van, szemernyi fáradságodba sem kerül, hogy használd. Miért tartanál borítékot az íróasztalon, ha nem azért, hogy beletégy valamit? Mint most ezt a könyvet.

Nem lehet okod panaszra: téged illet a címzés szabadsága; s még a bélyeget is magad választhatod ki.

9. Prizma

Merőleges fények közt aludni.

Az alvó szemét semmi se bántja. Az alvó más világba tartozik. Válla ívére nincsen földi képlet. Fehér szemhéja nem nekünk fehér. Elveszti nevét, s nemtelen az alvó. Álma vízhatlan, bűn nem mossa el. S teste hiába tengert part, a tengert nem látni. Túl sötét van a szavakban.

Vakító sötét: újabb metafora a nyelvre? Vagy együgyű cselvetés csak? Jámbor próbálkozás, megtudni valamit a nyelvről, magunkról?

A fények közt alvó nyugalma háborítatlan. Nem forgolódik, nem nyöszörög. Nem vet cselt és nem próbálkozik.

A tiszta létben mindenki aludni fog? És párna sem kell majd hozzá? Nemsokára megtudjuk. Légy türelemmel. Sokféle mindenség készül földerülni.

De most még: csak aludni, mint csukott könyvben a sorok. Boldog, akit párosan hajt be az égi olvasó.

Merőleges fények közt aludni.

Párban vagy egyedül: akkor nincs magánya senkinek. Egyebe is csak módjával. Fehér szemhéj alatt vízhatlan álom. A reggeli feltámadás pedig: feladat, nehéz és örömteli. Merőleges fények közt ébredni: ne is álmodjék róla, aki alszik.

Gondosan kerüli el szerencséjét a bátor. Megtörni a fényt vagy megtörni a fényben: elvéteni a hálát nincs alkalmatlan óra.

Eleven prizma mind, aki világosságban él.

Eleven prizmák, alvók, álmodók.

Álmot őrizni jön fel éjszaka a nap.

Azon az éjen nem én vigyázok rád.

10. Minden varázslat

Tündérek hajoltak fölé, arcukon kristályos aggodalommal. Erre ébredt. Fölnyíló szemében óvatos tanácstalanság tükröződhetett. Az erdei lények elmosolyodtak.

Gyöngé karjukba vették még gyöngébb testét, s szó nélkül útnak indultak vele. Közben beszéltek hozzá. Grófnőnek szólították. Ezen már meg sem lepődött. S azon sem, hogy kérdezni is elfelejtett. Hol van, s miféle akarat vetette ide? Hova viszik a szelídek?

A legendák bíbor lovasaira gondolt: ha ők fogukat összeszorítva viseltek átkot és vihart, szenvedélyt és elmúlást, ő sem maradhat szégyenben. Azt, ami mesés, különben sem ördögösség békében túlélni.

Hamar megérkeztek. Az őszi erdő közepén kicsiny templom állt. Inkább csak kápolna; aranyló kövekből rakott, a lombokig nyújtózkodó. Eleven tanúság arról, hogy csak építeni lehet. Aki nem épít, az rombol. S aki rombol, maga sem épülhet.

A következő pillanatban már az oltár előtt álltak. Ő és a négy tündér.

„Minden varázslat. Csak csoda van. Szent, aki boldog” – gondolta, anélkül, hogy fölkészült volna rá. „Hazátlan fények nincsenek” – felelte a legbájosabb tündér.

Még sosem beszélgetett tündérekkel. Hát még gondolatok útján!

Lehunyta a szemét. Már nem félt a haláltól. Mert az élettől sem.

Mikor újra kinyitotta, örült mindennek, amit látott. Az eddig oly vigasztalan kórházi ágyat most kifejezetten kényelmesnek találta, a kórtermet pedig határtalanul otthonosnak.

– Hazatértem – fordult a szomszéd ágyon fekvőhöz.

A kisfiú felrezzent, azután elmosolyodott, ahogy csak tündérek és bíbor lovagok tudnak.

Hetek óta először fogták meg a kezét, s még soha ilyen puhán.

11. Terepnapló

A leállósáv ontológiája mindig lenyűgözött. Út – veszteglőknek. Azoknak, akik sejtik: amit mérföldes messzeségben lát a szem, jobbadán csak karnyújtásnyira van. Akik mindennap szabadon engednek egy gondolatot, hátha – egyszer, *csodák csodájára* – hit lesz belőle.

Sávnyi távlat, amely helyben maradni ösztökél. E különös szabadságban a pascali paradoxonok nemes reménytelenségével vetekszik minden gondolat. S kegyelmi állapot tündérkedik a gondolattalan szerencsésekkel.

Mióta várok itt? Öt perce, tíz éve? Vagy előző életeimből maradtam e helyt feledékeny hírmondónak?

Nincs min sajnálkoznom: szenvedélyek sáros örömét és szavakkal mérgezett levegőt hagytam hátam mögött. Olyan világot, amelyben anya nélkül idegen minden isten. Már a belső napfény árapálya sem *oly* föltűnően végzi műveleteit bennem. Ölelések és olvasások: ennyi csak, ami hiányzik. (Talán csak azért nem több, mert nincs is több?)

Önös érdek, de idegen akarat vetett ide. Ezzel csitítom szégyenem, ha könyvek és társak (a kettőt ritkán van erőm szétválasztani) jutnak eszembe.

A másik létbe senki sem maga illeszti át tagjait. Én pedig csak összefüggeni akartam. Ítélet után, irgalom előtt – mikor is máskor, ha egyszer az időben.

Jó, ha más is van, mint ami tükör által.

Poros, jókedvű autó halad el mellettem. Olyan komótosan, hogy a portugál dalt, amely a rádiójából szól, elejétől végéig meghallgathatom. Zene gitárra és angyalokra.

Iskolázatlan boldogság tölt ki, tetőtől talpig.

A *fado* hangjait követni: bolondság volna egyéb alkalomra ácsingóznom!

Beindítom a motort. Kezem újra a kormányon. Szoknom kell még. A kormányt is, a kezemet is.

Lassan gördülök előre. Lassan és figyelmesen. Vigyázva, hogy sose érjem utol a hangokat. S hogy közben az, aki veszteg marad, elejétől végéig fültanúja lehessen, amint az egyszerű dallamot dúdolom.

A visszapillantó tükörben, ha bele mernék nézni, láthatnám, ahogy a leállósávot tenger önti el.

12. Tanítványok

Egyszer a tanítványok azon tanakodtak, hol lehet a mester. Napok óta nem látta senki.

Egyikük úgy vélte, elutazott, s most titkos küldetésben jár el. Erre többen bólogatni kezdtek.

A másik azt gyanította, fölhúzódt a hegyekbe, hogy magányra vágyó lelkének kedvezzen. Kétkedő moraj fogadta szavait.

A harmadik szerint köztük, a tanítványok között vegyült el. Őt kis híja volt, hogy meg nem verték tiszteletlen szavaiért.

A negyedik, aki szerint nincs, és soha nem is volt mester, már meg sem mert szólni.

Másnap az első tanítvány váratlanul elutazott. A második fölvonult a hegyekbe. A harmadik észrevétlenül vegyült el társai között.

A negyedik... Nem, negyedik tanítvány nem volt.

*

Egyszer két tanítvány azon vitatkozott, mi lesz a könyvek sorsa tíz, húsz, száz év múlva. Hogy a dilemmát eldöntsék, a mester elé járultak tanácsért.

A mester behajtotta a vaskos könyvet, amelyet épp olvasott, s ingerült mosollyal emelte tekintetét a belépőkre. Miután figyelmesen végighallgatta aggályaikat, érveiket és ellenérveiket, lehunyta a szemét – talán, hogy ne lássák benne a lemondást vagy a gúnyt, esetleg a kettő óhatatlan elegyét –, és azt mondta:

– Aki kevéske idejét arra tékozolja, hogy vitatkozzék, helyett, hogy olvasna, megérdemli, hogy ne kapjon választ a kérdéseire. Most pedig menjetek; ma még nem világosodtam meg.

A tanítványok elkullogtak.

Ha van bennük bátorság hátrafordulni, láthatták volna, amint a mester kinyitja a könyvet, s önfeledt derűvel tovább rendezgeti benne legféltettebb kincsét, a préselt levelekből álló gyűjteményt.

*

– Mester, miért mondtad meditáció közben, hogy csukjunk be minden ablakot?

– Mert félek a darazsaktól.

– A darazsaktól?... Télen?...

– Aki télen nem gyakorolja, hogyan kell félni a darazsaktól, nagy bajba kerülhet, amikor eljön a napos idő.

Az írnok kezében (akinek egyetlen feladata az volt, hogy lejegyezze a mester minden szavát) megremegett a toll. De nem mert hangosan felnevetni. A mester dühétől tartott? Vagy a darazsak bosszújától? Az írnok keze (akinek egyetlen feladata, hogy lejegyezzen mindent, ami a mesterrel, a tanítványokkal és az írnokkal történik) megremegeg a billentyűzet fölött. De nem mer hangosan felnevetni. A mester dühétől tart? Vagy a darazsak bosszújától? Az olvasó (akinek egyetlen kötelessége az olvasás) okkal nevetget fel. Csak aztán ne csodálkozzék, ha utoléri a mester dühe vagy a darazsak bosszúja.

Hogy a viharba ne

A lányom hetvenéves létemre elvitt egy jazzkoncertre, hogy legyek végre emberek között, ne csak otthon üljek a szobában. Azt mondta, már nem bírja nézni, hogy nem megy bennem a világ. Szerinte, ha így folytatom, megáll bennem az evolúció, és akármennyire is jóképű vagyok, azért még nem állna jól nekem a ravatalozó. Könnyen beszél, nem neki halt meg a felesége két éve, hanem nekem. Neki nincs is házassága, csak éli az életét, mint hal a vizet, azt mondja: nem szabad a halálra gondolni, szerinte a halak sem gondolnak a halászlére, mikor halazzák magukat a tóban. De hát hogy a viharba ne gondolnék a feleségemre egyfolytában, főleg a hiányára. Ez mégsem olyan, mint mikor nem raknak tésztát a halászlébe, mikor te úgy szoktad enni, és levesnek leves, de mégsem olyan, mintha tészta lenne benne. Ez annál komolyabb azért.

Amúgy ezek a szobában ülések nem mindennaposak. Néha rám jön, hogy nem megyek sehová, és akkor ülök a szobában, mint egy üres fotel, vagy nézem a tévében, hogy csinálják ki magukat idegre az emberiség elkövetői. A pszichológus azt mondta, a süllyedő hajókon mindig van valami bútordarab, amiben meg lehet kapaszkodni, a lényeg, hogy ne a tévékapcsolót fogja az ember, ha süllyed a vízben, a távkapcsoló még nem mentett meg senkit. Valahogy jól esik nem mozdulni, csak lenni egyhelyben, mint egy focipálya. Ha az emberben nagyon mozog a lélek, legjobb, ha nem megy sehova, csak hagyja, hogy dolgozzon a szellem. A nagy gondolatok sem hullámvasúton születtek, pláne céllövöldében. Bár, mikor a baromfiudvarra nézek és eszembe jut, hogy atombomba, azért arra is gondolok, a feltaláló inkább lett volna valami vidám helyen, mondjuk farsangi bálban, talán nem ezt gondolta volna ki, hogy magfúzió, hanem azt, hogy enni kéne egy jó kis fánkot. Aztán lehet, hogy pont fánkevés közben jutott eszébe a gombafelhő. A tudósokban az a furcsa, hogy nem látod, mire gondolnak. Megállítanak a buszmegállóban, hogy megkérdezzék a menetrendet, de közben meg lehet, olyanokra gondolnak, hogy horganyfőzelék. Mindegy, megvan nekem a magam baja is.

Tükörbe nem nézek, mert attól tartok, valaki visszanéz, és én már jó ideje nem bírom az ilyesmiket idegileg. Bezzeg az asszony odavolt a kísértetekért. Hiába, egy Galkovics lány csak akkor ember a (42-es) talpán, ha szereti az ilyen transzcendens izéket. Sokat tanultam az asszonytól, ezt a szót is, hogy transzcendencia, tőle tanultam. Két nap után tudtam csak magabiztosan kimondani, addig mindig az jutott eszembe, hogy transzformátor, noha mindkettő az átalakulásról szól, csak az egyiket már bizonyították.

Én nem vagyok ellenére a társas életnek, de itt a koncert előtt azért túl sok már az emberi kapcsolat. Régen láttam már ennyi embert, újra meg kell szoknom, hogy mások is gyalogolnak egy helyiségben, nem csak én. Olvasni úgy szoktam meg,

* A szerző a *Palócföld* 2008-as Mikszáth-pályázatán Balassagyarmat Város Önkormányzata különdíjában részesült.

hogy közben gyalogolok a szobában, mint valami turista. Erre az iskolában szoktam rá, pontosabban, ezzel a módszerrel érettségiztem le. Anyám azt mondta, nem érdekli őt az a néhány hepp, amit kialakítottam a hétköznapiakra, de azért az már sok, hogy az év végi vizsgák előtti hetekben elkoptatok egy pár papucsot. Hiába mondtam neki, hogy azok a papucsok nem vesztek el, csak átalakultak, ott vannak a padlón, a parkettán, nem kopik legalább a fa, és nem csúszik el az ember a vastag lakkrétegen.

A lányom hetvenéves létemre elvitt egy jazzkoncertre, hogy legyek végre emberek között, szerintem meg nem telt el kellő idő az ilyesmihez. Különben sem vagyok én az élőzenéhez szokva (a halott zene az meg már milyen). Utoljára akkor hallottam élőzenét, mikor a Galkovicsék rokonsági zenekara játszott valami lakodalomban. Előtte sose láttam még cimbalmot, azt hittem, pengetik, mint a hegedűt, úgy kellett rájönnöm, hogy lábakon áll, mint egy disznó, és úgy ütik a húrokat rajta. Akkor tudtam, hogy a zene, az valami jóval komolyabb dolog, mint addig hittem.

Korábban volt ugyan kapcsolatam zenei hangokkal, de a feleségem dalolását, azt csak nagy nehezen tudtam úgy zenének nevezni, hogy közben nem röhögtem ki szegényt. Azt mondta, mikor megismerkedtünk, hogy ő egyszer nagyon híres énekesnő lesz. Nem tudom pontosan, mekkora hírnév a helyi hagyományőrző kórusban énekelni, de csinálta szorgalmasan, hiába mondtuk többen neki, hogy inkább menjen hátra a tyúkok közé, ha közösségbe akar járni, ne ingerelje a hangjával a lelkiileg érzékenyebb hallgatókat. Azt mondta, akkor fogom csak értékelni az ő művészetét, ha már nem lesz, fogsz te még engem visszasírni, ahogy gyakran fenyegetett. Persze sokszor sírtam eleinte, sirattam a hiányát, csak ő jutott eszembe, bármit csináltam, repedést láttam a falon, vagy ránéztem egy öreg fésű foghiányára, pláne a bekapcsolt rádió műsornélküli susogására. Ha nagyon nagy volt bennem a hiányérzet, bekapcsoltam a kukoricadarálót, hogy legyen valami, ami jól tereli a figyelmet, de miután már ledaráltam az utca összes kukoricáját, megint csak a magányt kapartam magam körül, mint valami nagy üres kertet.

Jó ez a koncert, kicsit füstös a helyiség, de jól muzsikognak a zenészek, úgy teszek, mintha érdekelne, nem akarom, hogy a lányom rosszkedvűen menjen haza, a végén még hascsikarása lesz. Csak nézem a dobost, ahogy aprítja, aztán fúzi fel a ritmust, és arra gondolok, inkább valami nagy kertben kellene most lenni. Egy kertben, ahol akkora a csend, hogy alig marad hely a növényeknek. Csak ásni, ásni, gereblyével húzni mintákat a földbe, és a feleségemre gondolni, a hangjára, ahogy énekel a tyúkudvarban.

MENYHÉRT ANNA

Szerelem és kánon között

Erdős Renée

Haladó, formabontó és konzervatív, erotikus versek, vidéki, szegény, ortodox zsidó család és katolizálás, polgári életmód, mély vallásosság, neuraszténia, labilis idegrendszer és lelkierő. Sikamlós témák, szex, fetisizmus, női ruhába öltözött, felékszerezett férfi, anyjába szerelmes fiú, leszbikus szerelem, gyilkosság, házasságtörés. Mégis mindig a határon innen. A normákat áthágni nem akaró olvasókat még nem riasztja el, de felsejlik az is, ami a túloldalon van.

Erdős Renée – milyen nőkről írt? Milyen nőket írt meg? Milyen nő volt ő maga? Hol vannak azok a nők, azok az író nők, írónők, azok a hősnők, hős nők, akikben mintát találhatunk, akiktől tanulhatunk, akiket megtagadhatunk, akiket kinőhetünk, akikhez felnőhetünk?

Idegen. Semmitmondónak érzem a korabeli kritikákat, nem tudok ráhangolódni, nehezen találok a nyelvet, amin írok róla. Teljesen idegen, nincs háttérinformációm, nem olvastam tőle korábban semmit, nem tanultam róla az iskolában, az egyetemen sem, pedig más korabeli nőírókról igen, Török Sophie, Bohuniczky Szefi, Gulácsy Irén, Kosáryné Réz Lola és persze Kaffka Margit. Ők léteztek. Léteznek. De Erdős Renée nem. Ő nincs. Most kell úgy írnom, hogy legyen. Most úgy kell írnom, hogy legyen.

Erdős Renée-nek van egy háza Rákoshelyen, ma múzeum. Van benne egy emlékszoba. Sárga a ház, nagy a kertje, kevés benne a fa, szépen ápolat a gyep, parkszerű, nyilvános hely, nem az övé már, és mégis az övé. Autóval mentem, télen, rossz időben. Kis külvárosi utca, egyszintes vagy tetőtér-beépítéses házak, az ő háza meg kimagaslott, van egy tornya. Földszint, emelet, aztán tetőtér, fakorlátos erkély, s mellette a torony. Titokzatos, pláne, mert nem lehetett bemenni, jött a kertben egy munkatárs, nő, kezében vödör víz, most zárva vannak, kiállítás-megnyitó lesz szombaton, de még benn vannak a festők is, most végeztek. Az emlékszobába hiába mennék be, nem láthatok ott most semmit. Üres. Sajnos az internetre nem tették fel, hogy nincsenek nyitva, elnézést.

Hát így írok most, emlékszoba nélkül.

Erdős Renée könyvei eladásának bevételeiből vette a villáját, s onnan intézte irodalmi ügyeit titkárából lett, nála tíz évvel fiatalabb második férjének segítségével. Az üzleti ügyeket is. Hiszen ő a könyveinek eladásából élt, ritka dolog, akkor is, ma is, és különösen egy nő esetében. Nagyon népszerű író volt. A legolvasottabb az 1920-as években, „olyan példányszámot ér el, mint senki”.¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Széchényi Könyvtár kéziratárchájában vannak kiadói elszámolások, melyik könyvéből mennyi fogyott. Erdős Renée üzletasszony, könyveinek eladási listáját

gondosan ellenőrzi. Sokat ír. Sok pénzt keres. A könyveket egyenként aláírja, csak az aláírt példányokat lehet eladni.² A kiadók réme, túl sok pénzt kér a könyvekért, a felolvasásokért.

Sokszorosát kereste annak, ami a korszakban a biztos polgári megélhetést jelentette. Szerződése szerint a bolti eladási ár 15–20 százalékát kapta írói tiszteletdíjként, a könyvek minimum 3000 példányban jelentek meg, és ha a készlet 300 alá csökkent, a kiadónak az adott könyvet újra kellett nyomnia, „hogy az ön könyve a könyvpiacról egy napig se hiányozzék.”³ 1926-ban, amikor egy mezőgazdasági munkás évi 600 pengőt keresett,⁴ és amikor a havi 200 pengő fix a polgári élethez elég volt, ő a kiadótól havi 30, majd 40 millió koronát, vagyis 3200 pengőt⁵ kapott. Ami a forgalomban levő könyvek számát illeti: 1926-ban Erdős Renée kiadót váltott, a nehéz helyzetbe került Dick Manótól a Révai testvérek Irodalmi Intézetéhez került. Révaiék számára az volt ebben az üzlet, hogy elkezdték kiadni Erdős Renée összegyűjtött műveit sorozatként.⁶ A két kiadó úgy állapodott meg egymással, hogy Dick Manó visszagyűjti a példányokat az üzletekből, és készletét Révaiék a bolti ár harminc százalékaért megveszik tőle.⁷ Az ezekről a példányokról készített összesítésből kiderül, hogy 91 ezer pengő értékben volt a boltokban tizenháromféle könyv, összesen 17713 darab.⁸

A Petőfi Irodalmi Múzeumban védekeznek, mondják, az ellen, hogy akárki kézbe vehesse ezeket a papírokat. Ha túl sokan kézbe veszik, elkopnak, egyenletes hőmérséklet kell nekik, 17 fok, különben az utókor majd nem tudja kézbe venni, ha akarja. Ezért engedély kell. Kapok, pedig nincs is munkahelyem, az kellene. Így nem tudom beírni, kinek a megbízásából kutatok. De van nevem, irodalmi nevem.

Múzeum, kéziratár, így van meg nekünk Erdős Renée, engedéllyel. A kánonban nincs. Az irodalomtörténetben sincs. Elfelejtettük, a titkát sem tudjuk. Hogy miért volt olyan sok olvasója. A regényeit kiadták a rendszerváltás után, női könyvek, női lektűr, már a borító elárulja, a Szabó Ervin Könyvtár fiókjában a szerelmes regény-polcokon állnak szépen, sorban. *A nagy sikoly, Brüsszeli csipke, Santerra bíbóros, Lavínia Tarsin házassága*. Olvasgatják a szerelemre szomjas nők, ahogy akkor is olvasták. Pedig egyáltalán nem szerelmes regények, nem Júlia-füzetek – nincs happy end, a hallgatás, hogy ne tudhassuk, ami a házasság után jön, az sem egyszerű. Sőt, leginkább a problémákról van szó, a nő szexuális problémáiról, a házasság értelmezési lehetőségeiről, a különböző női életutakról – igaz, hogy olvasmányos, érzelmes, fogyasztható módon, sokszor naplószerű személyességgel, esetenként túl hosszú párbeszédekkel, sematikus alakokkal, nagy mennyiségben, ingadozó minőségben. De mégis: senki más nem írt annyit és olyan szókimondóan a női szexuális élet problémáiról a 20. századi magyar irodalomban, mint Erdős Renée.

Mit tudhatunk ma Erdős Renée-ről? Erotikus nőíró, osztályidegen, kispolgári sikerszerző, aki „az írói felelősség parancsát nem ismeri”,⁹ a „gyóntatószék-erotika” művelője,¹⁰ „vulgár-ornamentális elő(hölgy)futár”,¹¹ „híresen rossz” „giccs”.¹² „Zseniális poétalány”.¹³ „Zsákcúba jutott”,¹⁴ saját életében és műveiben egyaránt.

És mit nem tudunk Erdős Renée-ről? Milyenek a versei? Milyenek a regényei? Lehet-e más szempontokat találni az olvasásához, olyanokat, amelyek nyomába eredve más eredményre jutunk? Módosulhat-e az irodalomtörténet-írás Erdős Renée-ről alkotott képe? Hogyan került Erdős Renée a kánonba és miért hullott ki belőle? Mit mond ez a kánonok és az irodalomtörténet-írás természetéről? Ezekre

a kérdésekre a választ részben az irodalomtörténeti elvárások, normák módosulásának története, részben pedig Erdős Renée élettörténete adja meg – persze nyomozni kell, igazi filológiai munka nekem is – szép bizonyítékaul annak, hogy a kánoni rang, s a mögötte álló kritikai és irodalomtörténeti értékelés nem az irodalmi szövegek „tisztá” esztétikai értékének következménye – lévén hogy ez az esztétikai érték maga is a normák és kánonok függvénye.

*

Erdős Renée tizenhét évesen, 1896-ban került Győrből Budapestre, színiskolába, de nem bizonyult tehetséges színinövendéknek. A Somorjai családnál lakott, ott ismerkedett meg Kadosa Marcell újságíróval, s az ő segítségével jelentek meg első versei a *Magyar Génius*ban, 1897-től kezdve. Verseire és személyére felfigyelt Eötvös Károly, a tiszzaeszlári per védőügyvédje, képviselő, újságíró, író, szerkesztő, a „Vajda”. Ő lett Erdős Renée pártfogója: leszerződtette az *Egyetértés* című laphoz tárcaírónak, s 1899-ben saját költségén kiadta Erdős első verseskötetét, a *Leányálmokat*, előszót is írva hozzá.

Erdős Renée hamar ismert alakja lett az akkori pesti irodalmi életnek, barátai – vagy szerelmei – között ott volt Molnár Ferenc, Jászi Oszkár, Szabó Ervin. Kiss József is pártfogolta, Erdős Renée mesterének tekintette őt. Kiss József segítségével kerül kapcsolatba Erdős Pfeiffer Károllyal, a Pallas Kiadóvállalat igazgatójával is, aki második kötetét *Versek* címmel 1902-ben kiadta, s aki – Erdős önéletírása szerint – szerelmes lett belé. Mielőtt kapcsolatuk komolyra fordulhatott volna, Pfeiffer – Erdős Renée kötetével az éjjeliszekrényén – öngyilkos lett. Ekkor lép be Erdős Renée életébe Bródy Sándor,¹⁵ akihez aztán három évig tartó, nem egyszerű szerelmi viszony fűzi.

Szakításukat követően Erdős Renée neuraszténiás lesz, mai szóval idegösszeomlást kap, évekig nem tud írni, külföldre utazik, majd zárdába megy és katolizál, Bródy pedig nem sokkal később öngyilkosságot kísérel meg. Saját bevallása szerint ennek oka nem Erdős Renée volt, hanem az, hogy azt hitte, súlyos beteg, hátgerincsorvadásban szenved: „Nem asszonyért akartam az ügyeket hirtelen befejezni, mint ahogy ezt asszonyok terjesztették. Igaz, hogyha egy igazi asszony lett volna mellettem és pénz lett volna a zsebemben bőven, alkalmasint várok még egy jó darabig. De ez igazi, a főök – tanulságos, azért mondom el – egy rossz diagnózis. Azt hittem, hogy a vidám és nagyon élő férfiak betegsége, a hátgerincsorvadás felé közeledek. És nem akartam, hogy ez a megalázó kórság beérjen.”¹⁶

Bár van Bródynak egy másik, kevésbé ismert, érdekes szövege is erről, amelyben először anyagi nehézségeket említ fő okként, majd pedig, ugyanannak az írásnak a végén „revideálja” magát: „Megöltem magamat, mert csúnyának láttam magamat, és női szemel és érzülettel nézve a férfiút – enmagamat –, nem voltam többé kíváncsi.”¹⁷

Bródy barátai – ami egyben az Erdős Renée körülvéző irodalmi közéletet is jelentí – egyértelműen a nőt hibáztatták. Az utókor viszont – Bródy ismertebb vallomásából kiindulva – már kifejezti ebből a történetből Erdős Renée: Bródy monográfiája¹⁸ nem is említi, fia, Bródy András enigmatikusan nyilatkozik az ügyről, amikor a *Jövendő* szerzőiről beszél: „[...] Erdős René, akit a pesti fáma édesapám új szerelmének tart. (Hogy ez igaz-e vagy nem: nem tartozik ide. A valóságot tudom, de nem tartom ildomosnak e helyen közölni.)”¹⁹

Krúdy Gyulánál, a *Bródy Sándor, vagy a nap lovagja* című ironikus regényben azért feltűnik O. Gy. M., más néven Buksi kisasszony, aki győri színésznőből akart pesti költőnő lenni, s akinek költészete „talán éppen azért volt pikánsnak mondható, mert női név volt szenvedélytől fűlledt költemények alá írva, öregedő urak és serdülő kamaszok mulattatására.”²⁰

Az élettörténet egyben irodalmi pozíciótörténet is: Erdős Renée verseit sokszor közli Kiss József lapja, *A Hét*. Már 1901-ben címlapon hozzák a fényképét, elismerő szavakkal méltatják a költészetét, csipkelődő humorral mutatják be őt magát: „Annak a fiatal hölgynek a nevét, ki mai számunkat díszíti, olvasóink közel három éve ismerik. *A Hét* sűrűn hozta szebbnél szebb költeményeit, melyek közül egyik-másik szinte megdöbbenő őszinteséggel tárja elénk egy gazdag, szenvedélyes női kebel vívódásait. [...] Egy lírikus nő, aki hazudni nemhogy nem akar, de nem tud, mert lírikus voltánál fogva lényének minden idegszála a beismerésre kész. Egy vallomás ez a nő, a fátyol csücskének föllebbenése, egy parányi rés, melyen át a női lélek misztériumába bepillantathatunk. A konvenciókkal nem sokat törődik. Mi szabad a poétának, mi nem szabad – nem kérdezi. Mit szól hozzá a tisztelt közvélemény – azon túlteszi magát. És nem holmi inczifinczi, vékonydongájú, filigrán teremtes, illatból és napsugárból és édes, limonádés sentimentokból összeszűrve, hanem egy nagy darab vászonceléd, csupa izom, csupa erő, csupa lüktető élet és egészség! És amilyen egészséges a teste, olyan ép egészséges a lelke is. Ő nem filozofál, nem követi se Nietzschét, se Schopenhauert. Nem Buddhista, nem keresztény, nem zsidó. Ő az abszolút asszony. Most még ártalmatlan. Valamikor talán valakinek a Delilája. Ki merné az ellenkezőjét állítani?”²¹

A *Jövendő*, Bródy Sándor lapja, Erdős Renée és Bródy Sándor viszonyának idején, indulásától kezdve közel két éven át majdnem minden számában közli Erdős Renéet. Az első, 1903. március 1-ei számtól kezdve folytatásokban a 34. számig az *Egy leány élete* című regényt, és ugyanebben az időszakban tíz számban verseket is – vagyis ilyenkor Erdős Renée egy lapszámban két különböző szöveget is publikál; ez más szerzőkre nem jellemző – majd a következő számokban *Asszonyi jegyzeteket*, néhány novellát, verseket, s az év utolsó, 46. számától kezdve az 1904/17. számig folytatásokban a *Kleopátra* című *Lyrai regényt*, s közben három részletben *A színésznő és a költő* című darabot. Ez után még öt számban olvashatók versei, és kettőben *A rokkantak* című színdarab. Innentől – az 1904/30. szám után – viszont többet nem jelenik meg a *Jövendő*ben.

Az első számban olvasható a *Versek* című kötetet ajánló szöveg: „Erdős Renée az új kor költészetében: jelenség. Egy egyedül álló, magányos, arcképe után ítélve szép és fiatal leány élettörténete megkapó és megrázó dalokban elbeszélve: ez a »Versek« mint olvasmány, amelyeken szinte élő, vérző és lobogó frissességük dacára ott a jel: a megmaradás jele. Az, hogy aki ezeket írta, az nem hirtelen feltűnő és gyorsan múló jelenség, hanem új lap a magyar irodalomtörténetben. Ám azzal, hogy klasszicitást ígérünk a »Versek«-nek, nem apellálunk a jelen ellenében a jövőre: a ma, az Erdős Renée-é. Az utolsó években ő volt az, aki a napi újságok közönségét rászoktatta a versolvasásra. Aki töredékeivel is oly elemi erővel hatott: mint foghatni most, amikor teljes egészében és gazdagságában jelenik meg! Most látjuk csak, hogy kit bírunk benne.”²²

Ez az időszak Erdős Renée tendenciózus népszerűsítésének időszaka a *Jövendő*ben. És ennek hozadékaként a nőirodalom kérdése is napirendre kerül a lapban:

az 1904/15. számban a szerkesztő, Bródy Sándor egy fiatal költőnő, Janda Matild verseinek méltatását gyakorlatilag Erdős Renée magasztalására használja: itt már Erdős kortársaira gyakorolt hatásáról és világirodalmi párhuzamairól is szó esik, s nem utolsó sorban arról, miként kellene az irodalomtörténetnek az effajta női költészethez viszonyulni.

„[...] mondanivalója lényegében ugyanaz, ami az Ada Negri-é, a Vivanti-é, az Erdős Renée-é és Marie Madelaine-é. Ezek mind az asszonyi álszemérem – nem ritkán szemérmetlenség – lázadói, valamennyien férfias természetek és azért küzdenek a férfiak ellen – hogy végül esetleg azok rabjai lehessenek. Nagy harmónia nincs e lyrában, de annál több kifejező és jellemző erő, új csapások az érzések – vagy érzékek – rajzában és az érzékiségnek olyan glorifikálása, amelyhez költő, aki férfi, nem érthet igazán. Victor Hugo mondja: »A férfi teste – az asszony.« Ezek a nőnemű költők ennek a testnek a simphoniáját éneklik női tudással és férfias művészettel és nekik köszönhető, ha Heine után a lyra még új színre, más terrénra tudott szert tenni. Nemcsak az érdekességük, hanem az érdemük és jelentőségük is nagy ezért. *Az irodalom-történet, – melyet végre is férfiak írnak mindig – kellemetlenkedni fog nekik, de ha tiszta képet akar adni: ugyancsak számolnia kell velük.* Különösen áll ez a magyar irodalom-történetírásra, amely – ha egy kis becsület van benne – kénytelen lesz konstatálni, hogy az utolsó öt év legjobb, formailag is legművészibb versírója a »Kleopátra« szerzője [Erdős Renée], aki nem csupán a gyenge női versírókra, de erőteljes férfi-kollégáira is ugyancsak hatott. Tüzes pathosza, bátor érzelmessége bizonyára bátorította új kartársát, Janda Matildot is.”²³

A cikkből kirajzolódó másik történetszál az Erdős-Bródy szerelmi viszonyra is vonatkoztatható, illetve ez a viszony lehet a magyarázata, amely – Erdős Renée önéletrajzi regényciklusának, az *Ősök és ivadékok*nak második részéből, *Az élet királynőjéből* legalábbis úgy tűnik – ilyesféle mintázat, lelki mechanizmusok alapján működött. E szerint a szerelmes regényekre hajazó, mai Júlia-füzetekben is alapvető strukturális elemként funkcionáló narratíva szerint a nő csak azért küzd a férfi ellen, hogy aztán végül a karjaiba hullhasson. Amíg tehát a női erotikus költészet ebben a sémában megtartható, vagyis a férfit valójában nem veszélyezteti, addig bátran magasztalható, és így tulajdonképpen az is felmerül, hogy az őt megillető irodalomtörténeti helyet elfoglalhatja.

Másoknak azonban más volt minderről a véleménye: erre a cikkekre válaszul a következő, 1904/16. számban Szász Zoltán – a *Jövendő* belső munkatársa – *A nőírók ellen* című írását közlik a szerkesztő kommentárjával (ezt követően megjelennek Ada Negri és Annie Vivanti versei is). Szász Zoltán azzal vádolja Bródyt, hogy az, hogy a nőírókat dicséri, pusztán „esztétikai udvarlás”: „[...] értem, hogy kedves, önnek tetsző nőknek bemond jó nagyokat, mivel ez önnek is jól esik, nekik is jól esik, anélkül, hogy ezáltal ön rosszabb, a hölgyek pedig jobb írókká válnának.”²⁴

Szász szerint nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a nőíróknak köszönhető a líra Heine utáni megújulása, mert a „nő-írók Ada Negritől Janda Matild kisasszonyig egy érdekes és némileg új szociális jelenség tünetei, mint író nők azonban csak mérsékelten érdekesek s egyáltalában nem újak.”²⁵

„Kedves szerkesztő úr, ön tudja, hogy én imádom a nőket, tehát tudni fogja azt is, hogy nem gyűlölködő antifeminizmus mondatja velem ki azt az alapevet, hogy a nő alsóbbrendű, mint a férfi. Nem zárja ki ez azt a meggyőződésemet, hogy a nőknek

minden jog megadassék. [...] bármely téren működjenek férfi és nő együtt, a férfi átlagban mindig értékesebbet produkál. Még a sajátosan női pályákon, a nőiruha-varrás, főzés, házvezetés terén is, a legelsők a férfiak. [...] Szerintem a nőknek egyenjogúsításra s nem felmagasztaltatásra van szükségük. Nem gondolja a nők alsóbbrendűségének minden téren való eme jelzése után, hogy kissé furcsa volna, ha éppen a költészet terén s éppen a tizenkilencedik század második felében, a nők vezetni kezdtek volna?”²⁶ [...]

„Nem az az érdekes, amit írnak, hanem az, hogy írnak. [...] adja ki az írásaikat, de ne dicsérje őket agyon. [...] Van egy működés, melyben a férfit tökéletesen leverti a nő, melyben a férfi nem konkurrálhat vele s mely, úgy tudom, lyrailag még nem igen van értékesítve. Ez a működés: az anyaság, melyhez még távolról hasonló érzést se élt át a férfi, valóban érdemes volna, hogy költőileg feldolgozódjék. Világrendítő ez se volna, a férfiak átlagos elsőbbségét még ez a női költészet se döntené meg, de új volna s nem férfi-utánzás.”²⁷

Szász Zoltán ezzel az utolsó javaslattal a Janda Matildról szóló írás záró részére reagál, amely szerint egy „asszonyi nemhez tartozó poéta” esetében nem lehet tudni „a fejlődés menetét”: a „szépe kezdet” után „Lehet, hogy korszakos lesz, egy új Sapho, lehet hogy férjhez megy – és nincs többé klavír.”²⁸

A *Jövendő* egyébként máskor is beszámol a feminizmushoz és a nő–férfi viszonyhoz kapcsolódó kérdésekről – ez a kor a magyar nőmozgalom fellendülésének ideje. Az 1903/32. számban Hevesi Sándor *A szerelem jövője* címmel ír arról, hogy a nő felszabadításának feltétele a férfi szerelmi életének reformja, és az, hogy a lányokat a szerelmi életre neveljék: ne tudatlanul menjenek a házasságba.²⁹

Az 1904/3. szám *Feminizmus és nikoszizmus*³⁰ című írása egy orvosnő esetét ismerteti, aki be akart lépni az Orvosi Kaszinó tagjai közé. A kaszinó választmánya nem tudott dönteni, ilyenre még nem volt példa, rendkívüli közgyűlést hívtak össze. A probléma: „férfi doktorok társalgását feshélyezné a női kolléga jelenléte.” „Mi az ördögről szokás társalogni az Orvosi Kaszinóban?” – kérdi a cikk írója.

Ferenczy Sándor kritikusan ismerteti, a „pathologikus lélek beteges megnyilatkozatát”³¹-nak tartja Ottó Weininger a korban nagy hatású nőgyűlölő, mizogin gondolatait: „A nő lénye egészen és mindig sexuális. A párosodás, a fajfenntartás – a férfihoz s gyermekhez való viszony – egész lelkét leköti. [...] [Weininger] A nőket két válfajra osztja: az egyik az anya-typus, a másik a rossz-nő-typus. [...] Az anya-typus szempontjából a sexualis élet eszköz a célhoz, és ez a cél: a fajfenntartás. A rossz-nő típus álláspontjából a sexualis élet öncél. E szerint az előbbi életgerjesztő, – az utóbbi életölő princípium. [...] határozottan beteges lélekre vall Weiningernek a következő kijelentése: »A nő nem a Tagadás, hanem a Semmi; – se Igen, se Nem. A nő nem lehet bűnös, – a nő maga a bűn.«”³²

*

Erdős Renée is olvasta Weininger³³, akinek gondolatait viszont is láthatjuk *A nagy sikoly* egyik szereplőjének, a püspöknek a női szexuális vágy kielégíthetetlenségéről megfogalmazott véleményében, illetve egy másik, női szereplő, a titkos szeretőket tartó, saját fiatal unokaöccsét is elcsábító művész Tonia sorsában, aki öregedvén öngyilkos lesz.³⁴ És Erdöst nemcsak későbbi regényeiben, hanem már ezekben az években is foglalkoztatták a nő–férfi viszony problémái, a nő társadalmi szereplehetőségei,

az író-lét és a szexuális szabadság esélyei és akadályai – nyilván, mert saját személyes életében is ezek a kérdések voltak a legégetőbbek.

A *Jövendő* 1903/45. számában közölt *Ellenségek* című novella például arról szól, hogy egy ünnepezt író titokban novellákat író felesége fejezi be férjének drámáját, megoldva benne azt a problémát, amit a férj nem tud, nevezetesen, hogy engedjen-e a közönség óhajának/ízlésének és életben hagyja a főhőst, avagy hű maradjon saját elképzeléséhez, és ölje meg a főhőst, azon az áron, hogy műve így kevésbé lesz sikeres, és kevesebb honoráriumot hoz majd. A férfi ezért az alkotói dilemmaért a nőt hibáztatja, hiszen ő és a gyerekek „igénylik” a pénzt. Mikor a férj dűltan eltávozik mulatni, a nő befejezi a szöveget: egy harmadik verziót talál ki. A férfi ezen felháborodik, mondván, egy nő ne írjon, mindenki maradjon meg a maga terepén. Erre a nő levelet ír egy ismerős kritikusnak: segítsen neki novelláit – álnéven – kiadni.

Kissé didaktikus ez az írás, legalábbis ma annak tűnik, de valós problémákat tárgyal, tetejében olyanokat, amelyek Magyarországon ma is léteznek. A köztes megoldás – amely kétszer is megjelenik a szövegben: egyszer a férj szövegének befejezésekor, másodszor pedig az álnéven való publikálás esetében – lesz az a séma, amelyet Erdős Renée később regényeiben is érvényesít, és ami miatt mai értelmezői csalódottan reagálnak könyveire, mondván, zsákutcába jutott, részben ő maga az oka annak, hogy elfelejtettük.

„Korai, a nők testi szerelemhez való jogát hirdető merész verseit hamar megtagadta, hogy szándéka szerint egy új lelkeséghez vezető útra terelje kínzó vágyaktól gyötört, jobb sorsra érdemes olvasóit – és főként önmagát. Döntésével saját életét éppúgy zsákutcába vitte, mint művészetét, így maga is sokat tett azért, hogy a magyar irodalom megújításában játszott nem jelentéktelen szerepe ellenére a női szerzőkkel szemben amúgy is gyanakvó irodalomtörténet-írás kilökje a számon tartani érdemes írók sorából.” – írja róla Kádár Judit,³⁵ a következőket pedig Erős Kinga: „a szerző, bár fondorlatosan de megfojtja kreált hőseit, s visszatüsköli őket ha nem is ugyanazokba, de lényegileg hasonló megalkuvásokba, mint ahonnan könyve elején próbáltak szabadulni.”³⁶

A *nagy sikolyt* elemző Jolanta Jastrzębskánál és Kemenes Géfin Lászlónál merül fel az ezt a képet árnyaló szempont: „Egyfelől találkozunk azzal a kényszerű lezárással, amely szerint a hősnő meghajolni látszik a patriarchális ideológia s az azt megtestesítő katolikus egyház által előírt társadalmi és biológiai normák előtt, másrészt viszont a meghajlás-belenyugvás módozatai, ha rejtetten is, de megkérdőjelezzik s burkolt kritikával illetik az egész társadalmi-vallási rendszer legitimitását. [...] a női nemiséget kordában tartó burzsoá-katolikus metanarratíva kritikája magukból a regényeken belül fellelhető negatív toposzokból olvasható ki, szinte a szerző programatikusan vállalt szándékával ellentétesen.”³⁷

Ez az utóbbi vélemény rímél arra, amit köztes megoldásnak neveztem: ez az az írói technika, amelynek révén Erdős Renée egyszerre lehetett sikeres szerző, aki a normákat, amelyekkel olvasói azonosulnak, át nem hágja, de ugyanakkor felforgató szerző is, aki szóba hoz olyan kényes kérdéseket, amelyeket mások nem, és amelyeket az adott korban más módon nem is lehetett: ezt ő elsősorban saját életében tapasztalta meg. Hiszen korai, a női testi szerelmet szabadon hirdető versei a kezdeti olvasói lelkesedés és *A Hét* és a *Jövendő* támogatása után kemény elutasításba ütköztek. Nem véletlen az önéletrajzi regényciklus harmadik részének címe: *Berekesztett utak*.

A *Berekesztett utak* hosszan foglalkozik azzal, hogy a férfiak – az irodalmi életben döntési pozícióban lévő férfiak, mint Havas Henrik, a Bécsben élő zsidó sajtómágnás, vagy Moszolyi, a pesti író, a következő párbeszéd szereplői, akik a főhősnőről, Érseki Benoite-ról beszélgetnek – mit gondolnak arról, ha egy nő ír: „[...] Az asszonyi tehetségekről megvan a magam véleménye. Hány éves ez a hölgy?

– Lehet vagy huszonhat vagy huszonhét – mondta Moszolyi.

– Úgy? Akkor hát elhiszem, hogy tehetséges. A nők addig tehetségesek, míg fiatalok vagy amíg nem helyezkedtek el jól az életben. Ha egyszer idősebbek vagy rendbe jött a szénájuk, sikerült férjhezmenniük, egyszóval ha a fizikai egyensúlyuk helyrebillent, akkor a tehetségük úgy eltűnik, mint a kámfor és helyet ad annak a jó kis kotlóstyúkhivatásnak, amire minden asszony született. Hány ilyen esetem volt már Úristen! Ezek mind abból a centrumból írnak, festenek mintáznak és szavalnak, amelynek a problémája a legfőbb problema az életükben, anélkül, hogy tudomással bírnának róla. Még engem is sikerült becsapniuk egyszer-másszor. Igazán olyan nőket ismertem, akik leánykorukban a legvérmesebb ígéreteket hozták magukkal. Hova lettek, mi lett belőlük? Asszonytehetség! A világ leglabilisabb intézménye és nem akarom megnevezni azt, ami rögtön fordít rajta egyet.”³⁸

Egy másik alkalommal Érseki Benoite beszélget Havassal (Havas alakjának Hatvany Lajos, Bródy Sándor barátja lehetett részben a mintája), akinek támogatását kéri – de nem tudja, hogy az volt szerelme, Bártfy barátja, és hogy éppen ő volt az, aki Bártfy Benoite-ot átkozó szavait hallgatta annak betegágya mellett: „– Az nem fontos, hogy én ismerjem a verseit. Lektöreökkel, hála Istennek, el vagyok látva. Különben sem szeretem a nőírókat. Ezt mindenki tudja Bécsen, sőt Pesten is. Nem tartok róluk semmit.

– Engem mindenki tehetségesnek tart – mondta Benoite ijedt sértődéssel, mialatt Havas a könyveket kivette kezéből és maga elé tette az íróasztalra.

– A tehetségekről sem tartok semmit. Minden női tehetség efemer jellegű. A kérészekre és a tiszavirágokra gondol az ember velük kapcsolatban. Nőnek nem való az alkotás. Vagy komolyan célnak tekinti és akkor tragédiává változik számára, vagy eszköznek tekinti és akkor visszaél vele és megszejteti. De mégis inkább tartok valamit azokról a nőkről, akik eszköznek tekintik, hogy általa eljuthassanak a saját életcéljaikhoz, ami a legtöbb esetben egy fényes házasság vagy egy kiváló férj. Ezeket előre kellett bocsátanom, hogy ne legyenek túlságos vérmes reményei irányomban. Ha ön az úgynevezett dicsőséget hajhássza, bennem rossz közvetítőre talált.”³⁹

Az *Ősök és ivadékok* negyedik része, az *Ave Roma!* Érseki Benoite Olaszországban bekövetkező megtéréséről és kikeresztelkedéséről szól. De az, amit Erdős Renée minden bizonnyal őszintén átértzett, hiszen egzisztenciális és pszichés helyzete és állapota is indokolta, hogy szakítása, bukása és íróként való elutasíttatása után valamiben – a korban kézenfekvő módon a vallásban – keressen és találjon fogódzót, a kortársak szemében csak egy újabb furcsa, hiteltelen gesztusnak tűnt, amelyet beállítódásuknak megfelelően értelmeztek. Az antiszemita Hoványi Béla, aki külön könyvként kiadott tanulmányt írt Erdős Renée-ről, azért, hogy a „különb szellemi táplálékra méltó olvasóközönséget”⁴⁰ figyelmeztesse, milyen károsak is ezek az olvasmányok, úgy véli: „[...] mondanivalójának lényege ezután is az marad, ami volt: az érzéki gyönyör hirdetése. A kereszténység csak staffage, csak technika az

együgyűen naiv és hiszékeny olvasó megtévesztésére. [...] Egész munkássága ezután is a kereszténységgel kendőzött zsidó lélek romboló hatású megnyilatkozása.”⁴¹

Krúdy regényében Bródy Sándor kikeresztelkedésre biztatja a boldogságot kereső Buksi kisasszonyt, „mert valami szokatlan örömet érzett abban, hogy ő zsidó létére egy zsidó nőt rábeszél a kikeresztelkedésre,” mondván, akkor „többé nem lesznek öngyilkossági gondolatai, mert egy vallásos katolikus nő sohasem lehet öngyilkos”, és arra is célzást tesz, hogy talán a böjtölés sem ártana neki.⁴²

És Kaffka Margit is gúnyos jóindulattal vélekedik Erdős Renée-ről, 1911-ben, egy Hatvany Lajosnak írott levelében: „Ma ez a bolond asszony, ez a Renée volt nálam. Érdekel, de sohase fogom megszeretni. Agresszív, szertelen nekem, és nincs benne annyi önfegyelmelés, hogy őszinte lehessen. Ez akármit el tud hinni magamagának! Mennyivel intelligensebb és emberebb a mi Málink! Mi van az ő meséskönyvével? És Magával úgy – egyébkülönben? Unatkozik még? Tudja-e, hogy ilyen időkben csakugyan egy trappista kolostorba volna jó bevonulni egy esztendőre! Nem próbálná meg? Renée majd ad tanácsokat. De ő – ma úgy láttam – szívesebben férjhez menne most már; mert lássa, az élet összes bolondságán végig kell ám menni, csak esetleg fordított sorrendben.”⁴³

Az utókor sem vélekedett erről másképp; csak a „zsidó” szó cserélődött, a kor tabusító kíváncsimainak megfelelően, „lipótvárosi új főnemesség”-re Rónai Mihály András 1956-ban írott soraiban: „A maga idejének hangos szenzációja volt nálunk Erdős Renée »megtérése«: nemcsak anyakönyvileg, hanem írói magatartásában is lármásan vállalt katolicizmusa. Ami hitel s művészi érték e megtérésben – eleinte – akadt, a *Fiorettinek*, Assisi Szent Ferenc legendáriumának fordításában, irodalmunk e becses gyarapodásában ki is merült. Mert máskülönben s a későbbiekben ennek a katolicizmusnak – ennek a nagyon elegánsan olasznak, sőt rómainak, barokknak és szagosmisésnek – még a francia újkatolikusok kétségkívül átérzett kereszténységéhez s irodalmiságához sem volt köze. Ez a megtérés magyar volt, budapesti polgári megtérés [...]. A lipótvárosi új főnemesség könyvespolcain csakhamar úgy pihegtek Erdős Renée regényei – e »vallásosan« d’annunziós fülleltségben párolt *bestseller*-ek –, mint asszonyaik keble a briliáns kereszt alatt.”⁴⁴

Erdős Renée 1913-ban feleségül ment Fülep Lajoshoz, két gyermekük született, majd elváltak. Körülbelül tíz évvel gyermekei születése után lett aztán ismert regényíró; az 1920-as években írta meg önéletrajzi regényeit (illetve a gyerekkorát feldolgozó első részt, *Új sarj* címmel 1915-ben) és a máig hírnevét adó *Santerra bíborost* (1922), *A nagy sikolyt* (1923), a *Teano Amaryll egyszerű életét* (1925), a *Lavínia Tarsin házasságát* (1927), a *Brüsszeli csipkét* (1930) és még jó néhány társukat.

Ezekben a regényekben visszatér eredeti – női – témájához: a szerelem, a szexualitás, társadalmi szereplehetőségek, a nő mint művész és mint anya kérdéseire, de már olyan módon, hogy ez az olvasók számára, köztes megoldásokkal, elfogadható legyen: ne lépje túl a határt, csak jelezze, hogy az ott van; s hogy ez közben neki magának és gyermekeinek megélhetést biztosítson, még ha irodalomtörténeti-kánoni elfogadottságot nem is. Bár azért majdnem mindegyik regényéről írtak kritikákat, többről a *Nyugat* is. Lehet, hogy ahogy kritikusai írják, mindez megalkuvás, a piaci siker választása, lemondás a magas-nemes irodalmi célokról, gyáva visszakozás a patriarchális diskurzusba, de én nem annak látom. Hanem annak az egyetlen köztes megoldásnak, kompromisszumnak, amelynek révén

Erdős Renée ezzel a témaválasztással Magyarországon író maradhatott az 1920-as években.

A regények két szöveget mutatnak fel, rejtetten, a különböző szereplők véleményeként: a női szereplőkbe belülről beépült, örökölt normák, társadalmi elvárások és azt ezt áthágni kívánás szövegét. A két szöveg közötti feszültségben ismerhettek magukra valójában korabeli olvasói, ebben a női szereplehetőségekre vonatkozó folyamatos feszültségben. S hogy ez Erdős Renée részéről nem kis mértékben tudatos lehetett, arra bizonyítékul hadd említsem a következő, nyíltan ironikus példát: a *Brüsszeli csipke* főszereplője, Adrienne, konvencionális házasságában nem jut szexuális kielégüléshez, ahogy *A nagy sikoly* főszereplőjének, Dórának is ez a problémája. Dóra *A nagy sikoly* végén lemond a szexuális örömről, visszamegy a férjéhez, a nő fő hivatásának az anyaságot tekintve. A *Brüsszeli csipke*-ben pedig saját korábbi könyvére hivatkozik, annak megoldását ironikusan megkérdőjelezve, Erdős Renée: „Vérmes természete kívánta az asszonyt és csak úgy, mintegy megszokásból, minden különösebb hangulateltetés nélkül.

– Öt perc az egész – szokta mondani neki, ha történetesen már késő volt és másnap reggel fontos dolgai voltak – és már alszom is.

És mert valóban így volt, hogy öt perc múlva már aludt, az asszony lefojtotta magában ellenkezését, összeszorította a száját, lehunyta a szemét és megadta magát az unalomig ismert tempónak; tűrve, hogy átviharozzon felette az egész nem túl poétikus dolog s utána kirohanhasson a fürdőszobába. Mire onnan visszatért, a férjét már rendszerint a másik oldalára fordulva találta, komoly előkészületben az alvásra.

Néha egyetlen csók, egy hízelgő szó, egy simogatás nélkül történt meg közöttük minden s utána az asszony kétségbeesett nyugalommal, mozdulatlanul feküdt még órákig az ágyban. Nem volt álmos, undort és fáradtságot érzett, néha egy kicsit sírt is.

De ha aztán mégis elaludt és reggelre kissé kipihente magát, az egész ügyet elfelejtette és megint kedves volt az urához.

De megtörtént az is, hogy szelíden, szégyenkezve figyelmeztette őt ezekre az egyoldalú, nem formás és hirtelen szerelmi kitöréseire, amire az ura nagyokat hahotázott.

– Hát mi a szösz, talán egy hosszú kérvényt nyújtsak be előbb?

Vagy pedig azt mondta:

– Örüljön neki, hogy ilyen jó paraszti ura van, akinek elég, ha magát maga mellett tudja! Baj van már ott, ahol hosszú előkészületek kellenek!

Nem vitatkozott vele, csak azt kívánta, hogy őt minél ritkábban érje ez a kitüntetés, amiben semmi öröme nem volt, sőt ellenkezőleg, megalázta.

A férje nem sokat törődött azzal, hogy ő ezekből a szerelmi idillekből teljesen örömtelenül került ki. Ha mégis szóvá tette, mindössze annyit mondott:

– Hát ez már így van! Ez a természet rendje! A legtöbb asszony ilyen. Hiszen maga olvasta a Nagy sikolyt!”⁴⁵

*

Bródy Sándorral való szakítását követően Erdős Renée irodalmi karrierje megtörik. Ez a szakítás valamikor 1904 végén–1905 elején történhetett. Erdős Renée az 1904/30. számban publikál utoljára a *Jövendőben*. Ezt követően önálló vállalkozásba fog: egyszemélyes lapot indít, ő írja és adja ki, az *Írások könyvét*. Bródy is csinált

korábban, 1900-ban hasonlót, a *Fehér Könyvet*. Az *Írások könyve* havilap, az első szám 1904. december 1-én jelenik meg. Az MTA Könyvtárban megtalálható példányt, úgy néz ki, senki nem olvasta előttem: nem voltak felvágva a lapjai. De kaptam papírvágó kést hozzá. Az *Írások könyvében* van vers, mese, följegyzések, egy folytatásos regény, a *Jezábel*, és egy dráma, az *Egyediül*. Minden nagyon érzelmes, szerelmes, zaklatott benne. Az 1905. májusi szám belső borítója szól *Az olvasónak*: a szerző megköszöni olvasói érdeklődését és támogatását, főként mert „sok minden, ami óhajom és tervem e laphoz fűződött, nem teljesülhetett úgy, amint azt elgondoltam: fájdalom, ez idő alatt többet voltam beteg, mint egészséges, a munka és minden vele járó izgalom tiltva volt s úgyszólván csak lopva dolgozhattam egy-egy órát, olyankor, mikor a nagy fáradtság alább hagyott.”

Most viszont meggyógyult, s kéri az olvasókat, újítsák meg az előfizetéseket. Ez után még fél évig, 1906. januárjáig jelenik meg a lap – amikor is, ha jól rekonstruálom a történeteket, Erdős Renée betegen vidékre, majd külföldre megy.

Hogy Erdős Renée pontosan tisztában volt azzal, betegsége és távolléte mit is jelent irodalmi karrierje számára, arról a *Berekesztett utakban* esik szó. Érseki Benoite Bécsben, az idegfeszültséget okozó munkától eltiltva lábadozik, neki ír levelet barátnője, a leszbikus Homolay Katalin (aki először Benoite verseinek volt rajongója, majd szerelmes lesz Benoite-ba, de kapcsolatuk plátói, Katalin támogatja Benoite-ot, amikor az összeroppan s megbetegszik). Ez a levél minden bizonnyal Adyra utal: „És hallotta-e Benoite, hogy odahaza Pesten ezalatt felfedeztek az ő, Benoite barátai, egy új költőt? Ez nem asszony, férfi és valóban csudaszép verseket ír. Eddig is írt, már évek óta, de vidéken élt és részben Párisban s hogy szavát nem hallották meg: az amiatt a lárma miatt volt, amit Benoite körül a tömjénezők csaptak. De hogy vigyázzon Benoite, ez a fiatalember csakhamar elfoglalja az ő helyét, elszedi előle babérjait és – mivel férfi – nem rongyos asszony – valószínűleg túl is szárnyalja őt. Szóval, jó lesz fölébredni az álmodozásból és a bizonytalan irányú és értékű verseket otthagyni, erősen és komolyan az alkotás felé fordulni.”⁴⁶

Az önéletrajzi regényciklus második darabja, *Az élet királynője* tanúsága szerint Érseki Benoite az ünnepelt íróval, Bártfy Lászlóval való szakítást még kiheverte, hiszen részben ő maga akarta: nem tudta a kapcsolatot folytatni a férfi gyötrő féltékenysége és megbízhatatlansága miatt; azt azonban már nem tudta kezelni, hogy a szakítás írói pályájára, s megélhetésére is kihatott: az őrzöngő Bártfy bosszúból letiltja Érseki Benoite hírlapi cikkeit, hatására a kiadók szerződéseit felbontják, illetve az álnéven, kevés pénzért való megjelenés lehetőségét kínálják. A könyvben szó esik egy Bártfy-cikkről is, amely Érseki Benoite-t teljesen megsemmisíti: „A cikk gyilkos dolog volt és arról szólt, hogyan kerül útvesztőbe az új magyar irodalom, azoknak a kártékony és romboló elemeknek hatása alatt, akik a l'art pour l'art elvével jönnek és valóban művészt produkálnak és éppen ezáltal válnak veszedelmessé. Hogy a magyar irodalomban elharapózik az erotika és pedig az a rosszfajtájú, ami egyenesen az olvasóközönség alacsonyabb ösztöneire spekulál. És, sajnos, ennek az iránynak a képviselőit nem annyira a férfiak, mint inkább a nők között kell keresni és irtani kell, ahol lehet, mert különben ez a hang és ez a szörnyű szabadoság beveszi magát, már csak kedveltető és művészi külső formája miatt is az egész közéletbe és megméltelyeződik tőle – satöbbi, satöbbi.”⁴⁷

Ennek a regénybeli cikknek lehet a valódi párja az, amely a *Jövendő* 1905. július 16-i számában jelent meg. Nem valószínű, hogy ezt Bródy Sándor írta, lévén hogy ő

július 5-i öngyilkossági kísérlete után ekkor szanatóriumban volt, sokkal inkább arról lehet szó, amiről *Az élet királynője* is beszél, hogy Bródy barátai Erdős Renéet hibáztatták a férfi öngyilkossági kísérletéért. Ez a szöveg, ahhoz hasonlóan, ahogyan korábban a Janda Matildről szóló is, egy másik női szerző apropóján beszél Erdős Renéről. Csakhogy ez, az eddigi összes dicsőítéssel ellentétben, az erotikus női költészettel való leszámolás, antiszemita felhangokkal, Tormay Cecile *Apró bűnök* című novelláskötete kapcsán: „A helyes irányba terelődő magyar irodalom egyik széles körben nagy hatást tett termékével állunk itt szemben, amelynek szerzője elvetette magától az utóbbi évek nőíróinak sablonját s helyes irányban mutatja be az élet megannyi apró bűnét. Az érzéki irány letűnőben van, helyt kell engednie a helyesnek, az egyedül jogosultnak, annak, amely visszatér az emberi lélek édes bús jelenségeihez s oda hagyja a hús és vér kultuszát, amely lábrakapott. [...] Nem lehet itt ezalatt a mérsékelt égöv alatt, meghonosítani az idegen kultusz [sic]. [...] Mert ebben a könyvben, amelyet mindenkinek el kell olvasnia, csak édes sutlogásról beszél az író és nem mámoros, kéjes lihegésről, a nő ajkáról itt legfeljebb szerelmi vallomás röppen el, de ez korántsem a másik nem hivatása. Nem az élet nem ismerése az, ami Tormayt jellemzi, hanem ellenkezőleg, arról tesz tanúságot, hogy ismeri az életet és mindenesetre jobban ismeri, mint többi író társa, aki a kéjre váró passzivitást mutatja be a nőben.”⁴⁸

Az irodalomtörténet-írás az 1920-as évek végétől kezdve Erdős Renée kezdeti sikertörténetét úgy állítja be, mintha az, hogy a lapok közölték és hogy kötetei népszerűvé váltak, csak Bródy Sándor támogatásának lett volna köszönhető. Különösen hangsúlyos ez az értelmezési vonal Hoványi Béla antiszemita véleményében: „[...] Bródy Sándor nagy sajtóbeli tekintélye biztosít neki széleskörű nyilvánosságot, kivételes írói honoráriumot és magasztaló kritikát. Bár enélkül a barátság nélkül is érthető volna a faji sajtó bőkezű elismerése [...]. A Bródyval való szakítás azonban nehéz sors elé állítja az írónőt. Részint azért, mert a terrorizált kiadók se könyvét, sem cikkét nem merik vállalni, részint azért, mert a barátságból folyó idegbetegsége hosszú ideig képtelenné teszi az írásra. Az 1906–1909-ig terjedő három év alatt egyetlen könyve sem jelenik meg. Egészsége visszatéréseivel új orientációt kell keresnie, életét nem folytathatja ott, ahol abbahagyta. Újraéledő vágyaival szeretne bemenekülni a megengedett szerelem csendes derűjébe, irodalmi ambícióinak pedig szeretne az elvesztett régi helyébe új piacot szerezni. Belátja, hogy eddigi irodalmi karrierjét csak barátainak köszönhette. A zsidók nagyságot csináltak belőle is, mint minden közülük valóból, de a zsidó sajtófejedelemmel való szakítása elég volt ahhoz, hogy többé egy sor írását se tudja elhelyezni. Jövője tehát attól függ, fel tud-e emelkedni ezek segítségével nélkül.”⁴⁹

Valószínűleg Hoványit követve vélekedik hasonlóképpen Bánhegyi Jób *Magyar nőírók* című könyvében: „Bródy Sándorral való barátsága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jórészt zsidó kézben levő sajtó készséggel nyújtott teret a fiatal írónőnek és gondoskodott elismerő és magasztaló kritikáról. Ennek a viszornak a megszakítása azonban nehéz helyzetbe sodorta Erdős Renéet. [...] a hatalmas sajtófejedelemtől megfélemlített kiadók sem könyvét, sem cikkeit nem merik elvállalni kiadásra [...]”⁵⁰

Krúdy regényében, *A nap lovagjában* is ez a verzió olvasható: a költőnőnek azt javasolják, hogy „igyekezzen a divatban levő Bródy Sándor közelébe férkőzni, ez a mézesmázos szavú, cifra beszédű, lókupec-rábeszélésű regényíró sok mindent tehet majd az érdekében [...]”⁵¹

Erdős Renée azonban már Bródy Sándorral való megismerkedése előtt ismert és elismert költőnő volt. És Bródy sem volt sajtófejedelem, hanem egy folyton pénzgondokkal küszködő, rossz idegállapotban levő, nőügyeiről hírhedt elvált férfi, és persze ismert és elismert újságíró, regényíró, s ahogy ma az irodalomtörténet-írás látja, a szubjektív szemléletű, modern újságírás megalapozója. Öngyilkossági kísérlete után többet nem is talált magára, s mivel ez éppen a *Nyugat* megalakulása körüli időre esett, a *Nyugatból* ki is maradt – de érdekes momentum, hogy létezik egy kézírásos vázlata egy *Nyugat* című folyóirat impresszumáról, tervéről.⁵² A költő Erdős Renée sem lett a *Nyugat* szerzője – noha regényeiről később rendszeresen írt a *Nyugat* – valószínűleg éppen azért is, mert a *Nyugat* megalakulásakor külföldön volt, gyógyulni. Magánéletük alakulásának tehát nagy szerepe volt abban, hogy mindketten kimaradtak a 20. századi magyar irodalomnak a *Nyugat* által kanonizált máig elismert legfőbb vonalából. A két összetört ember közül azonban az utókor szemében, a legkézenfekvőbb sztereotípiáknak megfelelően, a férfi sajtófejedelemmé változik, a nőről pedig egy ideig az hagyományozódik tovább, hogy költői sikereit csak a férfinak köszönhetette, aztán lektúrszerzőként beskatulyázzák, és elfelejtik.

Azt, hogy Erdős Renée az olvasók körében valóban sikeres költőnő volt, saját visszaemlékezése és önéletrajzi regényei mellett – amelyeket tarthatunk elfogultnak is –, alátámasztja az is, hogy – és hogy milyen – verset írt hozzá Somlyó Zoltán és a diák Babits Mihály is.

Babits Mihály: *Erdős Renée*

Izzó szívű poéta-lány,
Minden dala szívemet érte —
Izzó szívű poéta-lány,
Fogadd el ez eggyemet érte!

Nem oly égő, mint a tiéid,
Nem szötte biborszínű szállal,
Kire lantját és a kedélyit
Örökíté Lesbica által.

A lantom, oly ifju, naiv lant,
Teveled hogy' szállna ki még ő?!
Tereád csak félve ha pislant,
Te örök, te asszonyi, égő!

Zendíteni szived zenehúrját,
Míg víg gyönyör újjai késnek,
Vérszínű virágkoszorúját
Kötözöd sóvár epedésnek.

Olvastam e lángkoszorúból,
Szivemben az illata most is,
Égetve, akárcsak az új bor,
Édessen, akárcsak a must-íz.

Izzó szívű poéta-lány,
Minden dala szívemet érte —
Izzó szívű poéta-lány,
Fogadd el ez eggyemet érte!⁵³

Somlyó Zoltán: Erdős Renéhez

„Tudod-e, hogy versed minden egyes szója
A lelkem hurjának igaz szószólója,
Tudod-e, hogy versed mindenik sorába’
Valaki a lelke vigaszát találja?...

Sírva panaszkodol az édes anyádnak,
Sírva rebed el százszor az imádat...
Sírva írod versbe: „Édes anyám, látod
Valaki nem tudja szeretni a lányod”...
S a panaszod elszáll, messze... messze... messze.
És visszaszáll hozzád, szivedet epesztve.

Mint a pacsirtáé, olyan a Te hangod,
Elringat, elaltat a Te bűvös lantod...
Hanem a lelkedet fájdalom takarja:
Sorvasztó búbánat ekéje szánt rajta...

*

...Tudod-e, hogy versed mindenki sorába’
Valaki a lelke vigaszát találja?...⁵⁴

Babits verse kiadatlan zsenge, de Somlyó Zoltáné megjelent a *Magyar Géniusz*-ban, 1902-ben. Mindkét vers rajongó hangvételő, s mindkettő arról beszél, hogy Erdős Renée versei az olvasónak azt a „lélektől lélekig” élményt nyújtják, amely a századfordulós költészet fontos eleme – ennek elvesztéséről beszél Tóth Árpád verse 1923-ban.⁵⁵

Babits verse egyébként Erdős Renée saját versét idézi meg:

Izzó szívű...

Izzó szívű poéta-lány
Csak pengetem egyre a lantom.
S akármi vígan szól a dal,
Reszketve kíséri hangom.

S az égő könny csak egyre hull
És végig foly lassan a hárfán,
A sok bolondos, víg szöveg
Árván hagyja lelkemet, árván.

És mégis szól és egyre szól
A nóta, a víg, a keserves,
És aki hallja, azt hiszi:
„Lám, lám, a poéta szerelmes.”⁵⁶

Komlós Aladár idézi Laczkó Géza visszaemlékezését fiatalkorának emlékezetes olvasmányélményeiről, Babits és Somlyó reakciójához hasonló olvasási tapasztalatról: „Majd belerobbant ebbe a zavarba egy új irodalmi folyóirat: Bródy Sándor *Jövendő*-je. Mindjárt az első számban Gárdonyi Géza vakmerően őszinte életrajza gyerekeveiről s egy fiatal, a lángoló vér nimbuszában ragyogó költő lánynak, valami Erdős Renéennek önmagát meztelenre vetkőztető, görög szemérem-nemismeréssel csók és beteljesülés után sikoltó gyönyörű formájú versei lávazuhatagok gondosan faragott hűvös márvány-csatornákban.”⁵⁷

A kritika pedig nemcsak – Bródy feltételezett hatására – magasztalta Erdős Renéet, hanem problémákat is megfogalmazott: elsősorban is szemére vetette verseinek túlzott erotikusságát, másodsorban hangvételének férfiasságát, vagyis nem eléggé nőiesen szemérmes szerelmi költészetét, harmadrészt pedig azt, hogy túlságosan egy témára, csak a szerelemre koncentrál:⁵⁸ „Nemde különös, hogy éppen egy női szívet tud lefoglalni ez a versbe öltöztetett sivár bölcsesség, hogy éppen ő előtte nincs semmi magasabb, kíváncsabb, fölemelőbb, mint a test virulása, a hús és vér izgalmi, a szerelem érzéki gyönyörei. [...] még sem tartjuk arra valónak, hogy az édes anya, leányainak, habár felnőtteknek is, olvasmányul adja. Korán ismernék meg e könyvből (s nem előnyükre), amit később az életből ismerve sem szoktak újra ütni...”⁵⁹

„Könyvét nem ajánlhatjuk fiatal leányoknak olvasmányul. A mi világunkban költészet rejlik abban, ha a férfi, az erős barbár, meghódol egy gyöngy asszonynak. De bármint erőltetjük is magunkat, nem tudunk nagy lelki momentumot találni abban, ha a nő még oly szép versekben is dicséri egy férfi szemét, kezét, fürtjeit. Elösmerjük, hogy ez a mi hibánk lehet.” – Lyka Károly⁶⁰

„A mit poétahölgyek mamájoknak el nem mernének mondani, azt prózában és versben piacra viszik.”⁶¹

„Kívánjuk Erdős Renée-nek, hogy tudja levetni asszonyiságát? Akkor talán egy poéta halna meg, aki mégis csak poéta. Révedező, kínlódó és fogoly, de új és érdekes poéta. Hogy fogoly ő, érzi maga is. A magasságok útját sorvadozva kívánja, s neki talán már a legúnottabb az örökös turbékolás. [...] Nem kívánjuk, hogy az effeminált férfiak idejében Erdős Renée – férfiú legyen. Szerelmes érzéseinek kérelhetetlenségében úgyis túlon túl férfias ő. De dobjon el sokat a szép szavakból, s vegyen fel egy keveset más érzésekből is, mint a hím után való vágyódás. Bizonyisten nem érdemli meg a mi génuszunk ezt a sok verset, s bizonyisten olyan sok ezer érzéki, kéjes, nagy érzés van, melyhez a partner nem kell és nem hiányzik. Lopja meg a maga leányos hangulatait, intellektusának elálmodozásait: meglássa, hogy többen s a valakik közül valók fogják legjobban szeretni.” – Ady Endre⁶²

*

A *huszadikszazad.hu*, egy a huszadik századot korabeli lapok anyaga alapján bemutató weboldal-folyóirat 1910. márciusi „száma” öt költőtől közöl verseket: Babits

Mihály, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Erdős Renée, Juhász Gyula verseit. Az itt most lábjegyzetben⁶³ olvasható versek alapján vajon miért nincs a „négy nagy” mellett Erdős Renée ott az irodalomtankönyvekben? Nem látok óriási különbséget: Erdős Renée talán kicsit régiesebb, olyan, mint Babits és Somlyó Zoltán hozzá írt versei, érzelmes, sok három pontot használ – de alapjában véve, innen, a mából nézve, ugyanabban a hangfekvésben ír, nem tűnik ki a többi közül.

Erdős Renéevel kapcsolatban a mai napig, ezektől a korai kritikáktól kezdve, a legfontosabb címke, sztereotípa az erotikus írónőé. Erdős Renée maga egyébként, sajátos módon, zsoltároknak gondolta verseit – „[Pfeiffer] nem használta azt a verseimre állandóan alkalmazott, gyűlölt és elbírhatatlan erotikus jelzőt. Ő úgy olvasa ahogy én írom a verseimet, mintha az ünnep énekei lennének, zsoltárok.” – írja az *Ifjúságunkban*,⁶⁴ „Az élet forró, táncos dalait / Én miként zsoltárt énekeltem” – írja az *Aranyveder* című versben.⁶⁵ A szerelmes vers és a zsoltár fogalmának ez a szinonim használata nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy kritikusai katolicizmusának hitelességét megkérdőjelezték.

Míg a korai versek esetében az erotikus vonulat eleinte újdonságot és ezért értéket vagy kifogásolni valót jelentett, vagyis mindenképpen említésre és irodalomtörténeti rögzítésre érdemes tény volt, regényei esetében ez a kánoni rang ellenében hatott – sikeres, nőknek szóló erotikus regények nem tartoznak az irodalomtörténet által tárgyalandó témák közé. Ez volt 1942-ben Várkonyi Nándor véleménye: „[Erdős Renée] Versekkel lépett fel, amelyekben újszerű volt az erős, szabadon lobogtatott érzékiség, testiség; ez a hajlam meg is maradt egyénisége fő vonásának. Megtérése egy időre megváltoztatta érzéki hevesységének költői tárgyát, vallásos miszticizmusba merült, s a felújuló katolikus lírának jelentős művelője lett. De a szenzuális misztika sem kötötte le sokáig, áttért a regényre, s ezt a műfajt azóta is nagy termékenységgel műveli. Első regénye (*Az új sarj*) sok írói becsvággal íródott s komoly értékeket is hozott; életrajzi regény, a konzervatív keresztény környezetbe csöppent zsidó lány életnek indulását rajzolja; itt mondja el emberről, életről első tiszta élményeit. Többi regényében egyre jobban túlteng a szexualitás, amelytől soha többé nem tud szabadulni, – és a giccs, amelyben kifogyhatatlan. Ezek a munkák a nőolvasók bizonyos rétegének szólnak; az irodalomtörténet nem tarthatja őket számon.”⁶⁶

S Török Sophié, 1932-ben: „Erdős Renéet mégis kiemelésre méltóvá teszi nem egész jelentéktelen múltja. Fiatalkori verseiben, valamikor még Ady Endre feltűnése előtt oly tüzes és modern színek akadtak, oly meglepő és erőteljes lendület, mellyel egy kiváló költő útjára is elindulhatott volna. De e kevéssé kiadós dicsőséget hamarosan elhagyta a biztos tömegsikerért, s eltért a kritika útjából is, hiszen a kritika számára az effajta irodalom legfeljebb kortünet, vagy egy félmondatnyi hasonlat anyaga.”⁶⁷

Ez az irodalomtörténet véleménye máig, pontosabban, ilyen az irodalomtörténet önmagáról alkotott képe máig. Az erotikus női sikerszerző címkéje visszamenőleg a verseket is kiírta a kánonból.

Nem vált be tehát Rónai Mihály András 1956-os jóslata: „Irodalmunk története aligha fogja megtagadni tőle, hogy költészetében irodalmunkba a nő lírájának új típusa vonult be [...]. A társadalomfejlődésnek szinte naptári pontosságával lépett fel benne – női változatban – a feltörekvő, a hatalomban egyenrangú részt követelő, modern és mindinkább radikalizálódó polgárság új költészete: a polgári nőnek a maga

nő-mivoltát már-már álszemérem nélkül vállaló s annak legmélyéről zengő lírája, tehát immár *igazi* költészet, melyben már az *egész* nő érzésvilágából is megszólal valami.”⁶⁸

A *Jövendő*, a maga szecessziós célkitűzéseivel és irodalomeszményével az új irodalom lapja volt, Erdős Renée pedig az új, szecessziós női költő, aki nyíltan beszélt a nők szerelmi életéről, az erotikáról. Egyes szám második személyben, sokszor parancsoló hangon szólította meg a férfit, s a szerelmet két egyenlő fél viszonyának mutatta be.

Kádár Judit⁶⁹ meggyőzően érvel amellett, hogy Erdős Renée Adyt megelőzően, elsőként alakította ki azt a költői nyelvet, amelyet az irodalomtörténet-írás Adyhoz kapcsolva a modern magyar líranyelv alapjának tart, s hogy igazából az ő hatása volt az, ami Adyt kimozdította költői válságából, az ő hatására lett Ady azzá, ami. Ez az érvelés engem most nem húz ki a bajból – mert részben annak az irodalomtörténeti szempontrendszernek a foglya marad, amelynek a kitágításán fáradozik. Azt bizonygatni, hogy az Ady-féle modern líranyelv nem Adynál jelentkezett először, hanem Erdős Renée-nél – még akkor is, ha ez nagyon fontos észrevétel – azt jelenti, hogy az értékelő szempontok maguk nem változnak meg, ugyanabban a rendszerben mozgunk, amelyikben eddig is. Csak az elsőbbség válik vitatott kérdéssé. Azt adottnak vesszük, elfogadjuk, hogy egy női szerzőt az irodalomtörténet elfelejt. Erdős Renée-t be lehet így illeszteni az ismert korabeli férfi költők közé, de ez nem magyarázza meg, miért nem emléksziünk rá. Csak még kérdésesebbé teszi. Ahhoz pedig, hogy megtaláljuk – létrehozzuk – a női írás ma működőképes és továbbörökíthető hagyományát, azt is tudnunk kell, hogy ez eddig miért nem sikerült.

*

És igen, arról nem sok szó esett mostanáig, hogy milyen verseket is írt Erdős Renée. Halogattam eddig, várakoztam én is, hátha megérik bennem, mit is gondolok, úgy, hogy sose tanultam, most olvastam először, s hogy Kádár Judit tanulmányán kívül semmilyen mai szakirodalom nem foglalkozik ezekkel a versekkel. Magamra vagyok hagyva, de nem a megszokott magamra: újra kell gondolnom azt is, ha tetszik, s azt is, ha nem: mi lehet az oka, honnan olvasok én, egy olyan irodalmi hagyomány mostani, 2009-es pontján, amelyik nem tartotta meg ezeket a száz éve írott verseket.

Kiválasztottam három verset. Valójában nem az ilyenek vannak többségben, hanem a 19. századi, utóromantikus vallomásos élménylírához jóval közelebb álló darabok, az emlékkönyvköltészet utórezgéseivel: szerelmes dalok, amelyek újdonságértéke valóban csak abból származik, hogy egy nő írta őket, s nem egy férfi. (Bár az utolsó sor ismétlése jellemző technikája Erdős Renée-nak, és később Adynak is.) Ezek ma túlon túl ismerősek, Ady felől is, hiába korábbiak valójában, most már csak Ady felől/utánról lehet őket olvasni, így alakult, s tetejében még a mai dilettánsok költői nyelvén is érződik a hatásuk.

Szerelmesem, ha visszatérsz,
Ölve vár a két karom;
A legtüzesebb csókom ég
Az ajkamon, az ajkamon.⁷⁰

Persze, lehetne ezeknek is helye az irodalomtörténetben, a tragikus, az elégikus, a nemzeti stb. kánonok mellett létezhetne egy „könnyedebb” női vonal, a női szerelmi költészet, vagy az anyaságról szóló versek kánonja-hagyománya, de hát nincs ilyen – ha lenne, jóval könnyebb lenne ma nőként verset írni, de talán kevésbé érdekes. Visszamenőleg viszont ezeket beépíteni – ma – nem lehet és nem érdemes.

Olyan verseket választottam tehát, amelyekben Erdős Renée egyedi hangját hallom. 1901-ben írt így Erdős Renée:

Óh hagyj fel...

Óh hagyj fel édes, a magasztalással!
Szavamra mondom: szót sem érdemelnek
Ezek a furcsa, tarka-barka versek –
Tele sóhajjal, könnyel, kacagással.

Ha dalaimat suttogod örökké,
És nem látod meg, hogy tüzel az arcom...
Meglásd, a költőn bosszút áll az asszony!
Meglásd, nem írok verset soha többé!

Mondd, hogy az ajkam pirosabb a lángnál.
Mondd: a fogaim, mint a gyöngy, fehérék,
S pillantásom izzóbb a parázsnál.

S én nem haragszom. Ám ha hétről-hétre
Szüntelenül a verseim dicséred:
Az ember mégis féltékeny lesz végre...⁷¹

Feltűnő az egyes szám második személyű, megszólításos beszéd és annak határozott, ám nőies, friss és kissé kacér hangvétele, s a dilemma, amely Erdős Renée – és sok más női szerző – pályáját végigkíséri: a nő és a költő kettőssége, belső el-lentmondása; itt a magára való furcsa féltékenység. S a vers érdekes módon értelmezi a költészetet, amikor sajátos viszonyba állítja egymással a szót, a dalokat és a férfi–nő kapcsolatot. Amikor azt mondja, „Mondd, hogy az ajkam pirosabb a lángnál. / Mondd: a fogaim, mint a gyöngy, fehérék” – mintegy arra szólítja fel a másikat, hogy az költőként, versben beszéljen, költői képekkel – róla, a nőről; ne pedig az ő „dalait suttogja”, vagyis az ő verseit ismételje. A férfi beszéljen költőként a nőhöz, ahogy a nő is költőként beszél a férfihez, ebben a versben magában is. Ez a párbeszéd kívánt formája, ez maga a költészet, nem pedig a versekről való beszéd, amely „szót sem érdemel”.

Jöttem hozzátok...

Jöttem hozzátok, messze idegenből
S magammal hoztam őserdők dalát.
Ismeretlen ég távoli csillagfényét,
Nagy, különös virágok illatát.
Velem jöttek a rege-éjszakáknak

Tündöklő árnyai – egész sereg!
S én köztük éltem és nekik daloltam.
S ti nem ismertetek.

Oh, gyönyörűség volt az én magányom!
És szegénységem pompával tele.
És álmaimra lángoló rózsákat
Hintett a vágyak kóbor istene.
Minden reményem hófehér sirály volt
S magasan szállt vizeitek felett.
Mindent akartam és mindenre vágytam.
S ti nem ismertetek.

S jöttetek hozzám mind, a csengő dalra.
Mely hívott, bűvölt, csábított, ígért.
Ünnepi díszben, kérkedő babérral –
Imádtatok s nem tudtátok, miért.
A csengés-bongás lelketek befonta.
De az erős szó elszállt, elveszett.
Én rózsáimat közétek dobáltam
S ti nem ismertetek.

Idegen voltam köztetek. Mi lelkem
lángra gyújtotta: attól fáztatok.
Mert nem áldoztam oltáraitoknál,
Ti hajlékomra üszköt dobtatok.
Az erkölcsös hazugság bálványának:
Ki nálam kisebb, az hajtson fejet.
Az én hitem, erkölcsöm: az Igazság –
Ti nem ismertetek.

Hát elmegyek. Úgy ahogy jöttem egykor
Csöndben, hogy többé ne is lássatok.
A ti világtok emléke velem jön
És nálatok maradnak a dalok.
A dalok, mikről botorul azt hittem,
Hogy általuk majd sziveket nyerek.
De én siettem – kissé korán jöttem –
S így nem ismertetek.

Kétezer éves gyöngy a nyakamon

Kétezer éves gyöngy a nyakamon –
Már Egyiptomban is viseltem.
Öröktől fogva én viseltem.
De egyszer elvesztettem valahol.

Akkor kinyitották a sziklasírt,
Amelyben boldogan pihentem,
Ahol rejtelmesen pihentem.
S egy hang kiáltott – és valaki sírt.

S a sarkophagom ékes födelét
Ujjongva leemelték rólam,
Remegve leemelték rólam –
És valaki rám tette a kezét...

S a gyöngysor eltűnt. Eltűnt. Vándorolt.
Amíg egyszer csak megtaláltam.
Nagy Róma földjén megtaláltam.
S oly szép, amilyen hajdanába' volt.

Rajt' Isis istennő titkos jele.
A Nilus szent jogara rajta.
Ptah isten szent jogara rajta,
S ezer emléket rejt minden szeme.

Magányos csöndben egymásra lelünk,
S kérdem tőle: „Hol vándoroltál?”
S kérdi tőlem: „Hol vándoroltál?”
De nem felelünk. Jaj, nem felelünk.

S nagy Róma földjén most így vándorol
Egy gyöngysor, mely kétezer éves,
Egy asszony, aki kétezer éves,
Míg ismét elszakadunk valahol...⁷²

Ez a két vers a *Jöttem hozzátok* (1909) című kötetből való. A versek megírásának körülményeiről értesülhetünk a *Berekesztett utakból*, a regény ugyanis bőségesen, bőbeszédűen tárgyalja és idézi az Olaszországban újraéledő Érseki Benoite költeményeit. Ezek a versek tehát egyrészt a Bródyval való szakítást követő időszak lenyomatai, másrészt a gyógyulásé, de még az ezt követő megtérés-korszak előttiék (a vallásos versek első gyűjteménye az 1910-es *Aranyveder*).

Ez a kötet szerintem Erdős Renée legérdekesebb verseskötete. Kortársai közül a Lehotai álnéven író Kosztolányi gondolja hasonlóan, majd később, az *Aranyvederről* írva, Kaffka Margit. „Itália nyugodttá és bölcsé tesz – írja a kötetről Kosztolányi. – [...] Aki [...] igazán megszereti és örökre ott marad rabul, szelíd, ábrándozó és nyugodt lesz s szemét nem a napfény, nem az ég sötétkéksége, nem a múzeumok kincsei kápráztatják, hanem a múlt és a földön alvó energia s ebben önmagát tanulja megbecsülni. Ezek a szunnyadó erők arra intenek, hogy nézzünk saját mélységeinkbe. Egy velencei kilincs mellett, melyen az ötvös talán egész életét koptatta el, semmivé törpülnek a mi kis hangos, rakoncátlankodó bánataink, s a római templomablakok fájó sejtelmeket ébresztenek bennünk. Azt keressük, mi van az ég, a csók és az élet mögött. Elnémulunk, magunkba révedünk és dalolunk.”⁷³

Gellért Oszkár viszont elégedetlen vele: bosszantják a „programvers” – a *Jöttem hozzátok* címűt nevezi ennek – „férfias szemrehányásai” és a „keserű asszonyi hiúság” „sírása”. (Olyan mérges, hogy csak négy kurta bekezdést ír, egy flekket.)

„Mit akar hát tőlünk, akikhez »jött«? Mi, olvasói, nem »ismertük« volna? Hiszen ő az, egy személyben kritikusa a benne lakozó költőnek, aki immár buzgón igyekszik rá nem ismerni a múltra: nem szereti a régi dalait.”⁷⁴

Valóban: mit akar az olvasóktól Erdős Renée? Büszke és kétségbeesett a vers beszélőjének a hangja, fensőbbes és sértett. Jön és megy, s mintha érintetlen maradna, s mintha már nem akarna az olvasóktól semmit. Megvonja magát, kilép a dialógusból, s a múlt felé fordul, a múlt fényében, a „kétezer éves gyöngyöt” viselve értelmezi újra nőiségét. Nincs szüksége a férfirra, az addig megszólítottira, az olvasóra ahhoz, hogy magát nőként lássa: támpontjait a régmúltban találja meg. Nem akar az olvasóitól semmit – elfordul tőlük. Éppen ő, aki korábban a „lélektől lélekig” érzését tudta olvasóinak adni, meg tudta őket szólítani, mint aki válaszra vár. S aki a férfitől azt kívánta, az legyen költő, ha róla akar beszélni – legyen egyenrangú társa, költészetben és szerelemben is.

A *Jöttem hozzátok* első versszaka felsorakoztatja a szecesszió legfontosabb elemeit: az idegenből érkező, a távoli, ősi, természeti erőkkal teljes dalok, a különös virágok, a regék, árnyak mint a költő saját közege, amelyet „ti” nem ismerhettek. A szecesszió a jövőre irányul, az új művészetet hozza – a költő a jövőt hozta volna, a távoli idegenből, az ősi, mesés múltból. De akik dalait szerették, nem értették, csak a „csen-gés-bongás” varázsolta el őket, a szép hangzás, nem pedig az „erős szó” igazsága – a költő így idegen maradt. Elmegy tehát, otthagyja dalait, s viszi az emlékeket.

Ugyanabban az évben jelent meg ez a kötet, mint Ady *Szeretném, ha szeretnének* című kötete, s benne a nyitó vers, a *Sem utódja, sem boldog őse*. Ha Ady arra kéri olvasóit, „szeressék”, Erdős Renée azt mondja nekik, most már „ne szeressék”. Ha Ady mindenkinek juttat a költő különleges tulajdonságaiból: „Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség”, Erdős Renée pozíciója mindenki más feletti, mindenki másénál nemesebb, tisztább: „Minden reményem hófehér sirály volt / S magasan szállt vizeitek felett. / Mindent akartam és mindenre vágytam. / S ti nem ismertetek.” „Idegen voltam köztetek.” Ady idegensége feloldandó idegenség, „Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié”, Erdős Renée megtartja, keserűen, az idegenségét: „Hát elmegyek. / Úgy ahogy jöttem egykor / Csöndben, hogy többé ne is lássatok. / A ti világtok emléke velem jön / És nálatok maradnak a dalok. / A dalok, mikről botorul azt hittem, / Hogy általuk majd sziveket nyerek.” Ady adni szeretne, „szeretném magam megmutatni”, Erdős Renée már adott – s most nem ad tovább.

Kissé túl direkt ez az olvasat, elismerem, de igazából nem is az enyém: versek első olvasásakor létrejöhet egy ilyesfajta szó szerinti olvasat, ahogy az ember először szembetalálkozik a mondatokkal. Gellért Oszkár véleménye mindenesetre egy ilyen első reakciónak tűnik. Ezt igazolni látszik az is, ahogy Kaffka Margit tér ki erre a versre és fogadtatására kritikájában:

„Ki tudna pontosan végére járni, mi hívott ki hangosabb és riadtabb esztétikusvétókat egy időben az Erdős Renée költészete ellen; a köntöst mellen feltépő és kitaró kezek-é, vagy a hátraszegült fej gögje? Hol a jogcím, – kérdezték, – e csókokról csatogó költészetben a prófétanői, ószövetségi pátoszú hanghoz: »Jöttem hozzátok!«...

Holott, egyszerűen szólva, mindahhoz, amiről ő hajdanta dalolt, sokkal bensőbb köze van szegényke életünknek, mint például sajátos ízű mivelődéséhez a nemzetnek, ahová tartozunk. Holott a »Kevesebb hitványság és több szépség az ölelés körül!« jeligéjű harc semmit sem komolytalanabb a legszebb kultúrforradalomnál. Holott aki megleli önmagát és kifejezi viszonyát a szerelem helyzeteivel szemben, nyújtott legalább olyan érdekeset, mint aki fajával szemben fejezi ki önmagát és például fajából-kinőttiségére lel új, teli, szabadító formákat. – A költőt az örök irritáltság kagylótragikuma avatja fel; azért a betegek állandó maganézelődése jár vele. De magahit, fontosságérzés, kijelentésszerűség és prófétagög nélkül honnét is venné az önigazolást, hogy mindig önmagáról beszéljen, mások helyett, sokakat kifejezőn éljen és szóljon. »Jöttem hozzátok!«⁷⁵

S mintha a másik vers, a *Kétezer éves gyöngy a nyakamon* azt mondaná el, mi is történik az olvasóit és szerelmét elvesztett költővel: az elveszített és újra megtalált gyöngysor: tulajdonképpen a költészet, a már működésképtelen korábbi dalok, és a megtalált régi-új, amely a múltból táplálkozik, a női múltból. A vers végére az asszony is „kétezer éves”, mint a gyöngy. Dialógus ez, de már nem a férfival való dialógus, hanem a saját költészetével – a gyönggyel, a nyugodt, férfitől nem függő nőiséggel, a múlttal és a hagyománnyal. A gyöngysoron Ízisz „titkos jele” s Ptah „szent jogara” – a női isten, a sorson is uralkodó istenanya és a teremő erő istene, a művészek pártfogója, és a Nílus, a víz, a női őselem. Itt tehát a nő és az alkotó közötti belső konfliktus, amely a korábbi versben volt fontos, a múlt, a mitológia segítségével feloldódni látszik. De a helyzet azért itt sem egyértelműen pozitív: a belső dialógus nem mindig működik, a kérdésekre nem érkeznek válaszok, múlt és jelen, költő és alkotás egymástól elválasztott marad: „Magányos csendben egymásra lelünk, / S kérdelek tőle: »Hol vándoroltál?« / S kérdelek tőlem: »Hol vándoroltál?« / De nem felelünk. Jaj, nem felelünk.” Megint a kvázi Adyt idéző hang az utolsó sor ismétlésében, a jaj-ban. A különválás időszaka nem elmondható, arról nem lehet versben beszélni, az megmarad, eggyel több rejtett emlékeknek, eggyel több gyöngyszemnek, ahogy ez az érdekes, kétértelmű kép mondja: „ezer emléket rejt minden szeme”.

Az utolsó versszak hozza azonban a legérdekesebb képet, amikor az „elszakadás” kettős értelmével játszik: „S nagy Róma földjén most így vándorol / Egy gyöngysor, mely kétezer éves, / Egy asszony, aki kétezer éves, / Míg ismét elszakadunk valahol...” Az elszakadás jelenti itt az egymástól való elválást, amely ezek szerint bármikor újra bekövetkezhet, s a gyöngysor elszakadását is. Mivel pedig a gyöngysor a vers végére az asszony szimbólumává válik, a vándorló asszony „elszakadásának” – az otthontól való elszakadásának és lelki törésének – képzetét is előhívja.

Kafka Margit mintha a vándorló asszonynak erre az alakjára is felelne, amikor Erdős Renée mellé állva arról beszél, bár kissé nehezen kihámozhatóan – legalábbis, amíg nem nyomoztam ki mindezt, amit ebben az írásban leírtam, nem értettem –, és az *Aranyvederrel* kapcsolatban fenntartásait is megfogalmazva, hogy az Erdős Renée nevéhez fűződő botrány, a Bródy-ügy is hozzájárult kritikusi róla alkotott képéhez. A cikk végén pedig szinte bocsánatot kér tőle mindezért, s jelzi, a magyar irodalom visszavárja:

„Minden évtizednek érzésvágya van, uralkodó szele, mely felé hajladoznak a derékon töréstől félők. Ezerfelé-figyelő ravaszdi játék lett a szent együgyűségű, ősi dalköltés. A poétának hozzá kell stilizálnia életsorsát is a költészetéhez és magánviszonyaival

igazolni versköteteit; meg kell konstruálnia élete regényét [...] jótékony félködben kell tartania magánélete ügyeit és szereplőit, mert ugye, megbocsáthatatlan volna például versbe foglalni egy olyan, – igen megrázó és sötét, – szerelmi dráma esetét, amelyről, s benne a költő szerepléséről már, mondjuk, napilapok hírvivata is tudomást vett. [...] De jaj annak, aki az ősi lantlélek gyermeki és nagy egyszerűségét, gögjét, mértéktelenségét, alkuvásra, vagy a félig elmondás ingerlő amatőrfogásaira nem hajlandó voltát hozta magával. Keze a keblén és homloka a magasságok felé fordítva, – de hosszú tunikája sárral keverődik utána és kövek repkednek koszorús feje körül. [...]

Erős, derék megmaradások, útahagyások és új útra lelések vigasztalóbbak, – ritkábbak is, – tüneményes kezdeteknél. Egy évtized van az Erdős Renée költői eljutásai mögött, s ez volt nálunk a nagy lírai átformálódás megáradt és megsűrűdött időszaka. Hat-nyolc éves, akkoron újnak és szépnek hatott verseket éreztünk harminc évesekké vénülni e rohamos előrejutásban [...] Az *Aranyveder* pedig íme, üdének és fiatalnak hat, meglep és megörvendeztet. Egyre többen érezzük úgy itthon, mintha tartoznánk neki valamivel, mintha kihagytuk volna valamiből és keressük meg rokonszenvezőn az ő alakját is a nagy lendülések mögött, – hatón és hatásokat befogadón, – de beletartozva a kórusba és teljesebbé téve azt.”⁷⁶

*

Visszamentem az emlékszobába. A múltkor is beengedhettek volna, csak akkor koszos volt a festéstől a külső szoba. Az emlékszobában nem történt semmi. Ha valóban fel akarok menni a legfelső szintre, megnézhetem most, de lefelé kötelező megnézni a kiállítást, rákosmenti festőket, meg a földszinten a helytörténeti gyűjteményt. (Egy parasztház van berendezve a villa földszintjén, nem illik ide, de a helytörténeti gyűjteményt ide helyezte az önkormányzat, mert az eredeti házat lebontották. A munkatársnő hangjában tisztelet, megmentették a parasztbútort, és nem tetszik neki, hogy én kelletlen vagyok.) Mondjam már meg, ki vagyok, miért érdekel ez a szoba, nincs ott igazából semmi.

Az emlékszoba egy kis sarokszoba, a torony alatt, egy lépcsőfokkal lejjebb van, mint a nagyobb szoba, amelyikből nyílik, benne egy íróasztal, komód, egy fénykép, Erdős Renée, a szembefalon egy másik, két szőke gyerek, Erdős Renée gyerekei. Vitrinben néhány kötet. Semmi sem az övé, a munkatársnő főnöke szerezte a bútort. Van még a télikert, az tárgyaló, oda egy másik múzeumból jött a bútor. Szépek a szecessziós falidíszek. Erdős Renée igazi dolgozója most iroda, benézni nem lehet, csak a főnöknek van kulcsa. Próbálok az oldalablakból kukucskálni. Nem látnék semmit, felesleges. Három könyvét árulják, a színes borítós Garabonciás kiadásokat, amelyek 1990-ben jelentek meg, 1000 Ft az egységár. A ház kiadványai, mondja a másik hölgy, és már végképp nem szeretnek, amikor kételkedem. De hát nem fizetnek a kiadónak az eladások után, mondja, csak a ház adhatja ki. Ha Pista bácsi, a gondnok, nem ment volna nyugdíjba, mindent elmondana nekem, hogy Erdős Renée mikor lakott itt, ők sajnos már nem tudják. Könnyen megnézhetnék pedig a bejárat melletti emléktáblán. Vagy a museum.hu-n, a házat ismertető weboldalon: „Erdős Renée 1927-ben vette meg rákoshegyi villáját. Későbbi írásaiban élete legboldogabb szakaszaként említi az itt töltött éveket. A negyvenes években azonban származása miatt már csak írói álnéven publikálhatott. Itt tartózkodásának utolsó

dokumentuma egy 1944. március 31-én innen keltezett levél, amelyet Serédi Jusztinián hercegprímásnak írt, hogy emelje fel szavát a katolikus hitre tért zsidók érdekében. A vészkorszakban vidéken bújatták, Rákoshegyre már nem tért vissza, Budapestre költözött.”

Ez az eufemisztikus „nem tért vissza” – ahogy Erdős Renée 1945-ben és 1946-ban írott leveleiből kiderül – arra utal, hogy a villából először is mindent elhordtak a környékbeli lakosok, amíg őt orvos lánya kórházban, majd barátnője vidéken bújatta; majd pedig a házat elfoglalták az oroszok, amikor aztán kimentek onnan, „magánember ekkora házban már nem lakhat[ott] többé”.⁷⁷

Azt írja Erdős Renée, 1946-ban, hogy szeretne újra dolgozni, kiadót találni, hiszen a könyvei iránt változatlanul nagy az érdeklődés, a „rongyos példányokat egy kiló zsírért árulják az antikváriusok”. S így számol be a napjairól: „Mi itt evickélve küszködünk az árral, hol fel, hol le, de még mindig vagyunk. Az ember a legszívósabb állat a világon és mindenhez hozzátörődik. Munkáról természetesen szó sincs. Az ember ideje lemorzsolódik azt sem tudja hogyan. Nincs értelme annak, hogy reggel fölkel és este lefekszik, de mert így szokta, tehát folytatja tovább. Íme az életünk.”

Szomorú vagyok és csalódott. Miért nem irodalmi hely ez? Valami olyat vártam, mint az Ady-emlékmúzeum, vagy Moszkvában a Tolsztoj-ház. Édesanyám szoktatott rá az ilyesfajta múzeumokra – ezek azt az illúziót keltik, hogy valamit el lehet lesni az illető életéből. Persze, csoda is lett volna, az írónőknek nincs emlékszobájuk, mondja bennem a sértődött női író hangja. De azért itt is meg lehet tudni valamit: azt, hogy a ház van. De ez csak névleges. Erdős Renée-ház. De Erdős Renée nincs meg.

Bár, talán, most, hogy írtam róla, nekem már megvan. Van.

Otthon azért a biztonság kedvéért megnézem a neten, beírom a Google-ba, hogy emlékmúzeum. Pörgetem az oldalakat, van-e olyan nő, netalántán író, akinek van emlékmúzeuma. Van, kettő, Bajor Gizi és Tolnay Klári. Színésznők. Nem hiába mondja az *Ifjúságunkban* Somorlay Carola, a volt színésznő, több mint száz éve, az 1900-as évek elején a következőket: „A színpad [...] egy már kiépített pálya a nő számára, ahol régóta vannak sikerei. Az irodalom olyan terrenum, amit most kell a nő számára kiépíteni.”⁷⁸

A Petőfi Irodalmi Múzeum üdvözlőlapján magyar írók fényképei vannak. Ezzel kívánnak kellemes ünnepeket. Ady Endre, Jókai Mór, Illyés Gyula, Babits Mihály, Déry Tibor, Karinthy Frigyes, Petőfi Sándor, József Attila, Krúdy Gyula, Radnóti Miklós, Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán, Márai Sándor, Pilinszky János, Móricz Zsigmond. Emblematikus arcképek, a tizenötből csak kettőt nem ismerek fel kapásból, a többi mind az enyém, tankönyvi anyag volt. Az én irodalmi hagyományom. Meg mindenkié. Egy nő sincs köztük. Nők nincsenek a panteonban, az irodalomtörténet emblémái, kitűzői, matricái között. De ki maradjon ki, kérdezi ismerősöm, akinek mutatom a lapot. Arany János sincs rajta, felelem. Ez meggyőzi. Ha úgysem teljes a paletta, akkor legyen benne egy-két nő, nem úgy van, hogy valakinek – egy férfinak – a helyét veszik el. Kaffka Margit, Nemes Nagy Ágnes, ebben maradunk, hiányoznak. Ha egy ilyen képeslapon csak nők képei lennének, rá lenne írva, magyar nőírók. Erre nincs odaírva, magyar férfiírók. Nincs odaírva semmi. Nem kell. Úgyis tudjuk. Ez a magyar irodalom múzeuma.

Jegyzetek

- ¹ BALASSA József: *Erdős Renée csodálatos élete*. Literatura, 1926/4. 10–12. 11.
- ² ILLÉS Endre: *A gyóntatószék-erotika írója*. In: Uő: *Mestereim, barátaim, szerelmeim* II. Bp.: Magvető, 1983. 591–598. 596.
- ³ Szerződés 1925-ből. *Erdős Renée üzleti levelezése Dick Manóval*. OSZK Kézirattár, Analekta 1427.
- ⁴ És egy adat a skála másik végéhez, de sajnos csak tíz évvel későbbit találtam: egy gyárosnak 1935-ben évi 250 000 pengő jövedelme volt. Vö.: SZÁNTÓ Ferenc: *Lakások, bérek, árak. Életviszonyok az 1920-as években egy iparvidéken*. História, 1981/1. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1983-01/historia-1983-01-lakasok>
- ⁵ A pengő: 1926-tól, az inflációt meggátolandó váltotta fel a koronát, 1 pengő 12 500 koronának felelt meg.
- ⁶ *Erdős Renée üzleti levelezése Dick Manóval*. OSZK Kézirattár, Analekta 1426., 12.
- ⁷ Révai testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság Nagyságos Dick Manó könyvkiadó úrnak, 1926. augusztus 5. *Erdős Renée üzleti levelezése Dick Manóval*. OSZK Kézirattár, Analekta 1426.
- ⁸ Dick Manó a Révai testvéreknek, Budapest, 1926. dec. 8. *Erdős Renée üzleti levelezése Dick Manóval*. OSZK Kézirattár, Analekta 1429. 28., 30.
- ⁹ *A magyar irodalom története 1915-től napjainkig*. Szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp.: Akadémiai, 1966. 166.
- ¹⁰ ILLÉS Endre: i. m.
- ¹¹ ISZLAI Zoltán: *Könyvek pizsamában*. Santerra bíboros. Magyar Napló, 1990/6. 2. „Aki nem úgy unja az illóolajú, dunsztos erotikát, mint a mostani dezodorszagú, például amerikai vagy német újbestsellereket, pihentetőül ezeken is pihegphet.” Lásd még: ISZLAI Zoltán: *Az orgazmus történetisége. Erdős Renée: A nagy sikoly. Élet és Irodalom*, 1990/4., 11.
- ¹² RADNÓTI Sándor: *Erdős Renée: A nagy sikoly.*, Polcz Alaine: *Asszony a fronton*. Holmi, 1991/10. 1369–1372. 1369.
- ¹³ KÁDÁR Judit: *A „zseniális poétalány”*. *Erdős Renée szubverzív lírájáról*. Alföld, 2001/6. 57–67.
- ¹⁴ KÁDÁR Judit: *Erotikus, katolikus. Erdős Renée, 1879–1956. Elsüllyedt szerzők V*. Magyar Narancs, 2006/45. <http://www.manco.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=13858>
- ¹⁵ A Bródyval való megismerkedéssel végződik Erdős Renée élete végén, hetvenhét éves korában írt visszaemlékezése, amelynek alapján az életrajzi adatokat ebben a két bekezdésben összeállítottam. ERDŐS Renée: *Ifjúságunk*. Gépirat. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, 366. f.
- ¹⁶ BRÓDY Sándor: *Előhang*. In: Uő: *Lyra*. Bp.: Singer és Wolfner, é. n. [1911.] 13–23. 19.
- ¹⁷ BRÓDY Sándor: *Megölöm magamat*. In: Uő: *Cilinderes Tiborc. Válogatott cikkek és tanulmányok*. Szerk. BRÓDY András. Bp.: Magvető, 1958. 514–520. 520.
- ¹⁸ JUHÁSZ Ferencné: *Bródy Sándor*. Bp.: Akadémiai, 1971.
- ¹⁹ BRÓDY András: *Bródy Sándor, az újságíró*. In: BRÓDY Sándor: *Cilinderes Tiborc*. i. m. 5–29. 22.
- ²⁰ KRÚDY Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Bp.: Noran, 2004. 98., 100.
- ²¹ *Erdős Renée*. A Hét, 1901/43. 714.
- ²² Jövendő, 1903/1. 94.
- ²³ *A szerkesztő közlései. Janda Matild*. Jövendő, 1904/15. 51–52. [Kiemelés M. A.]
- ²⁴ SZÁSZ Zoltán: *A nőírók ellen*. Jövendő, 1904/16. 11.
- ²⁵ Uo. 12.

- ²⁶ Uo. 13.
- ²⁷ Uo. 14.
- ²⁸ A szerkesztő közlései. Janda Matild. Jövendő, 1904/15. 51–52.
- ²⁹ Dr. HEVESI Sándor: A szerelem jövője. Jövendő, 1903/32. 17–22.
- ³⁰ Feminizmus és mikoszizmus. Jövendő, 1904/3. 8–10.
- ³¹ Dr. F. S.: A két nem kétféle jelleme. Jövendő, 1904/43. 46.
- ³² Uo. 44., 45.
- ³³ ERDŐS Renée: Ifjúságunk. i. m. 167/84.
- ³⁴ Erről lásd: BORGOS Anna: „Mi ez a nagy sikoly?” Nőiség, testiség és pszichoanalízis háború előtti magyar nőírók műveiben. In: Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei. Szerk. LÓRÁND Zsófia–SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor–VÁRI György. Bp.: L'Harmattan, 2006. 61–64., és Agatha SCHWARZ: *Shifting Voices. Feminist Thought and Women's Writing in Fin-de-siècle Hungary*. Montreal & Kingston–London–Ithaca: McGill–Queen's University Press, 2008. 89., 173–182.
- ³⁵ KÁDÁR Judit: Erotikus, katolikus. i. m.
- ³⁶ ERŐS Kinga: Könyvbölcsőm. Bp.: Magyar Napló, 2007. 17–18.
- ³⁷ KEMENES GÉFIN László–Jolanta JASTRZEBSKA: Erotika a huszadik századi magyar regényben, 1911–1947. Bp.: Kortárs, 1998. 110.
- ³⁸ ERDŐS Renée: Berekesztett utak. Ősök és ivadékok III. Bp.: Dick Manó, é. n. [1923.] 45.
- ³⁹ ERDŐS Renée: Berekesztett utak. i. m. 50.
- ⁴⁰ HOVÁNYI Béla: Erdős Renée. Irodalmi tanulmány. Miskolc: Magyar Jövő. 1927. 32.
- ⁴¹ HOVÁNYI Béla: i. m. 17.
- ⁴² KRÚDY: i. m. 103., 104.
- ⁴³ KAFFKA Margit levele Hatvany Lajoshoz, 1911 ősz. In: Levelek Hatvany Lajoshoz. Vál., szerk. HATVANY Lajosné. Bp.: Szépirodalmi, 1967. 132–133.
- ⁴⁴ RÓNAI Mihály András: Erdős Renée – Az első asszony. In: Uő: Magyar lant. Bp.: Szépirodalmi, 1984. 223–225. 224.
- ⁴⁵ ERDŐS Renée: Brüsszeli csipke. Bp.: Garabonciás, 1990. 82.
- ⁴⁶ ERDŐS Renée: Berekesztett utak. i. m. 65.
- ⁴⁷ ERDŐS Renée: Az élet királynője. Ősök és ivadékok II. Bp.: Révai, é. n. 2. kötet, 135.
- ⁴⁸ Tormay Cecile novellái. Jövendő, 1905. 29. 44.
- ⁴⁹ HOVÁNYI Béla: i. m. 9.
- ⁵⁰ BÁNHEGYI Jób: Magyar nőírók. Bp.: Szent István-Társulat, 1939. 93.
- ⁵¹ KRÚDY Gyula: i. m. 99.
- ⁵² MTA Könyvtár Kézirattár, Ms 377/102.
- ⁵³ OSZK Fond III/2356. 20. f. rektó (az Angyalos könyvben a Troubadour-kor című füzet 1903. jan.–márcz. című részében, de a márcz. című rész előtt), tintaírású tisztázat. Köszönöm Kelevéz Ágnesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Babits-vers szövegét.
- ⁵⁴ SOMLYÓ Zoltán: Erdős Renéhez. Magyar Génusz, 1902/4. 57.
- ⁵⁵ „Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem! / Ó, jaj, az út lélektől lélekig! / Küldözzük a szem csüggedt sugarát, / S köztünk a roppant, jeges úr lakik!”
- ⁵⁶ ERDŐS Renée: Versek. Bp.: Pallas, 1902. 149.
- ⁵⁷ LACZKÓ Géza: Királyhágó. Bp.: Grill Károly, 1938. 194. Idézi KOMLÓS Aladár: Erdős Renée. In: Uő: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp.: Gondolat, 1959. 391–394. 393.
- ⁵⁸ Ehhez lásd még: KOVÁCS Jenő: Erdős Renée. Magyar Génusz, 1902. december 4. 827–828. KISUJFALUSI Ödön: Erdős Renée: Versek. Huszadik Század, 1903. január–június, VII. kötet. 243–246. v. g. [VOINOVICH Géza]: Erdős Renée: Versek. A Hét, 1902/49. 788–789.

- ⁵⁹ O.: *Erdős Renée*: Versek. Pallas, 1902. Budapesti Szemle, 1903. 314. szám, 307–313. 311., 313.
- ⁶⁰ LYKA Károly: *Két költő. Erdős Renée – Harsányi Kálmán*. Új Idők, 1902/51. 547.
- ⁶¹ Y. F. *Erdős Renée*: Új dalok. Kleopátra. Budapesti Szemle, 1906. 350. szám, 305–308. 305.
- ⁶² ADY Endre: *Erdős Renée*. Budapesti Napló, 1906. január 21.
- ⁶³ A verseket, a szerkesztő, Szabó Ágnes közlése szerint, a *Vasárnapi Újság* 1910-es évfolyamából válogatták. <http://www.husadikszazad.hu/index.php?apps=cikk&cikk=7067>

Babits Mihály: *Esti dal*

Ma szép a nap, gyönyörű szép; / Ily napon volna halni szép! // Csillog a fák mögött a tó; / Haljunk meg együtt, jer Kató! // Derüs az est, színes az ég; / Minden szép, hogyha vége szép! // Minden jó, hogyha vége jó; / Haljunk meg együtt, jer Kató! // A nap, az tűz, a nap, az ég; / Az este hús, az este szép! / Haljunk meg együtt, jer Kató; / Csillog a fákon át a tó!

Ady Endre: *Fehér asztal búcsúztatója*

Boros asztal, fehér asztal, / Telt poharak, kaczagva bongók, / Víg, hős, legényi éjszakák, / Villámos kedvűek, csapongók, / Már elhagylak benneteket. // Szíves órák, duzzadt órák, / Rólatok már gyakran lekések, / Elmulasztom örömeit / S a régi, szép feledkezések / Ritkán jönnek, alig-alig. // Boros asztal, fehér asztal, / Frigyeskedésünk hajdan-hajdan / Képzelt gondokban született, / Örömnél is jobb ifjú bajban / S most mint bagoly hit szétszakad. // Szíves órák, duzzadt órák, / Komorabbak s higabbak lesztek / S a régi boros üvegek / Nyujtóznak, mint vén sárkeresztek / Vén temetőben valahol. // Ritkább-ritkább lesz a kortyom / S megtelek már síri malasztal / S oly furcsa a ravatalom: / Egy boros asztal, fehér asztal / S virasztóim telt üvegek.

Kosztolányi Dezső: *Terzinák*

Rövidre nyírnám a hajad, / Mint egy vezeklő zárdaszűznek, / Hogy engem láss csak és magad. // És megvakítnám a szemed, / Ezt a két ledér éji pillét, / Mely cifra lámpákhoz lebeg. // És hátrakötném a karod, / Hogy csendesen magadba fordulj / És úgy feküdj, mint egy halott. // Akkor borulnék csak reád. / Halott szemed bús éjjelében / Ragyogva ölelnék át.

Erdős Renée: *Vannak leányok...*

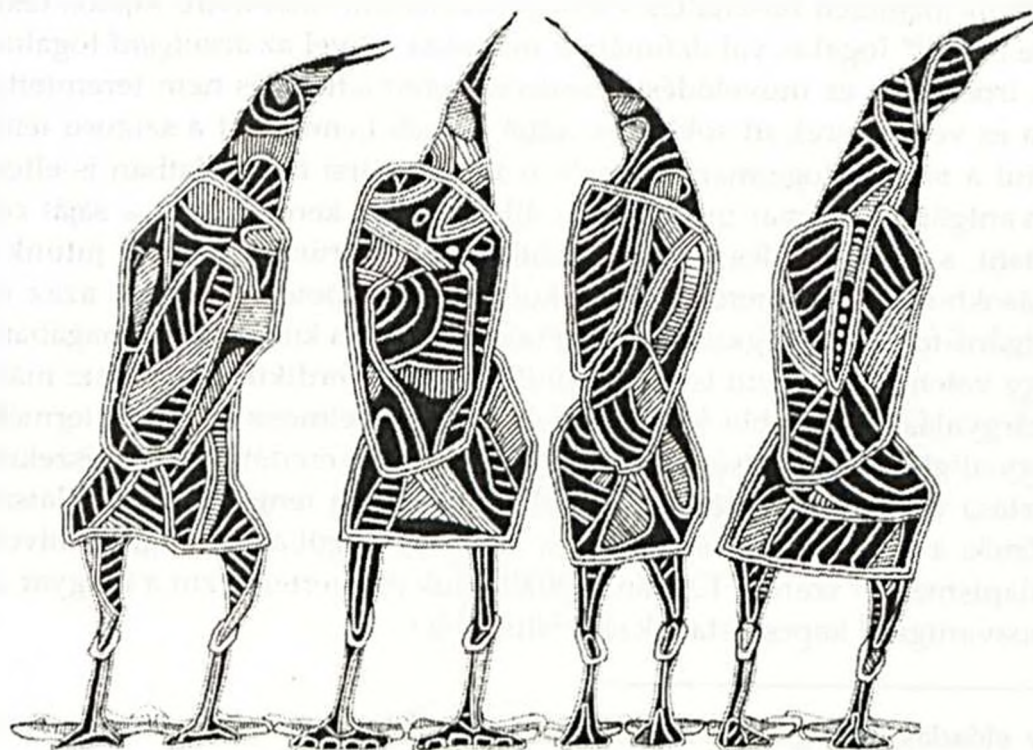
Vannak leányok, remegő szüzek, / Csókot nem adnak soha senkinek. / Vágyuk fehér, miként az imádságuk, / Őrangyal őrizi az álmuk, / S tavasszal, ha a hóvirágok nyílnak / S ébred a kert: magukban sirnak. / Ilyenkor szomoruk, halványak / És vőlegényre várnak. // Vannak asszonyok, szomorúk, szüzek, / Csókot nem adnak soha senkinek. / Vágyuk biboros, mint az alkonyég, / Szemükben hideg, szent csillaga ég / Az eltemetett, elfeledett multnak, / Ritkán mosolyognak. Sok titkot tudnak, / A szavuk zengő, mint egy régi óra / Finom ütése. Kedves, szép halottak. // Becsukott kertek...alvó paloták... / Lelkükben egy színes mesevilág / Csodái múlnak és fakulnak... / Fák, mikről ismeretlen, nagy virágok / Hímporos szirmai hullnak... / Bennők minden áldás - és minden átok. / Csak nagyon jót és nagyon rosszat láttak, / Korán öszültek, korán elfáradtak, / És bucsut mondtak a világnak... // Vannak leányok, remegő szüzek... / S asszonyok, a kik semmire se várnak... /

Juhász Gyula: *Annára gondolok*

A csillagokra gondolok / És Annára, ki elszállt búcsu nélkül, / A boldog, néma csillagokra, / Melyek lenéznek mosolyogva / Reám a babonás, bús téli égről. / A csillagokra

gondolok. / Melyeknek lángja régesrég kiégett, / Csupán fényük ragyog / S Annára gondolok, / Ki rám ujjongva nézett / S egy csillagos őszi éjen elhagyott. // A csillagokra gondolok. / Kiégett, elsuhant, tört csillagokra, / Annára gondolok / S a könnyem úgy ragyog, / Mint elhunyt csillagok, ha ég az éji pompa! (<http://www.huszedikszazad.hu/index.php?apps=cikk&cikk=7067>)

- ⁶⁴ ERDŐS Renée: *Ifjúságunk*. i. m. II. 272/144.
- ⁶⁵ ERDŐS Renée: *Aranyveder*. Bp.: Révai. é. n. [1910.] 7.
- ⁶⁶ VÁRKONYI Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*. Bp.: Szukits, 1942. 311. [Kiemelés M. A.]
- ⁶⁷ TÖRÖK Sophie: *Nők az irodalomban*. Nyugat, 1932/24. <http://www.epa.hu/00000/00022/00548/17166.htm>
- ⁶⁸ RÓNAI Mihály András: i. m. 223.
- ⁶⁹ KÁDÁR Judit: A „zseniális poétalány”. *Erdős Renée szubverzív lírájáról*. *Alföld*, 2001/6. 57–67.
- ⁷⁰ XVIII. In: ERDŐS Renée: *Versek*. i. m. 139.
- ⁷¹ *A Hét*, 1901/43. 707. Megtalálható a *Versek* című kötetben is, i. m. 161.
- ⁷² ERDŐS Renée: *Jöttem hozzátok*. Bp.: Franklin, 1909. 74–75.
- ⁷³ LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső]: *Erdős Renée: Jöttem hozzátok*. *A Hét*, 1909/7. 123.
- ⁷⁴ Gellért Oszkár itt a *Nem szeretem* című versre utal. GELLÉRT Oszkár: *Erdős Renée: Jöttem hozzátok*. Nyugat, 1909/13. <http://www.epa.hu/00000/00022/00035/00868.htm>
- ⁷⁵ KAFFKA Margit: *Erdős Renée: Az aranyveder*. Nyugat, 1910/12. <http://www.epa.hu/00000/00022/00058/01662.htm>
- ⁷⁶ KAFFKA Margit: i. m.
- ⁷⁷ *Erdős Renée levelei Kornis Gyulának*, 1945. dec. 27; 1946. júl. 26. MTA Könyvtár Kézirat-tár, MS 4285/148; 4287/50.
- ⁷⁸ ERDŐS Renée: *Ifjúságunk*. i. m. I. 79/159.

Másodszorra elvész az első?

A „klasszikus” avantgárd és a neoavantgárd közötti kontinuitás kérdéséhez

A jelen előadás* alapja egy vita-szituáció. 2008-as avantgárd-könyvemben egy kiáltvány-jellegű szöveget bocsátottam közre arról, hogy milyen módon képzelném el az avantgárd-kutatás jövőjét.¹ Ez a szöveg listaszerűen felsorolta a magyar avantgárd-kutatás néhány olyan, érdemi megvitatás nélkül adottnak vett, megülepített tételét, amelyek véleményem szerint a továbbgondolkodás, a mélyebb megértés útjában állnak. A felsorolásban szereplő, tévhitként megbélyegzett gondolkodási automatizmusok egyike az volt, hogy nem veszünk tudomást a tízes-húszas évek klasszikusnak is nevezett avantgárdja és a hetvenes-nyolcvanas évek neoavantgárdja közötti kontinuitásról.

Megtisztelő recenziójában Derék Pál külön részt szentelt ennek a kiáltványnak, amelyet egészében véve egyetértéssel fogadott, de kételyét fejezte ki a Kassák-féle avantgárd és a neoavantgárd között feltételezett kontinuitás tekintetében.² A vita-kérdés tehát esszenciális formában így hangzik: van-e kontinuitás a huszadik század első és utolsó harmadában folytatott avantgárd tevékenység között, különös tekintettel arra, hogy a középső harmadában ilyesminek vajmi kevés nyomát találni.

Ha a válasz keresését azzal kezdjük, hogy saját történeti pozícióinkat vizsgáljuk meg, akkor meglehet, hogy a kérdésből a voltaképpeni vita akár ki is vonható. Az avantgárd fogalma ugyanis utólagos történeti konstrukció, amelyet Kassákék és kortársaik nemigen használtak önmegnevezésként: többnyire sajátos izmusaikkal, illetve az „új” fogalmával definiálták magukat. Mivel az *avantgárd* fogalmát művészet-, irodalom- és művelődéstörténészek teremtették (és nem teremtették igazán zártra és véglegesre), itt sokkal kevésbé kötnek bennünket a szigorú tények, mint például a *modern* fogalmánál, amely már a kortársi használatban is elterjedt volt. Az avantgárd fogalmát módunkban áll bizonyos keretek közt a saját céljainkhoz alakítani, s így a kérdés arra módosul, hogy nyerünk-e bármit, jutunk-e értékes belátásokhoz és felismerésekhez a kontinuitás hipotézise révén, azaz egy olyan avantgárd-fogalom megkonstruálása révén, amely a kontinuitást magában foglalja.

Úgy vélem, hogy nem is cél valamiféle végső verdikthez jutnunk: már a kérdés megtárgyalása is további kérdések felé vezet, értelmességéhez és termékenységéhez így aligha férhet kétség. A további kérdések az eredeti kérdés részekre bontása, felosztása révén jönnek létre. Ez a felosztás három tengely mentén látszik kézenfekvőnek: a földrajzi helyek, az egyes izmusok, végül az avantgárd mivolt lehetséges alapismérvei szerint. Ezután próbálhatjuk meg értelmezni a magyar avantgárd és neoavantgárd kapcsolatának speciális esetét.

* Az előadás elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *Kassák-konferencián*, 2009. március 20-án.

A földrajzi felosztás látszik a legegyszerűbbnek. Az avantgárd orosz-, olasz- és németországi bázisaira legkésőbb a harmincas évek elején teljes súlyával ránehezedett a politikai diktatúra, és kisebb részben eltorzította, nagyobb részben teljesen elfojtotta törekvéseiket. Ennek lefolyása persze jelentős eltéréseket mutat. Olaszországban a betagozódás, Németországban a teljes likvidálás, Oroszországban pedig a kettő sajátos vegyülete volt a jellemző.

Olaszországban elsősorban Marinetti köre jelentette az avantgárd bázisát, a főideológus politikai nézetei voltak meghatározóak. Náluk – úgyszólván kivételes módon – az avantgárdot mindenhol jellemző elitizmus nem öltött baloldali, internacionalista és pacifista jelleget, sőt Marinetti és követői épp ezekkel ellentétes elveket vallottak. Így szinte természetes módon simultak bele Mussolini propagandagépezetébe, és bár néhányuk kiemelkedő művészi kvalitásaihoz nem férhet kétség, a *mozgalom* későbbi pályájáról jószerével csak annyi jó mondható, hogy némi szint vitt a birodalmi klasszicista giccs szürkeségébe.³ Intézményesülésével teljesen megszűnt provokatív, innovatív, szubverzív szerepe, vagyis tevékenységének voltaképpen avantgárd eleme.

A németországi avantgárdok – az expresszionisták, a dadaisták és a bauhausosok egyaránt – alapvetően baloldaliak, internacionalisták és háborúellenesek voltak, ami akkor is igaz, ha mindehhez rendkívül színes ideológiai háttér társult, az utópisztikus kommunizmustól a polgári radikalizmuson át a keresztény miszticizmusig.⁴ Így a nemzeti szocializmus térnyerése, majd hatalomátvétele – ideológiai háttérüktől függetlenül – megpecsételte a sorsukat, noha előbb még kiváltotta egy harcos antifasiszta irányzat megszületését. A rendkívüli gyorsasággal és hatékonysággal kiépített totális államnak gondja volt rá, hogy kiválogassa a megvetendő „elfajzott” művészet képviselőit, műveiket és személyüket nyilvánosan megbélyegezze.⁵ A művészek és mozgalmak számára a magasztos esztétikai kérdéseket egyik pillanatról a másikra felülírták az életben maradás riasztóan földhözragadt kérdései.

Az orosz futuristák egy jelentős részét magával ragadta a forradalmi pátosz, és a bolsevik kultúrpolitika is késznek mutatkozott elfogadni szolgálataikat: Majakovszkij és Rodcsenkó például olyan lelkesedéssel álltak az újfajta „alkalmazott művészet” szolgálatába, hogy nemcsak a politikai, hanem a kereskedelmi reklámplakátok készítése sem tűnt túl alacsonyrendű tevékenységnek a nagy, közös cél szolgálatában.⁶ Tatlin futurisztikus főműve, a III. Internacionálé emlékmű-tornya pedig a szovjetállam egyik legfontosabb nemzetközi propagandaikonja lett. A későbbiekben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy egyetlen, az avantgárd jegyében indult életmű sem teljesezhet ki zavartalanul: meghasonlás, emigráció, félreállítás és tisztázatlan halálesetek, eltűnések jellemzik az egyes életpályákat.

Annyit máris bizonyítva láthatunk, hogy az avantgárd „bukásáról” beszélni – miként azt néhány tekintélyes elemző teszi – nemcsak pontatlan, hanem méltánytalan is. Hogy a kreatív energiák nem merültek ki, azt számos emigrációba kényszerült, eredeti csoportjától és közegétől elsodródott művész továbbra is felfelé ívelő pályája mutatja. Hogy a mozgalmi energiák kimerültek volna-e, azt nemigen lehet megítélni olyan mozgalmaknál, amelyeknek nem is volt módjuk elérni ebbe a fázisba.

Az avantgárd nyílt, mozgalmi kontinuitása tehát az eredeti bázisok közül eleve csak Amerikában, valamint (a megszállásig) Franciaországban volt lehetséges. Ehhez járult még néhány később indult csoport, mint például Hollandiában a dadaizmusba

is belekóstoló, de alapvetően konstruktivista De Stijl.⁷ Franciaországban a mozgalmi jellegű avantgárdot a húszas évek közepétől az André Breton vezette szürrealista csoport monopolizálta, habár a kiemelkedő művek megszületését és alkotóik érvényesülését egyre kevésbé befolyásolta a csoporthoz való tartozás.⁸

Valódi, megtöretlen kontinuitásról voltaképpen csak az Egyesült Államokban beszélhetünk, amelyet mind a diktatórikus államszervezetté, mind a hadszíntérré válás elkerült. Itt is voltak ugyan olyan periódusok, amelyek kedvezőtlen körülményeket teremtettek a szubverzív művészeti mozgalmak működése számára (mint például az alkoholtilalom időszaka, a gazdasági válság, a nacionalista hullámok), de az európai lehetőségek beszűkülése, az üldöztetés, majd a háború mégis a művészi kreativitás nettó importőrévé tette Amerikát. Az emigráns művészek révén sok tekintetben az európai mozgalmak kontinuitása is Amerikába helyeződött át. A magyar művészek közül talán Moholy Nagy László a legjobb példa erre, aki Chicagóban újraalapította a Bauhaus iskolát, megőrizve és továbbadva az egyik legfontosabb hagyomány-szálat.

Nehéz volna vitatni, hogy az eredeti és a neoavantgárd közötti folytonosság legfőbb személyes letéteményese Marcel Duchamp volt, aki ugyan már a húszas években felhagyott a festészettel, személyes karizmája révén mégis nemzedékek elindulásának ihletője lett a legkülönbözőbb művészeti ágakban⁹, ráadásul össze is kapcsolta az amerikai (főként a New York-i) kulturális szcénát a legtovább fennmaradó és leghamarabb újrainduló európai központtal, Párizssal. A hatvanas években kezdődő művészi törekvések egy részét, melyek részint a pop artba, részint a fluxusba, részint a concept artba vagy más izmusokba torkolltak – épp erre a nyilvánvaló hatásra tekintettel – neo-dada névvel illette a kritika.

Ezzel máris elérkeztünk az eredeti kérdés irányzatok szerinti felosztásához. Egy-egy izmust történeti szempontból legegyszerűbben úgy foghatunk fel, mint bizonyos művészi technikák és bizonyos ideológiák sajátos konglomerátumát. Úgy tűnik, neo-változatot, afféle belső reneszánszot általában azok az irányzatok képesek létrehozni, amelyeknek az ideológiai magja érdekes és vonzó marad az eredeti mozgalmi hullám lecsillapodása után is. Így az olyan irányzatoknak, amelyekben a technikai oldal volt a döntő súlyú (például kubizmus), vagy amelyeknek ideológiai alapja diszkreditálódott (például futurizmus) nemigen alakult ki neo-változata.

A nevek és címkék – melyeket rendszerint a kritikusok adnak – gyakran félrevezetőek. Az absztrakt expresszionizmus ideológiájának egyes összetevőit például többé-kevésbé vissza lehet ugyan vezetni a voltaképpen expresszionizmusra, eredményei azonban viszonylag ritkán mutatnak rokonságot (például Arshile Gorky láthatóan Kandinszkij kezdeményezéseit folytatja). Másfelől maguk a művészi gesztusok is félrevezetnek, hiszen Francis Picabia „Szent Szűz” címmel ellátott tintapacája például aligha elődje Jackson Pollock fröcskölt és csurgatott vásznainak: nagyon különböző elgondolás áll a háttérben.¹⁰

A századelő izmusai közül leginkább a konstruktivizmus és a dadaizmus ideológiai és technikai nyomai és hatásai fedezhetők fel a háború utáni művészi kezdeményezésekben. „Neo-konstruktivizmus” nincs ugyan, de részben azért, mert a konstruktivizmus (és a vele rokonítható Bauhaus) elveiből sok minden közvetlenül bevonult az alkalmazott művészetekbe, az építészetbe, tárgytervezésbe, tipográfiába.

A funkcionalitás, a racionalitás elve, az emberi környezet megváltoztatásának igénye máig is velünk van. Autonóm művészeti elveinek némelyike (főként a monokróm, geometrikus alakzatok alkalmazása) felbukkan az op artban és a minimalista plasztikában, de néhány évtized elteltével ezeket az alkotásokat (például Vasarely munkásságát) jobbra színvonalas díszítőművészetnek látjuk, normasértést, szubverziót alig érzékelünk, nemigen jut eszünkbe róluk az *avantgárd* terminus.¹¹ A konstruktivizmus folyamányaként létrejött törekvések egy részének tehát sikerült az, ami számos avantgárd kísérlet számára elérhetetlen álom maradt: oly módon változtatták meg az életet, hogy a részévé váltak, beépültek a mindennapokba, ám közben lekopott róluk az idegenség, a furcsaság aurája: megszűntek avantgárdnak lenni.

Úgy tűnik tehát, hogy a klasszikus avantgárdból elsősorban a dadaizmus az az irányzat, amely avantgárd mivoltát, radikális szubverzív jellegét megőrző neováltozatot volt képes ihletni a század második felében. Ehhez az összefüggéshez számos bizonyítékot lehet fűzni, a legevidensebb talán a neo-dada terminus elterjedt használata Amerikától egészen Japánig.¹² A kontinuitás szimbolikus kulcsfigurája a már említett Marcel Duchamp. A dadaizmus különösen azért alkalmas erre a szerepre, mert eredetileg sem volt önálló formanyelve és módszertana, mint például a kubizmusnak vagy a konstruktivizmusnak, sem zárt ideológiai elgondolásai vagy preferált tematikái, mint a futurizmusnak vagy a szürrealizmusnak. Magába olvasztotta a korábbi eredményeket, feltöltötte őket a radikális szubverzió, a polgárpukkasztás energiáival, majd továbbadta a rákövetkező, körülírta mozgalmaknak. Saját mozgalmi lendülete – többek közt épp az új mozgalmak, a szürrealizmus és a konstruktivizmus térnyerése révén – megtört, de a fennálló viszonyok ellen forduló düh és kajánság sajátos vegyülete továbbra is ihlető erő maradt. Néhány évtizeddel később ez az energia új indíttatást, új célpontokat talált, és természetes gesztussal vette birtokba és fejlesztette tovább a dadaizmus vívmányait. A hatvanas években központi szerepbe került néhány olyan művészi módszer, gesztus és műforma, amely a húszas években az eredeti dadaizmus köreiben bukkant fel, de szokatlansága miatt akkor még periférikus maradt. A neo-dada azonban már klasszikus elődökkel rendelkezett e tekintetben, tehát módja volt kifejleszteni az assemblage, az akkumuláció, az environment, a performance, a happening, a ready-made, az autonóm tipográfia, a fónikus költemény, a direkt politikai akció, az utcaszínház módszereit, valamint ezek számos kreatív kombinációját.

A neo-dada végső soron nem volt önálló művészeti mozgalom (ezt a nevet – legalábbis az európai kultúrkörben – a plágiumvád miatt tartósan nem is vállalta volna fel senki), inkább egy gondolkodás- és magatartásforma, amely számos irányzaton belül megjelent, a pop artban és a fluxusban bevallottan és vitathatatlanul¹³, máshol látensebben, de azért nyilvánvalóan. Erre a jelenlétre paradox módon épp az hívja fel a figyelmet, hogy az immár idős eredeti dadaisták milyen gyanakvoan és ellenségesen fogadják utódaikat: bitorlót, plagizálót, parazitát látnak bennük, a szellemi örökség aprópénzre váltóit.¹⁴ A kontinuitás hangsúlyozása itt épp az eredetiség elvitatásával lesz egyenlő. Duchamp-ék korosztálya úgy látja, hogy a polgárpukkasztás egykori formulái értelmüket veszítették, hiszen a polgár immár nem hajlandó pukkadni, hanem alkalmasint jó pénzt fizet a szubverzívnek szánt műalkotásokért. Hans Richter általános székszisén például jószerevével csak egy Allan Kaprow happening megtekintése tud áttörni: a működő, valóban hatást keltő

rituáléval szemben értelmetlenné válik a plágium és az üzletiesség vádja.¹⁵ Történeti távlatból látható, hogy az ős-avantgárdok vádjai nem voltak teljesen alaptalanok, ugyanakkor e vádak szem elől tévesztették a neoavantgárd törekvések nemzedéki jellegét, a pop tömegkultúrával ápolat kapcsolatait, a tömegmédia iránti érzékét és az ebben rejlő lehetőségeket és energiákat, amelyek révén az egykori elitista elvek egy új, korábban elképzelhetetlen szinten kerültek kapcsolatba a közönséggel, azaz a társadalommal.

Ezek után kísérletet tehetünk a magyarországi helyzet áttekintésére. A fennálló konszenzus szerint a klasszikus avantgárd 1927-ben, a *Dokumentum* megszűnésével ért véget, így a feltételezett kontinuitásnak több mint négy évtizedet kellene átívelnie, hogy eljussunk Erdély Miklós körének első performansz-kísérletéig. Ez a konszenzus egy másik megülepedett és revízióra szoruló tételen alapszik: azon, amelyik feltétel nélkül egyenlőségjelet tesz Kassák tevékenysége és a magyar avantgárd közé. A *Dokumentum* nagyszabású szintézis-kísérletének kudarcát súlyos, de nem végzetes csapásként kell elkönyvelnünk a magyar avantgárd történetében. Ehhez a kudarchoz hozzá kell számítani, hogy 1920 után a magyar avantgárd legfényesebb, valóban nemzetközi színvonalú teljesítményei a magyar kultúra eleven, mindennapi életétől lényegében elvágva, emigrációban jöttek létre. A Kassák által elképzelt szintézisnek a hazai kulturális életben nem épültek fel az alapjai, éppen azért, mert akik felépíthették volna (élükön magával Kassákkal), emigrációba kényszerültek.

De az avantgárd nem egyenlő Kassákkal. Palasovszky Ödön – Róna Magdával, Hevesy Ivánnal, Bortnyik Sándorral és másokkal együtt – csaknem egy további évtizeden át szervezte a Zöld Szamár Színház, majd a Cikk-cakk- és Új Föld-estek eseményeit. Palasovszky tehetsége, tekintélye és hatása természetesen nem volt Kassákéhoz mérhető, de tevékenységét épp olyan területre koncentrált, ahol Kassák köre viszonylag szerény eredményekkel büszkélkedhetett: a színházra, a táncra, a szavalókórusra, egyszóval az esemény-jellegű megnyilvánulásokra. Történetileg így inkább Kassák törekvéseinek folytatóját és kiegészítőjét, mintsem Kassák riválisát láthatjuk benne. Míg Kassák köre – a *Ma* késői, konstruktivista korszakának logikáját folytatva – lemondott az elitista mozgalmi tevékenységről, és bizonyos meglévő intézményi formákba (munkás-dalárdák, szavalókörök, kultúr csoportok) többé-kevésbé beolvadva próbálta szélesebb körben terjeszteni az elveit, addig Palasovszkyék hűek maradtak a kiszámíthatatlan, sokkoló művészi akció elgondolásához és gyakorlathoz.

1945 után Palasovszkyék a legelső adandó alkalommal színháztermet béreltek, és egészen az államosításig folytatták kísérletező politikai színházukat. Az akcióelvű, mozgalmi avantgárd tehát, ha korlátozott hatókörrel is, Magyarországon is fennmaradt mindaddig, amíg az adminisztratív hatalom végképp el nem lehetetlenítette, és azonnal újra felbukkant, amint valamelyest enyhült a nyomás. A neoavantgárd indulása sem feltétlenül a hatvanas évek végi, budapesti performanszokhoz köthető, hiszen a politikailag szabadabb, nyugat felé nyitottabb Vajdaságban már korábban felbukkantak ilyen törekvések, amelyek nyilván hatással voltak a magyarországi kezdeményezésekre. Hasonló áttételes hatása lehetett a párizsi *Magyar Műhelynek*, amely fiatal ötvenhatos emigránsok kezdeményezéseként indult, és közvetítőként szolgált a nyugat-európai trendek és a magyar underground kultúra

között. Sőt Erdély Miklós 1956-os önkéntes pénzgyűjtő akcióját is besorolhatjuk a művészi-politikai happening műfajába, noha az adott pillanatban a közvetlen politikai-morális jelentés feltétlenül felülírta az esztétikai, reflektív konnotációkat.

Értelmetlen volna vitatni, hogy a magyar avantgárd kontinuitása a huszadik század középső harmadában megtört, de ezt a törést akkor tudjuk valóban értékén kezelni, ha összevetjük a magyar kultúra egészét ért töréssel, különösen azzal, hogy az „ötvenes évek” totalitárius kultúrpolitikája teljességgel felfüggesztette a magyar kultúra természetes önszervező-önszabályzó rendszereit. Az avantgárd kontinuitása azért szenvedett súlyosabb károkat, mint a kultúra egészének kontinuitása, mert az avantgárd teljesítményeknek – épp permanensen újító, szembeforduló, szubverzív jellegük miatt – sosincs módjuk olyan mélyen megkapaszkodni a kultúra történeti szövetében, mint a klasszikus műveknek. (A klasszikusság fogalma volta-képpen épp ezt a mély beágyazottságot fedi.) A növekvő fenyegetettség légkörében a kultúra (amely mindenkor az aktuális művelőin keresztül nyilvánul meg) természetesen jobban ragaszkodik az identitása mélyrétegeit meghatározó klasszikusokhoz, mint az identitását megváltoztatni próbáló, folyamatos és változékony kihívást jelentő avantgárdokhoz. A viharba került, süllyedő hajóból előbb dobják ki a *Punaluát*, mint a *Toldit*.

Ehhez hozzájárul még az is, hogy az avantgárd egész aurájában központi helyet foglal el a közvetlen hatáskeltés igénye, és a neoavantgárdban különösen fokozott szerepet kap az eseményszerűség. Nagyon nehezen képzelhető el egy asztalfiók számára készülő radikális avantgárd mű – művészi események meg végképp nem történnek asztalfiókban. A hatvanas években meginduló neoavantgárd tevékenység jellegzetesen közösségi jellegű volt: a lakásszínház vagy a kápolnatárlat volta-képpen kibővített, közösségi asztalfiókként is interpretálható, de szűkössége, zártsága, földalatti jellege ellenére mégiscsak *nyilvánosságot* jelent, és ilyenformán a magányos irodalmi vagy képzőművészeti tevékenységnél sokkal jobban kontrollálható. Az ezt megelőző évtizedekben nagyszerű irodalmi és képzőművészeti alkotások születhettek a műtermek és dolgozószobák nehezen ellenőrizhető magányában, vagy szélsőséges esetben a szerző elméjében (mint Faludy György börtönversei), az avantgárd eseménynek azonban ennél tágasabb tér kell, például lakás vagy kápolna, mindenesetre interperszonális tér – ez pedig már könnyen ellenőrizhető és megvonható.

Mindennek a következményeit azonban méltánytalan az avantgárd gyengeségének vagy eleve elhibázott koncepciójának tulajdonítani, hiszen eleve sem az volt a célja, hogy felülmúlja vagy leváltsa a klasszikusokat, hanem hogy kizökkentse a gondolkodási automatizmusokat, amelyek révén kritikátlanul tekintünk például épp a klasszikusokra.

A kontinuitás csak egy szó, különösebb értékmozzanat nélkül. Úgyszólván megállapodás kérdése, hogy a feltárt történeti tényekből milyen végső verdiktre jutunk (*van* vagy *nincs*), de az bizonyos, hogy a feltárt és feltárandó tények és összefüggések érdekesebbek magánál a végső válasznál. A kontinuitás kérdése vezérfonalat adhat, amelynek mentén haladva megvizsgálható, hogy Erdélyék miért elsősorban a performansz, az efemer művészi akció irányában tájékozódtak? Volt-e ebben

szerepe Palasovszkyék hagyományának, vagy inkább a kortárs nyugati kultúra establishment-ellenes nemzedéki-közösségi mítoszai vonzották őket? S ha ez utóbbi a helyes válasz, akkor helyzetük (a világ kulturális gazdagságára, az alkotás szabadságára való rácsodálkozás a periféria hosszas elzártsága után) vajon nem párhuzamos-e az 1920-ban Bécsbe vettett Kassák-csoport helyzetével, s vajon nincs-e rokonság a felismerésekre adott válasz radikalizmusában?

Az a válasz tehát, amelyet a kontinuitás kérdésére adhatunk, voltaképpen az absztrakció szintjétől függ. Kikutathatjuk, hogy Erdély hányszor és milyen körülmények közt találkozott az idős Kassákkal vagy Palasovszkyval, de az ilyen faktuális kutatások mélyén mindig valamiféle bevallatlan miszticizmus sejthető: mintha valamilyen titok, egy spirituális talizmán átadásától függne a folyamatosság. Holott a gondolkodás automatizmusait, a diktatúra görcseit radikális provokációkkal szétszlatni kívánó, a dadaizmus dühét és kajánságát magukban hordozó, eredeti művészek akkor is rokonai egymásnak, ha sohasem találkoztak.

Jegyzetek

- ¹ K. A.: *Tánc az élen. Ötletek az avantgárdról*. Bp.: Balassi Kiadó, 2008. (Opus, új sorozat, 11.) 163.
- ² DERÉKY Pál: *Magyar avantgárd irodalom*. Buksz, 2008. tél. 320.
- ³ Jellemző példa „A futurista konyha kiáltványa” 1930-ból. Lásd SZABÓ György (szerk.): *A futurizmus*. Bp.: Gondolat, 1962, 190–198.
- ⁴ A dadaizmuson belül is igen széles a skála – mondjuk Franz Jungtól Hugo Ballig.
- ⁵ Vö. Stephanie BARRON: *Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*. New York: Harry N. Abrams, 1991.
- ⁶ A Gomitroszt számára készített reklámplakátjaik megtalálhatók például a Larisza OGINSZKAJA által szerkesztett *Majakovszkij: Oroszország, a művészet és mi* című kötetben (Bp.: Corvina, 1979).
- ⁷ Itt kell említést tenni róla, hogy a csoport vezéralakja, Theo van Doesburg konstruktivista festő egy külön, dadaista identitást is kiépített magának I. K. Bonset néven.
- ⁸ Érdekes megfigyelni, hogy a kor számos kiemelkedő hatású művésze épp a Breton által kizártak, elutasítottak közül kerül ki, mint például Artaud vagy Cocteau.
- ⁹ A legszűkebb lista is feltétlenül tartalmazza John Cage, Merce Cunningham és Robert Rauschenberg nevét.
- ¹⁰ Picabia a szeplőteleniségre a teljes negativitás jegyében épp a „szeplő” kizárólagosságával válaszol – ez azonban a gesztus vadsága ellenére hidegfejú, kiszámított akció.
- ¹¹ Napjainkból visszatekintve nehéz is megmagyarázni, miért váltottak ki ideológiai alapú üldöztetést ezek az ideológia-közvetítésre oly kevésbé alkalmas törekvések.
- ¹² A terminus talán éppen Japánban volt a legnépszerűbb, ahol a hatvanas évek elején létezett egy Neo-Dada Organizérs nevű művészcsopórt is.
- ¹³ Ben Vautier egyik szöveg-festményében (*Since Duchamp...*) meg is nevezi a Duchamp–Cage–fluxus kontinuitást.
- ¹⁴ Lásd Hans RICHTER *Dada: Art and Anti-Art* című könyvének a neo-dadáról szóló fejezetét (London: Thames and Hudson, 1965, 203–214.). Richter kerti törpékhez hasonlítja a neo-dada termékeit.
- ¹⁵ Uo. 212–213.

HANDÓ PÉTER

Világosított képek

Gondolatok a 30. Salgótarjáni Tavaszi Tárlatról

A képzőművészet nyilvános kiállítóterei számára aligha létezik nagyszerűbb vállalkozás, mint sokszínűségből egységet teremteni. Különösen igaz ez akkor, ha a megnyitó jubileumi. Egyfelől a kiállítás rendezését 1981-től magára vállaló Nógrádi Történeti Múzeum idén 50. életévébe lépett, másfelől a *Salgótarjáni Tavaszi Tárlatra* immár 30. alkalommal került sor. Miképpen megnyitószövegében Kovács Albert hangsúlyozta, a termék látogatói „számos friss benyomással” gazdagodhatnak. „Örömmel regisztrálhatjuk a magyar művészet sokszínűségének megnyilvánulását, mind a törekvések széles skálája, mind a korosztályok változatossága, valamint a technikák, eljárások, műfajok gazdagsága tekintetében.” Ezt fölfoghatjuk akár a jövőre vonatkozó garanciaként is, hiszen – Bertrand Russelltől kölcsönzött gondolattal élve – a kultúra fejlődése „elképzелhetetlen sokféleség nélkül”, mert „a kulturális fejlődés [...] a szerzett különbségeken alapszik. Ha ezek eltűnnek, akkor hiányozni fog a kiválasztódás alapanyaga”. A művészet még éppen a kiállítás kapcsán jelzett sokszínűségén keresztül képes a kilátásainkkal kapcsolatos bizalmat megtartani, vagy akár újraéleszteni is.

A szakmai zsűri ezúttal mintegy hatszáz alkotásból százhatvanegyet válogatott be a 2009. augusztus 29-ig látogatható tárlat anyagába, amely száztíz művész szemlélet- és megjelenítésbeli változatosságából, és a 2007-es esztendő nagydíjasának, a festőművészként közismert, Kossuth-díjas Földi Péternek a bronzszobraiból szerveződött egységgé. Utóbbi alkotások hűen tükrözik az idén hatvan éves művész képi világát, szemléletét. Ugyanakkor a bronzban a vászonról ismert formák teremődnek újra, izgalmas térelemmé alakulnak. Például *A Kocsis lánya* című szobor utal a vele azonos című festményre: bár a szobor elvesztette a festmény ég- és napszíneit, valamint a rúdjánál fogva égbe meredő szekér és az első kerékpár tengelyén ülő személy aránya is némiképp módosult, a körüljárhatóság, a három dimenziós műlét az életmű újragondolására, filozofikus tartalmainak szélesebb körű kibontására is lehetőséget teremt.

A számos kitűnő mű közül mindenképpen említésre érdemes a Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata idei nagydíjasának, Birkás Babett grafikus- és textilművésznek *Kétlaki I-II.* című akrilja. A kettős kép mintegy elvárja befogadójától, hogy a képzőművészeti alkotás érinthetetlenségével kapcsolatos beidegződéseket megszegje, a képtérben elhelyezett „ITT NYÍLIK” felirat felnyitja a kép elsődleges rétegét, a mögöttes tartalom válik felfedhetővé, a rétegezethez/a rétegezethez éppen ez vizualizálódik. A mű szinte kívánja: a másodlagost is látni kell. A Nógrád Megye Önkormányzatának díjában részesülő Bakos Tamara *Mélység I-III.*

című, körtefából hasított-faragott térkompozíciója ugyancsak a látvány megtöbbszöröződését, a lét metszeteinek viszonyát jeleníti meg. A körbejárás során a lehetséges nézőpontok az átláthatóság különböző változatait teszik érzékletessé, s ezen szemszögből a megismerés perspektívafüggettségére kérdeznek rá a szobrászat eszközeivel. A Salgótarjánba „hazajáró” Lóránt János Demeter az Oktatási és Kulturális Minisztérium díját vitte el *Az utolsó fuvar* és a *Piros munkás* című, fa és olaj felhasználásával készült festményeivel. Az első kompozíción egymás felé közelítő, egymásra tekintő állati és emberi figurát „vág el” egy, a kép központi terébe türemkedő síkkal, mintegy fenti és lenti világra osztva a tért. A második alkotás svájcisapkás, csonkig égett csikket szipákoló, rosszarcú térdelő munkást ábrázol. Mind szín-, mind formavilága a rendszerváltás előtti időkre utal, a háttér és az alak viszonylatában az elesettséget, a pusztulást idézi meg üzenetértékűen. A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete elismerését Répászki Ferenc vette át a *Reminiscencia I-III.* című, c-print technikával készített grafikáiért. Fejér Ernő grafikusművész *Veduta Sigmund Freudnak* és *Veduta Ferenczi Sándornak* című, jelképekből felépülő, finom rajzolatú munkái – a klasszikus grafikai hagyományokba ágyazódva, azt mérnöki precizitással, egyénileg átértelmezve – méltán nyerték el Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Önkormányzatának díját. Végül Balassagyarmat Város Önkormányzatának elismerésében Tornyos Márta festőművész részesült az *Erőfitogtatógép* című, vegyes festészeti technikával készült alkotásáért, amely a modern kor sokak vesztét okozó játékgépére asszociál. A kép centrumában mint „agresszív fogak” merednek a billentyűzetek a néző felé. Az alattuk húzódó, vörös „nyílból” kiinduló spirál örvényként fogható fel, a játékszenvedély és a hozzá társuló „erőfitogtatás” jelképeként. A sor folytatható lenne a további 106 alkotó kiállítási anyagára vonatkozóan is, ha a terjedelem nem szabna gátat a kép nyelvi meghatározásának sikertelenségét átmenetileg feledő szövegelő előtt. Kerüljön tehát ide néhány aktuális és kölcsönzött sor.

Hamvas Béla szerint „első a kép, amely az ember egészét megragadja, s csak azután következik az érzelem, a gondolat, a hangulat, amelyet a kép az emberben fakaszt”. Szintén ő fejtette ki egyik esszéjében, hogy a jó kép a meditáció objektumává képes válni. Ernst H. Gombrich azt hangsúlyozta, „bár a világ nem olyan, mint a kép, a kép mégis lehet olyan, mint a világ”. Ennek a látszólagosságnak, lehetőségnek Karl Theodor Jaspers sem mond ellent, mikor úgy fogalmaz: „A világ maga nem válhat képpé”. Számunkra ez a három állítás a salgótarjáni 30. *Tavaszi Tárlat* anyagával kapcsolatosan három dolgot tehet egyértelművé: 1. az alkotások jelentős része képes „az ember egészét” megragadni, s ezáltal meditációra, elmélyedésre ösztönözni; 2. a kiállítás képei, szobrai a világ sokszínűségét idézik fel, mint ennek a sokszínűségnek egy-egy megidézései; 3. a világ nem kép, de a kép világ – és hihetetlenül erős tükör.

Peternák Miklós nyomán tudjuk, a kép két történeti pályán keresztül írható le: az emberhez és a világhoz való viszonyában, de ugyanígy leírható a „látás tanulása, a tekintet útja vagy a szem kalandja kifejezések segítségével” is. Legyen a Nógrádi Történeti Múzeum a látás, a tekintet, a szem kalandjának helyszíne 2009. augusztus 29-ig – bizonyítandó, hogy a képzőművészetben, a képzőművészet által történő gondolkodás eredményes és termékeny lehet a jövőre nézve is.

DUKAY NAGY ÁDÁM

Ha egy percre kinézek a monitorból

Vass Tiborral e-mail szemtől szemben

Tíz éve követem – lényegében folyamatosan, de legalábbis hónapról hónapra – Vass Tibor munkásságát. Kábé ennyi ideje is ismerjük egymást in real life (IRL), ahogyan a szerepjátékosok mondják, s ami a mi esetünkben (is) azt jelenti, hogy a(z) irodalmi szerep)játékon innen és túl, a valónak mondott életben is. Ritkásan találkozunk, de annyira azért nem, hogy ne tudtam volna elképzelni: velem szemben ücsörög, és közösen kortyoljuk azt a palack bort, amit pedig IRL egyedül kortyolgattam. Kiemelkedő irodalmi munkásságáért Vass Tibort József Attila-díjjal jutalmazták. A költő-szerkesztő-képzőművésszel többi közt ennek kapcsán beszélgettem a virtuális térben, ahová persze magunkkal vittük a real life-ból való tapasztalatainkat is.

– Ez az interjú e-mailen, nem szemtől szemben készül, úgyhogy menjünk, kérlek, élményszámba! Mikor és hol vagy Te most, amikor gépeled a válaszokat? Hogy korrekt legyen: én az aktuális bérleményemben csücsülök – Újlipótvárosban, a Victor Hugo utcában –, itt fogalmazok, de nem innen, hanem a sarki sörözdéből fogom postázni a kérdéseimet, mert a lakom nincs bevilághálózva, a bár viszont igen.

– Élményszámba épp folyóirat-városodban, a 30. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat munkái között kéne mennem, élményszemben haladnék egy grafikai sorozatommal. Ehelyett ímélszemtől ímélszemben a hernádkaki öreg cseresznyefám alatt élményülök, szándékosan az első, lestrapált laptopom társaságában, amelyen nincs internet-csatlakozási lehetőség. Elvileg lehetne, wifigyem óvja a kerti légtérrel is, légtére is a háló mindenhol utolér. Ám ha a wifigyelő lappal jövök ki, elvileg végem: terelődik a figyelmem, be-bekacsintok a hálóra, be kell lesnem, él-e a még a Spanyolnátha.

Lényegesnek tartod megemlíteni a földrajzi helyet, ahol írsz, ahonnan mélezel, mert tudhatod, ez nekem mennyire fontos. Hadd legyek érte hálás, elárulok egy titkot, még miért is ez a laptop: *Esőnap* című kötetem nyitója, a *K. jó vers*, melyről azt mondják, sokat idézettségének köszönhetően emblematikussá lett, a közönség számára kultművé nőtt, ezen a lapon íródott, és a *Te Palócföld-idődben* látott napvilágot. Hány kilométer egy Vass-vers, kérdezted *Új Forrás*-béli kritikádban; s a *K. jó vers* ezzel a „problémafelvetéssel” lett kult- és kulcskérdés számomra is. Mondhatnám, most azért ezen a gépen írok Neked, mert kettőnk ímélszemköztjében így helyénvaló, így tisztességes, de arról is szó van, hogy magamnak így megyek (nagyobb) élményszámba :-). A mai napig vannak sorok, melyeket az első írógépen pötyögök le először. Az enter-gomb leütése helyett meghúzni a sorváltó kart, erővel képezni a szöveget, figyelni, ahogy a vers szalad, igazi élményszám. A számítógépen

nem akad össze a billentyűzet, nem kell a két összeakadt betűszárat kiakasztani. Hiányzik az írás mint fizikai ténykedés? Ténykérdés, az írást képkészítéssel pihe-nem ki, és fordítva is így működik. Nem feltétlenül a magam versének gépeléséről beszélek. Élményszem, ez van most az emlékszem helyett, élményszem, ha szerettem volna mélyebben érezni szöveget, beleírtam az Erikába. Erika Kaffka, Erika Füist, Erika Szabó így került intim-közelembe, megsúgtak sortöréseik hangján valami finomat. Talán a földrajzi hely lényegét is úgy értem, érzem meg, mint a számítógépet: alkotórészeit, összefüggéseit írás közben elemzem. Hogy visszatérjek a salgótarjáni képsorozatra: hiába számítógépből jön ki a végeredmény, az elektrográfiák készítése közben nyomhagyó eszközként mind a mai napig ragaszkodom a gépeléshez kötődő anyagokhoz: írógépjavító festékkel, indigóval dolgozom.

– *Mit számít egyébként, mennyiben számít, hogy – Heidegger szép szavával – éppen hol s mikor lakozol költőként? Mert, tudod, mintha mindegy volna, hogy vonaton, itt Pesten, miskolci otthonodban vagy a hernádkaki házadban tartózkodsz-e. Néha azt érzem, hogy bármikor ki tudsz emelni egy verset a kívülből.*

– A hol mikorja, a mikor holja alapvetően számít. Egyik legfőbb élmény a hely, ahol vagyok, ahonnan az akármire reflektálhatok. Akármiről írok, az ahonnannak számomra régtől fogva ki kell derülnie. Ez nem arról szól, hogy később bármikor visszaolvassa egy-egy verset, annak keletkezési helyét be tudjam azonosítani; arról sem, hogy az mások számára a konkrét helynevek által beazonosíthatóvá váljon. Kézszelfogható hosszúsági és szélességi fokok nélkül számomra nem létezne Észak-fok, nincs fenség, nincs idegenség, nem lenne titok. Nevetném, hogyha nevetnének: könnyű dolgom van, régtől fogva nem a kívülből kell kiemelnem verset. Szánalmasan patetikusan hangzik, mégis mintha mosolygás nélkül ki lehetne mondani, hogy egy nagy, összefüggő szövegem a lakozás, melyből kedvező időben és helyen kiragadhatok nekem tetsző részleteket, teszem azt belülről-szövegek keletkeznek olyan kívül-helyeken, mint büfékocsi, Pest, Miskolc, Hernádkak. Nincs vers-tervszerűség, nincs örömtelenül végzett írásmunka. A magamé szeretnék lenni, egészen, csupán. Nincs olyan, hogy leülök, és írnom kell. Olyan van, hogy élnem kell, mert nem vers-, hanem élet-csinálás van, bárhol képes vagyok rögzíteni, ha közben ezt a bárholt is rögzíthetem. Felnöttem ahhoz, hogy térben és időben felelősséggel tetten érhető legyek. Nincs mesterkéeltség, erőlködve szerelt modoros szöveg, cselekményvezetésekén való hamis agyalás. A *Hamismás* óta tudok írni, ahogy élek, és élni, ahogy írok. Szeretem, ha a pepecselés meglátszik a szövegen, de legyen az a szöveg tanújele: akkor vagyok elégedett, ha az írás élet-azonos akcióm lehet.

– *A József Attila-díj, ami talán menthetetlenül beirodalmiasítja, kánonba emeli a szerzőt, mit gondolsz, be- és kiirodalmasodik majd a szövegszerkesztődbe, illetve -ból?*

– Nem a díj maga, hanem annak valóságsava-borsa wordülhet be. Wordülj ide, mátkám asszony, az irodalmazódhat be, hogy szavaborsa összegéből a tetves tyúk-jaim köré építtettem tisztességesebb kerítést, öntettem alájuk három köbméter készbetont. 2006-os NKA-ösztöndíjam a házam körüli kerítésre, meg az alá való betonra ment rá, most mondja valaki, hogy azért vagyok alávaló, mert nem keríték elég figyelmet az állatságaimra.

Pár napja, a tyúk-kerítés elkészülte után mondom a páromnak, te pár, van egy új, marha nagy álmom. Na, mi az, mondjad már, közben bizonyára felkészült egy hollandiai kirándulás bejelentésére, vagy hogy végre kinyögöm, megvesszük a sparheltet,

vagy tényleg elhozunk az ónodi vásárból egy fekete gyerekpultit Sárához, a kúvaszhoz. Benyögöm, hogy szeretnék téglából egy kerti budit, ne homorú farost lenne már, hanem egyenes téglá, nem lenne bent akkora szél. Hülye vagy, mint szél a budiajtót, mindig ez jut eszembe odabent, s nem ennek kéne. A pár nevet. Micso-da vágyaid vannak, mondja, és nevet, a pár boldog lett a marha nagy vágyamtól. Ez irodalmazódhat be, nem a díj maga.

– *Név vagy a szakmában, így mondják, azt hiszem, kit rang – könyvtárnak, művelőháznak, galériának, folyóiratnak – vendégszónak látni. Hogyan viseled az egyre inkább rád rakódó hivatalos-hivatásos költő „bácsi” szerepet? Hogy diákújságírók, diákköltők rakják eléd kéziratokat, kérik az interjúkat, a „nagy” irodalom meg az új verseidet, a köszöntőket, a megnyitókat, a vitaindítókat stb. várja, határidőzteti. Mennek ezek is élményszámba, vagy azért kiközöklentenek abból a szemlélődésből, ami, én azt gondolom, egyik alapföltétele nem csak költői, de képzőművészi munkásságnak is?*

– Valóban a szemlélődés a kulcsszó. Igazából nem az irodalom-közeli munkák zökkentének ki, hiszen kevés kivétellel mindent olyanként élek meg, s szeretettel, alázattal igyekszem őket elvégezni. Erre szinte csak a magukat, helyzetüket, „nagyságukat” alaposan félreértő emberek ostobasága képes. Ez az a típus, amely lelkes íméleiben rehabilitál, bocsánatot kér, amiért korábban nem olvasott, aztán hívatlanul odatolakszik a házába, hízeleg, s mivel többszörre sem kapja meg, amit szeretne (verset a lapjába), és mikor felérzi, hogy a nyíltan tudtára adott jellemhibái miatt tőled soha nem fog kapni, akkor támadást indít. A munkától napokra képes elvonni a figyelmem az ilyen igazságtalanság, ami még veszélyesebb, ha sznobizmussal párosul. Nagyon az agyamra tud menni, ha ez a fajta csak azért szervezi körbe magát mások által nagyra tartott nevekkel, mert saját legitimizációjának útját ebben látja. Az sajnos napokra lefoglal, ha azt tapasztalom, hogy akit ez az ember a kiszemeltjei közül egy bizonyos idő után nem tud becserkészni, azt tiporni igyekszik. Ha a díj első anyagi hozadéka egy a korábbinál esztétikusabb tyúkkerítés, akkor az első emberi, hogy megtapasztalhattam: kinek őszinte az öröm, ki büszke és miért, kinek közömbös, kinek hogyan ad csalódásra okot, kinek pofáraesés, s emiatt kinek a díj fikázása, kinek az én fikázásom. Igen nagyon kevés kivétellel olyan munkákat nem vállalom el, amelyekre a díj előtt nem kértek volna fel. Azt nagyon nem tolerálom, ha miatta olyanok keresnek meg, akik korábban nem, vagy másképpen tették. Kevésbé érdekel, mennyire (nem) bírják, ahogy ezt a tudomásukra is hozom.

– *Ugorjunk újra a hálóra: nettelenül mit érnél te? Csak merthogy éltél, értél úgy is: 1989-től, egy főiskolai diákíró-verseny megnyerésétől számítod, ha jól tudom, pályádat, s akkor még aligha sejthetted, hogy a XXI. században a spanyolnátha(.hu) miattad üti majd föl újra Európában a fejét.*

– '89 nagy év volt számomra: a főiskolai irodalmi pályázat első helyezése, állami vizsga, bevonulás, versem megjelenése egy jegyzett, országos antológiában. Internetnek se híre, se hamva. A köztársaság kikiáltásakor szolgálatban voltam, jelképes volt azon a hűvösön a rádióból hallani a szabadságról szóló beszédeket. Leszerelésemet követően ennek is köszönhetően kezdtem újragondolni a szabadság, a szabadság fogalmait. Mire felocsúdtam, már '96-ot írtunk, s ímélcímem volt. Jókor érintett meg a hálózattudat, bőven volt időm kiagyalni a *Spanyolnáthát*, egy kizárólag az interneten megjelenő médiumot. '97-ben írásaim, képzőművészeti munkáim jelentek meg a hálón, ám ezek legjava nem kimondottan oda készült. Izgatott, milyen

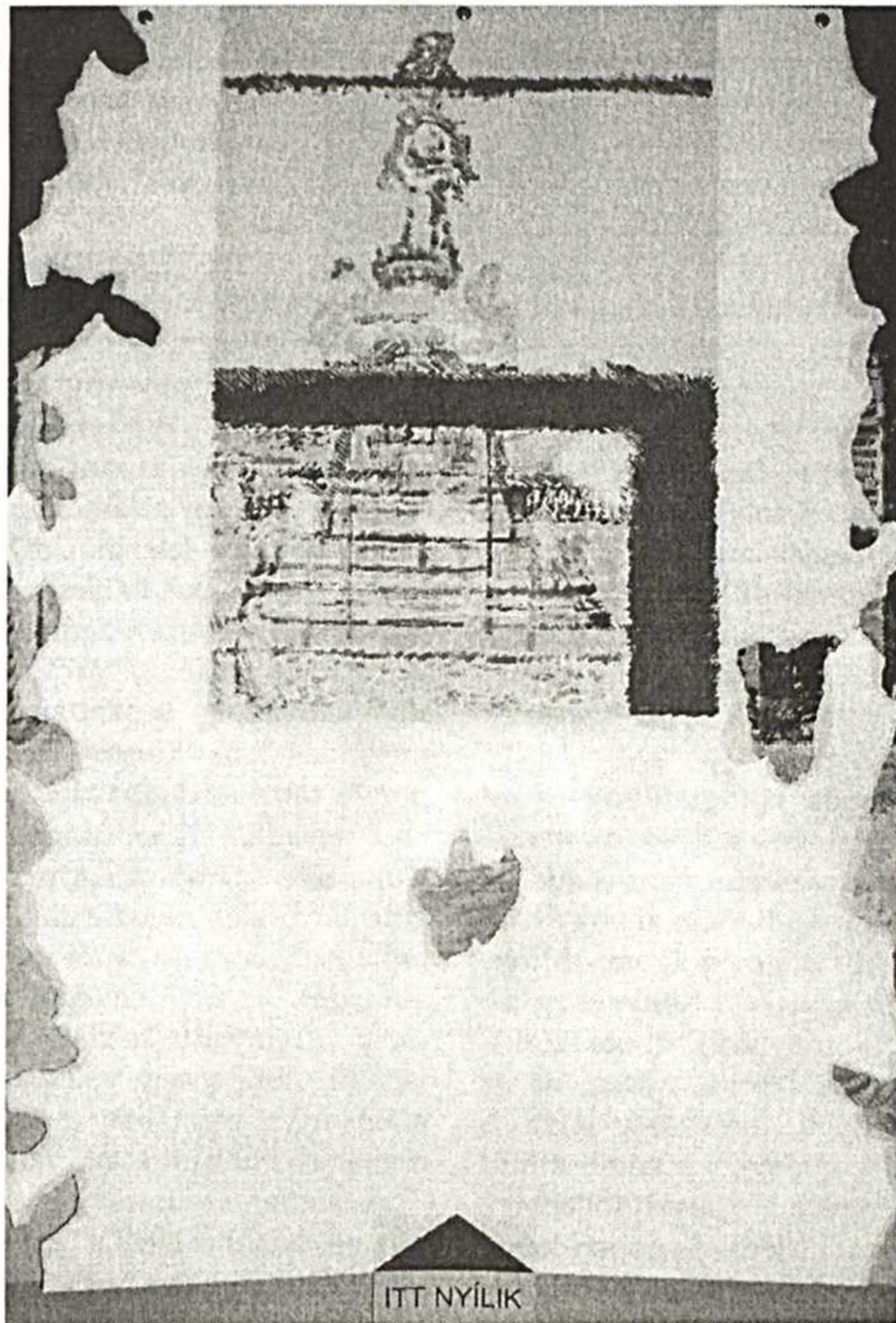
lehet bizonyos műveknek kizárólag ott jelen lenniük. Hálózattudatos gondolkodásom a Marcelland (Nemzetközi Művészeti Gyűjtemény '98-as) megalapításával, projektjeivel kezdődött: egy nemzetközi küldeményművészeti kiállítás katalógusát alkottam meg az interneten. Ez azonban csak kiegészítője, járuléka volt a „földi” projektnek. Belga, holland, luxemburgi művészeti akciók aktív résztvevőjeként kezdtem kutatni a net mint elsődleges műalkotás-közlő médium jelentőségét. Ráébredtem, hogy helyzet van. Nemzetközi projekteket kezdtem szervezni, mígnem önálló alkotói honlapomon, a hamismas.hu-n vettem a bátorságot kizárólag a netre fejlesztett akciókat bemutatni. 2004-ben a hamismas.hu szanasztét folyó művészeti üdvözlőlapjaként, hívószavakra született alkotások, tematikus lapszámok közlésével indult a *Spanyolnátha*. Jó érzés hallani, hogy a *Spanyolnátha* sikertörténet, hivatkozási alap, megkerülhetetlen médium lett. Hálózat nélkül máson agyaltam volna. Nem a hálózatnak köszönhetően lettem számomra az, ami, de nélküle alapvetően másképp alakult volna az életem. Izgalmas kihívás volt negyedévről negyedévre, lapszámról lapszámmra kimunkálni, tökéletesíteni a netes folyóirat-közlés vezérelveit; borzongatóan jóleső érzés tapasztalni, ahogy az idén ötödik születésnapját ünneplő folyóirat vívmányait az újonnan indulók kész tényekként, etalonokként alkalmazzák.

– *Kérdeznélek a terveidről, de mindig keveset beszélsz a távlatiakról, aztán amikor találkozunk, mert nem csak e-mailezünk, rendre kapok egy újabb Vass-kos könyvet... Ne mondd el, ha nem akarod, de azért megkérdem, mert az ember (ide vessző) azt hiszem, érzi ezt: mit gondolsz, mit tapasztalsz, merre vezet, vezetett a világnak azon leképezése, megírása, ahogyan azt te tetted, teszed? Igaz rád, engem ez kivált foglalkoztat most, hogy annyit értesz meg a világból, amennyit sikerül belőle megfogalmaznod? S mi az, amiről úgy érzed, annyira nem érted, hogy föltétlen meg kell fogalmazd?*

– Vagy ritkán találkozunk, vagy gyakran van új könyvem. A tavaly megjelent *Nem sok sem* kétharmada az 1997 és 2004 között megjelent kötetekből válogat, melyek egyenként is generáltak igen tisztességes figyelmet, egyikük sem maradt a kritika kitartó, számottevő érdeklődésén kívül: közel félszáz írás jelent meg róluk, s egyetlen rosszindulatú (ugyan miért ne épp Miskolcon megjelent) reflexió kivételével azt mondják, jó úton haladok. A kedvező kritikai visszhang dacára megfontolandó, mennyire a korábbiak mentén kell útvonalat tervezni: megnyerjen-e engem a munkámról másokban kialakult kedvező kép annyira, hogy továbbra is a bevált módon éljek, írjak. Ha szerep lenne, amit élek, meg ahogyan, alaposabban gondolnám meg. Így is megteszem, de ahogy íráskényszerem nincs, úgy szerepek föltétlen-megfogalmazásai sem izgatnak. Kun Marcella, a laptopmodell erre azt mondaná, ne félj, amíg nem vagy a saját váteszed. Egyre inkább megvan a védettségem a hízelgéssel és a rosszindulattal szemben is, de ha a szülővárosomban ostoba irodalmi emberségbe botlom, az hosszabb távra képes kibuktatni.

Távol áll tőlem, hogy a városban, illetve vonzáskörzetében, vagy Zuglóban, vagy épp útközben elhiggyem, a világból csak annyit értek, értek meg, amennyit szóban, képen a magam elvárásai szerint képes vagyok megfogalmazni, illetve amit ebből érteni, érezni vél a kritika. Ám amiről szólok, azt kétségkívül jobban értem annál, mint amiről nem. Megette volna a fene az egészet, ha ez arra vezetne, hogy ha nem értek valamit, kezdjem el körülírni, hogy hátha attól majd jobban értem. Nem akarok mindent mániákusan megérteni, pláne nem a dolgok megírhatóságán, leképezhetőségén keresztül. Az alkotás számomra nem problémafelvetés,

vagy nyugtalan kerülgetése a megérteni kívánt dolgoknak. Nem kételyeket támasztok, hanem megoldásokat keresek. Ha valamit kiadok a kezemből, azt megoldottam. Azt, és nem azzal valamit. A dolgok megértéséhez persze a fogalmazáson keresztül is vezethet út. Az alkotás megnyugtat, talán azért is, mert közben igazából nem műalkotni törekszem. Soha nyugodtabb nem voltam, mint írás közben. Ha egy percre kinézek a monitorból, az éppen látottakból több mindent megértek, mint azelőtt. És így vagyok a kritikával is. De nem feltétlenül arról írok, amit így „kinézve” értek meg. Sőt. Lehet, gyakran azért is vágyom írni, mert tudom, hogy akkor nyugodt vagyok. Ám azért leülni írni, hogy megnyugodjak, s majd azáltal értek jobban dolgokat, na, olyan még sosem volt. Ne is legyen.

SUHAI PÁL

Egy könyv képesítése

L. Simon László: *Japán hajítás*

Lacikám! Könyvedet (rossz szokásom szerint) egy kissé gyanakodva vettem kézbe, aztán meg nem tudtam letenni: egy ültő helyemben végig kellett olvasnom. Már az első oldalon megadtam magam. Ez az ember varázsló, gondoltam. Látom, hogy csinálja, s mégis minduntalan rászed. Nem tudom rajtakapni. Aztán, persze, már nem is akarom. Várom, ami olyan természetes és hétköznapi itt: a lebegést ég és föld, kint és bent, lent és fönt, én és nem-én, én és én között. S folyvást gyönyörködöm az alig megjátszott szerep eleven, épphogy megemelt dikciójában, amelyre csak azért van szükség, hogy (mint a köztéri szobrok esetében az 5:4-es méretre) életnagyságúnak és életszerűnek tűnjék a kompozíció.

Pedig micsoda kifinomultság és ravaszság a mesterségben és mesterkedésben. Ha ezt veszem, nem is tudom eldönteni, hogy irodalommal vagy képzőművészettel van-e dolgom. Miféle könyv ez a *Japán hajítás*? Könyv-e egyáltalán vagy könyv-tárgy (bookwork)? Talán nem veszed rossz néven, ha az utóbbi határozott törekvését látva is (megrögzött irodalmár!) a költői műről szeretném leginkább a fátylat föllebbenteni. (Bevallom.) Mégis és éppen hajtogatós játékok, e különös könyv-origami az, ami gondolkozóba ejtett. Vajon túl

divatokon, a vizuális narráció szerepével, lehetőségével kapcsolatos ilyen vagy olyan elméleti feltevéseken mi szüksége lehet egy kétségtelenül jó és megszolgált költőnek ilyen „gyerekes” időtöltésre? És ez az-e?

T. S. Eliot *Költészet és dráma* című tanulmányában olvasom, hogy az igazi verses drámában a metrumnak is „éppen hogy dramaturgiailag kell igazolnia magát”. Verseskötetted vizuális megoldásait, a „japán hajítást” ilyen értelemben, vagyis költőileg látom igazolva, ha úgy tetszik, „dramaturgiai” funkciójában. Ez a határozott benyomásom könyved versvilágának egyébként is jellemző sajátosságáról, a reflektáltságról (melyet a szokatlan könyvészeti megoldás csak külsővé tesz, egyúttal persze reflexió tárgyává is avat). Mint-ha a címadó vers tanúsága szerint nem lenne elég számodra „a margótól margóig tartó élet”, a szavak „szigorú keretbe zárt” sora – a lapot még „félbe” és „négyrét” is kell hajtogattatnod valamely „fonnyadt kézzel”, hogy az a valami, „ami sosem volt a mienk”, legalább ilyen formában (vagy ilyen formában is) érzékelhetővé váljék.

Avatatlan szemnek vagy fülnek akár meghökkentő is lehet a „reflektáltság” e kijelentése, hiszen az egyes versek a legközvetlenebb valóságélmények illúzióját

keltik. Talán éppen a föntebb már emlegetett köznyelvi, éppen hogy csak „megemelt” versbeszéd révén és okán. Ebben aztán végképp nincs semmi mesterkéeltség (vagy mesterkedés). Szerrep talán, de az is tökéletesen átélt. A legtermészetesebb, a legközvetlenebb előbeszéd ez. Akárhol is ütöm föl a könyvet, ilyen sorokat talállok: „Egy lány vetkőzik a lugas alatt”, „befáslizott kezemmel / magamhoz húzlak”, „Lacika is meg fog érkezni a diófavágó felől”, „Utánad csak második lehet az ember”, „Beesteledett”, stb. A leghitelesebb és legszemélyesebb tárgyi és alanyi valóság megszólítása és megszólaltatása e hang érdeme. De ha a versek nagyobb csoportjait, a könyv egyes fejezeteit veszem is, a családi és baráti „krónikát”, vagy akár az utolsó két ciklus zsoltár-parafrázisait és négysorosait, szintén a valóság-közeliség megnyilvánulásait láthatom (pl. az „otthonok” közötti ingázás, a nagyanyai sírlátogatás vagy „az öreg szőlőműves” vasárnapi munkájának szinte „dokumentarista” bemutatásában).

Egyfelől tehát a „reflektáltság”, másfelől a „közvetlenség” nagyon is beszédese megnyilvánulásai jellemzők kötetre: e kettő egymásra vonatkozása. Alany és tárgy állandó helycseréje. Mintha egy végtelenített szalagot száznyolcvan fokban előzőleg megcsavartál volna, és most ennek kópiájáról vetítenéd elénk a jól megszerkesztett s legalább ennyire spontán és minden ízében mozgalmas képeket. Sohasem lehetünk biztosak abban, hogy amit látunk, „kívülről” vagy „belülről” jön-e. Sokszor csak nézőpont, értelmezés kérdése. Mint pl. a *Cím nélkül* következő részletében is: „látom, ahogy egy tó közepén / mind csónakba szállunk, / s egyedül evezünk a partra, / ugyanarra a partra,

/ de más-más oldalra”. Mintha az emlekezés vagy az álom lenne L. Simon egyetlen valósága (amelynek a vers „beszélője” persze egyszerre szerzője és szereplője is). A címadó vers paraványa is ugyanezt az ambivalenciát érzékelteti: a „festett szőlő” „gyümölcsös illatát”. A fönti témára (végül) muszáj még egy hosszabb részletet is idéznem *A régi ház* című versedből (bizonyítékként talán már fölöslegesen is, kizárólag saját gyönyörűségemre). „Ismeretlen emberek terheit cipelem, / így könnyebb, / könnyebb elviselni, / *hogymindenképés költemény,* / hogy bentről nézem, / ahogy kint fogócskázunk, / kergetünk valamit, / de egy pillanatra megállok, / s belesván a borostyánnal körbenőtt / kis ablakon / egy régi ismerős / néz rám vissza, / s egyszerre kérdezzük meg: / én ki vagyok?”

Versbeli kérdésedre tulajdon szavaimmal válaszolhatok: „kép a képben, / vendég a szövegben” és: „világ” és „egy lehetséges olvasata”. És minden, amit a kezed elérhet, Lacikám! De az is, amit művészet soha – legfőljebb láthatóvá tehet, az erkölcsi komolyság (valami életszentség, és nem csak a „zsoltáros improvizációkban”). Azt hiszem, ez is (vagy éppen ez) a hitelesség titka verseidben. (Csak azért persze, mert a szavak felhasználásában is ez mutatkozik, gyakran a szimmetria legkülönbébb stiláris alakzataiban akár.) Stb. Nem folytatom. Nagyon tetszett a könyved. Gratulálok. És barátsággal üdvözöllek is.

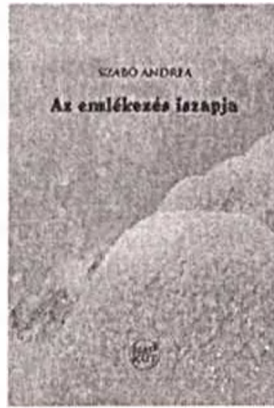
Ui.: Ami a szövegek hátoldalára mentett és rejtett képeket illeti, ezeket még tüzetesebben végig kell kukucskálnom. (Jó alkalom lesz a versek újraolvasására.)

(FISZ – Kortárs Kiadó, Budapest, 2008)

Az elfelejtett város

Szabó Andrea: *Az emlékezés iszapja*

Az emlékezés iszapja Szabó Andrea 2003 és 2008 között írt esszéit tartalmazza. Az egybe- gyűjtött, egymáshoz lazán kap- csolódnak írások mindegyike arra a kérdésre keresi a választ, hogyan lehet elbeszélni a helyet, amelyben élünk, illetve amelyre emlékezünk: a kötet egy kisváros, Balassagyarmat mintázatát tárja elénk, amely nem kizá- rólag térbeli konfigurációként jelenik meg, hanem összetett hálózatként, amelyben kultúrtörténeti szegmensek (helyek, tárgyak, személyek), hétköz- napi tradíciók (a kisvárosi életforma kódjai), ellentétes értékrendek (jelen és múlt, gyermekkor és felnőttkor széttar- tó értékei) szövődnek össze. A város Szabó Andreánál korszakok találkozási pontja, a személyes és a közösségi em- lékezet része, az elvesztett idő iránti nosztalgia létesülésének apropója. Erre utal a kötet cím is, amely Remenyik Zsigmond *Ősök és utódok* című regényéből származik: „Az idő úgy hömpölyög el felettünk, akár egy nagy, lusta folyó, lassú kavargással – vastag rétegekben ülepedő iszapot rakva le az emberi lélek szakadozott partjaira: az emléke- zést.” A fülszöveg szerzője, Bedecs László is utal rá, hogy az emlékezésben a mindenki számára létező mai város mögött feltűnik egy „másik” város: az olvasás során a két Balassagyarmat egymásra vetülése (átfedése és elmoz- dulása) rajzolódik ki, Szabó Andrea rendkívül plasztikus, élvezetes nyelvén.

A város történetisége Szabó Andrea szövegeiben nem el- vont tartalmakat, filozofikus gondolatmeneteket jelent: szá- mára minden esetben az egyéni élethelyzetek, köznapi sorsok teremtik meg a múlt és jelen ütköztetésének lehetősé- gét, az értékek devalvációját. A *Rendjét veszített világ* például

azt a tapasztalatot jelzi, hogy a globa- lizáció, a kvantitáselv, a negatív érte- lembe vett kapitalizmus nem választ- ható le a mai kisvárosi miliőről. A *Vér- beli kereskedők* a társadalmi struktúra átrendeződéséről közvetve, a személyes tapasztalat, emlék felidézésével szól: „Kényszerűségből viszonylag gyakran betérek szülővárosom egyik üzletébe, ahonnan legszívesebben az első pilla- natban kifordulnék. [...] Bezzeg gyer- mekkorom kedvenc boltjának kereske- dője! Amikor 10-12 éves koromban kér- tem tőle, mondjuk, 20 dkg parizert, a kedves idős úr – füle mögött ceruzával – a kiszolgáláskor nyílt mosollyal így szólt: »Köszönöm.« Megtisztelve éreztem ma- gam, hogy nekem, a gyermeknek köszö- netet mondanak a 20 deka parizerért. Kérdeztem is otthon, vajon miért köszö- ni meg a vásárlást? Mert vérbeli keres- kedő – hangzott a válasz.” Az ötvenes évekből kisvárosi kereskedő öntudata, vásárlóbarát mentalitása, üzleti érzéke karakteresen különbözik attól a fo- gyasztói kultúrától, amely a 21. századi Balassagyarmatot jellemzi, és amely együtt jár a szakmaiság fogalmának

jelentésvesztésével, a szakemberek társadalmi pozíciójának megrendülésével.

Hasonló módon a minőség és a társadalmi rend kérdését érinti, és a korábbi értékek elvesztése iránti aggodalomnak ad hangot *A tanító rendek titka*, és a *Megcsúfolása »ifjúi hiteknek«* című esszé is, ahol azonban a globális változások a kultúra szerepváltásával is összefonódnak: az esszék állásfoglalása szerint a technicizálódás, a multimediális információhordozók jelenléte mintegy felváltja a klasszikus kultúrtechnikákat. Példázként is érthető a *Teljes a káosz*: a szerző itt gyermekkori karácsonyára emlékszik, amikor szüleit egy töltőtollal lepte meg. A toll összetett szimbólum: egyrészt jelöli a család összetartását, az ünnep jelentése manifesztálódik benne („boldogságot, békét sugároznak e tárgyak, akárcsak az asztal körüli beszélgetések”); másrészt a kultúra, a művelődés, a kifinomult kézi írás és az értelmiségi család életformájának a jelképe („ez az általuk legtöbbször használt tárgy”). A töltőtoll eltűnése Szabó Andrea esszéjében a humanitás elvesztésével párhuzamos: „Kíváncsi lennék, hogy ma, a DVD-k és MP3-as lejátszók korában megmarad-e még a családokban az emberi szó [...]?” A tárgyak (olvasmányok, filmek, fotók, használati tárgyak) mint a múlt bizonyítékai számos esszében feltűnnek: a *Kislány fehér kutyával* például egy régi fénykép leírása, amelynek az eredete (illetve hogy kiket ábrázol) már nem egészen világos, az esszéíró is bizonytalan – a szöveg azért nagyon izgalmas, mert képes felmutatni az emlékezés narratív, önkényes jellegét, illetve rámutat arra a tényre, hogy önazonosságunk a múlt tárgyi bizonyítékai által konstruálódik.

Ahogy a töltőtoll és a fotók a személyes múlt felidézésének eszközei, úgy a helyek, intézmények a kulturális, kö-

zösségi emlékezet szegmensei, és a kisváros „hőseinek” emlékét őrzik: a kötetben a város kulturális tradícióit, identitását meghatározó személyiségek (Komjáthy Jenő, Szabó Lőrinc, Mikszáth Kálmán, Madách Imre illetve Jobbágy Károly, Szabó Károly, Markó Iván stb.) mellett megjelennek azok a névtelenek, akik az egykori város szellemiségéhez járultak hozzá. A helyek és személyek között rejtett kapcsolódások vannak, amiket a szerző nagyon finoman érzékeltet (anélkül, hogy a történelmi-társadalomtudományos és kulturális ismeretek, amelyeknek a szerző birtokában van, terhelőek lennének). Iskola-rendszer és történelem/politika összefüggését jelzi, hogy a város közel másfél évszázados gimnáziumának története összefonódik a holokauszttal (tanárok, diákok áldozattá váltak, hasonlóan az egykori zsidó értelmiségi és kereskedői réteghez), a zsidó temető történetével. Szabó Andrea könyvében az implicit módon megjelenő történelmi események közül talán épp a fasizmus az, amely a város múltja-jelene szempontjából a legmeghatározóbbnak tűnik: az ötvenes években még fellelhető értékek (legyen szó a szakmaiság, a kultúra, a műveltség vagy a tradíció aspektusáról) a 20-21. század fordulójára tűntek el egészen. Ebből adódik a kétség és a nosztalgia („Megmarad-e, megmaradhat-e egy város szelleme?”), az esszék funkciója pedig az identitásképzés: az emlékek részletező lejegyzése bizonyíték arra, hogy vannak gyökerek. És van jövője a kisvárosnak is, hiszen Szabó Andreánál – és emiatt lesz érvényes, egyedi, a Balassagyarmatról szóló írások között is hiánypótló ez a kötet – életre kel a másik, a szerethető, a „nem ismert, elfelejtett, elsüllyedt város”.

(Napkiút, Budapest, 2008)

Vámbéry – komplex'

Hazai György: *Vámbéry inspirációk*

A történelem számtalan példát szolgáltat arra nézve, hogy egy nem megfelelően megfogalmazott kritika hogyan képes befolyásolni egyes tudományos tézisek vagy művészi értékek sorsát, hogyan szoríthat méltánytalanul háttérbe olyan alkotásokat, amelyek érvényesülését megtiltani nem, csupán késleltetni lehet. Ilyen bírálat volt az is, amelyet Budenz József írt 1861-ben a *Tarih-i Ungurusról* (a *Magyarok története* címen fordítható 16. századi török krónikáról). Ezt a művet a híres keletkutató és utazó, Vámbéry Ármin juttatta a Magyar Tudományos Akadémia birtokába, Budenz pedig a mű tartalmi hibáit és vélelmezett csekély történelmi értékét róta fel, egyes pozitív tulajdonságainak megemlézése mellett. Budenz állításai nem voltak alaptalanok, ugyanakkor pontosnak sem voltak mondhatóak, mégis, az elemzés hosszú időre megpecsételte a mű sorsát a historizmus és a pozitivizmus légköre által uralt Magyarországon (ahol a történelem megismerhetősége, a források és kritikájuk egyeduralkodó volt jellemző). A fennálló helyzetet csak tovább nehezítette a 20. századi történetírás meghatározó alakjának, Szekfű Gyulának a török kútfők hitelességét általánosságban bíráló véleménye – a kettős hatás eredményeként ez a becses forrás sokáig lappanzott az akadémia raktárának mélyén.

De hát mi is az a *Tarih-i Ungurus*? A válasz legalább olyan összetett, mint

maga a mű. A kézirat szerzője egy magát töröknek valló személy, aki egy bécsi zsidó kereskedőcsalád tagja, portai diplomataként, tolmácsként nagy karriert futott be. Segítő-társa kiléte meglehetősen rejtélyes. A mű forrásait és formáját tekintve a korabeli magyar és világkrónikák, továbbá máig ismeretlen szövegek kompilációjaként jött létre, azok átszőtt, átírt és kiegészített változatának tekinthető. Másrészt egy sajátos stílusú, török köntösbe bújtatott alkotás, amely verses-prózai formája miatt a klasszikus keleti hőseposszal, a desztánnal mutat szoros rokonságot. Rendeltetését tekintve alkotója szándéka minden bizonnyal az volt, hogy igazolja Nagy Szulejmán világhódító terveit, és az uralkodó számára kedves könyvet hozzon létre, maga pedig ily módon előrébb léphessen a hivatali ranglétrán. A szerző ezt a célját nem érthette el, de talán méltó jóvátétel számára, hogy a művét keletkezése után több mint 450 évvel azok is olvassák, akikről szól. És bár Budenz szerint a kézirat nem más, mint a korabeli magyar krónikák átírt, sok helyütt hibás változata, mégis, csak részben érthetünk egyet az állítással. A *Magyarok Krónikája* számunkra történelmi szempontból kiemelkedően fontos, hiszen számos olyan apró részletet tartalmaz, amit nem írhatunk a szerző fantáziájának számlájára: ezek akár arra is utalnak, hogy léteztek máig ismeretlen

források, amelyeket a szerző szintén felhasznált művéhez.

Több mint egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a kimagasló értékű kézirat nyomtatásban is napvilágot lásson. Erre először 1982-ben, Blaskovics József munkájának köszönhetően került sor, aki azonban – ahogy ezt maga is kijelentette – csak a közönségnek szerezett volna kedveskedni művével, a krónika kritikai kiadását az utókorra, illetve a feladatot már akkor magára vállaló Hazai Györgyre hagyta. Az ő tevékenysége révén vehették kézbe az olvasók első alkalommal 1996-ban, majd – a kiadó érvei szerint – a nagy érdeklődésre való tekintettel 2009-ben újra magyar nyelven a mű immár kritikai(bb) változatát, amely a történelem, a keleti kultúra és költészet iránt érdeklődők számára egyaránt különleges értékkel bírhat. Maga a kiadvány hármas tagolású: a krónika eredetét, tartalmát vizsgáló előtanulmány, a *Tarih-i Ungurus* fordítása és jegyzetei, továbbá egy Vámbéry-életrajz kap benne helyet. Három mű, három különböző olvasási élmény is egyben. Míg a bevezető értekezés izgalmas elemzései és oknyomozása a kézirat létrejöttét, szerzőségét és célját illetően számos új ismerettel szolgálhat az ezen a területen kevésbé járatos olvasó számára, addig a krónika keleti elemei és fogalmazásmódja, történelmi tárgyú mondanivalója egyszerre nyújt az irodalmi és a történelmi különlegességek iránt érdeklődők számára ritka csemegét. Mint tudjuk, minden jelentősebb műalkotás magában hordozza alkotója egyéniségét és stílusjegyeit, ennek következtében a két fordítás –

Blaskovicsé és Hazaié – jelentősen eltér egymástól. „Si duo faciunt idem, non est idem”, vagyis ha ketten teszik ugyanazt, az már nem ugyanaz – tartja a mondás. Hazai fordítása eredetinek mondható, jelentősen eltér a Blaskovics-féle áttüktetéstől, a különbség mind tartalmi, mind pedig módszertani szempontból érzékelhető, az elemző, magyarázó részek, a jegyzetelés szintjén is.

Hazai György munkájának elismeréssel kell adóznunk, a kötet kompozíciójával és külalakjával kapcsolatban azonban bizonyos észrevételeket kell tennünk. A szakmai szempontok figyelembe vételével közölt fordítás és annak kísérőtanulmánya véleményem szerint több mint elegendő értékkel bír ahhoz, hogy önálló műként, saját címével lehessen azt kiadásra bocsátani, hasonlóan az 1996-ban megjelent első kiadványhoz. A kötet végén lévő Vámbéry-életrajz önmagában véve is izgalmas olvasmány, ennek ellenére rövid összefoglalója csupán az utóbbi években – javarészt éppen a kiadónál megjelent – a keleti utazót és tudóst bemutató munkáknak. A könyv külseje, fedőlapja sem árulja el a tájékozatlan szemlélő számára értékes tartalmát, csupán Vámbéry Ármin neve, illetve a gerincen helyet kapó *Vámbéry inspirációk* felirat hívhatja fel a téma iránt érdeklődők figyelmét.

Úgy gondolom, rendkívül fontos, hogy ne csupán a kereskedések, hanem az olvasók polcaira is eljuthasson ez a munka, amely méltó arra, hogy ha több évszázados késéssel is, de elnyerhesse a neki járó figyelmet.

(*Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009*)

Kép, identitás, érték

Könyvek, sorozatok Nógrádból

Esztétikus füzetek láttak napvilágot a Nógrád Megyei Önkormányzat kiadásában az elmúlt év őszén, amelyek a nógrádi identitás erősítése jegyében mutatják be – Nógrád történelmi eseményeit, tárgyi emlékeit és értékeit, jeles személyiségeit – mindazt, ami a tankönyvekből kimaradt vagy kisebb hangsúlyt kapott.

A *Nógrád: A varázslatos világ* könyvsorozat első darabja a *Nógrád megye történelmi jelképei* című kötet, amely két elkülönülő tanulmányt tartalmaz, ahogy a címlapon szereplő két ábra is jelzi. Első részében dr. Á. Varga László levéltáros a nógrádi pecsétekről és címerekről értekezik. Kialakulásuk országos előzményeit és megyei történetüket rajzolja meg a leggyakoribb jelképek variánsainak elemzésével, majd az elemzett címereket ábrákon is bemutatja a szerző, és lelőhelyeiket is taxatív felsorolja. A második részben dr. Szvircek Ferenc ny. címzetes múzeumigazgató *Nógrád megye zászlója* címmel a vármegye zászlójának történetét tárja elénk: „A megyei Levéltárban 1976-ban őriztek egy zászlót, amely kivitelénél fogva is megérdemli a figyelmet”, ennek részletező bemutatását tartalmazza a kötet. Sajnálatos, hogy nem szól a szerző arról, van-e ma „felszentelt”, hiteles zászlója Nógrád megyének, és

amennyiben van, hogyan néz ki, melyek a főbb ismérvei, látható, sajátos jegyei.

A sorozat második füzeté Reiter László *„Nógrád a közügyért”: Források az egykori vármegyeháza történetéből* című írását tartalmazza. A szerző – Balassagyarmat és Szécsény városának és térségének múltját kutató szakemberként – az egykori balassagyarmati vármegyeháza történetével ismeret meg. Gazdag forrásanyagra építő munkájában nem feledkezik meg a megyegyűlések előző helyszíneinek (Fülek, Szécsény, Hollókő, Szügy) megemlékezéséről, és az 1763-tól a megyei disputákat jó tíz éven át rendszeresen befogadó szügyi épület bemutatásáról sem. Mint írja, az épület alkalmatlanná válása után, 1790-től költöztetik a levéltári és élő iratanyagot, valamint magát az igazságszolgáltatás apparátusát is Balassagyarmatra, több kisebb épületbe. Az új megyeháza építése 1834 elején indult meg, a hivatalos megnyitási ceremóniára 1835 októberében került sor. Reiter László a közel két évig tartó építkezés körülményeit, eseményeit is felidézi. Végül a balassagyarmati Nagy Iván történész nyomán megvilágítja Nógrád egykori megyeházának építészeti jellemzőit, tárgyi emlékeit.

A sorozat harmadik darabjában Szirácsik Éva az 1705-ös szécsényi országgyűlés

című dolgozatában az 1703–1711 közötti Rákóczi-szabadságharc egyik sorsfordító eseményéről, az 1705. év őszi Szécsényben megtartott országgyűlés történéseiről tárja elénk a kutatási eredményeket. Teszi ezt – a *Szécsény felé* című bevezetője, majd a helyszín, az úgynevezett Borjúpást bemutatása után – az országgyűlés napirendjének tárgyalásával. A szerző ezzel áttekinthetően tagolja kötetét, de a tágabb történelmi kontextusban is segíti az eligazodást. Jelzi ugyanis: többek között itt kellett döntenie arról, hogy a szabadságharcot folytatják, vagy békekötésre kerül sor, és I. Józsefet királyként elismerik, illetve megoldást kellett találni az ország számos súlyos belső problémájára is. Bár itt nem mondták ki a Habsburgok trónfosztását, de megteremtették az önálló magyar állam – reformokkal is harcoló – egységét. Végül emlékeztet az országgyűlés 300. évfordulójára, a Szécsényben, 2005 szeptemberében tartott emlékülésre.

A 4. füzetben Tari Lujza *Rajeczky Benjámint* című emlékezése olvasható, amelynek alapját képező előadására Pásztón, 2008. november 11-én, a zene-tudós születésének 107. évfordulója alkalmából rendezett emléknapon került sor. A szerző, a pásztói születésű népzene-kutató az előszó utáni első fejezetben Rajeczky Benjámint (1901–1989) biográfiáját – a hosszú és változatos életút fontosabb állomásait dátumszerű megjelölésével – ismerteti. Ezt követően a zenetudós családi hátterét, gyermek- és tanulóéveit, az egri cisztercita gimnáziumi és innsbrucki egyetemi tanulmányait idézi fel, betekintést nyújt tanári pályájának egyes szakaszaiba. A legnagyobb hangsúlyt Rajeczky zenetanári, népzene-tudósi és -kutatói munkásságára fekteti. Végül a palócvidéken végzett tevékenységéről szól és méltatja azt. Utal arra is,

hogy Pásztó városa példamutatóan ápolja a jeles polihisztor-mentor emlékét.

A sorozat 5. tagjaként megjelenő összeállításában Szabó János – salgótarjáni sportszakíró – *Nógrádi olimpikonok* című, az olimpiai játékokon különböző minőségben – sportvezető, edző, versenyző stb. – résztvevő nógrádiaknak, vagy Nógrádhoz valamilyen módon kötődő személyiségeknek állít emléket. A tanulmányt három egységre bontva teszi áttekinthetővé. Első „dicsőségtábláján” a Nógrád megyei egyesületek 14 olimpi-konját helyezi el. Őket az életrajz-ismerető részben Deák Gáborral, az ÁISZ és a MOB egykori elnökével „vezeteti fel”. A második szakaszban a Nógrád megyei születésű, de nem nógrádi egyesülethez tartozó olimpi-konkat veszi számba. Végül azokat a személyiségeket mutatja be, akik életük során, munkásságukban kötődtek, kapcsolód-tak Nógrád megyéhez és az olimpiai mozgalomhoz.

A sorozat 6. füzetében Bódi György-né dr. *Pillanatképek a losonci Kaszinó és Vigadó életéből* című dolgozata szerepel, amelynek jelentősége abban áll, hogy nemcsak magát a címbeli patinás épületet mutatja be, hanem a „Felvidék Debrecenének”, Losoncnak a történelmén is végigvezeti olvasóját. Megtudjuk: Losonc városa a 19. századi vérzivataros évtizedek után, az 1850-es évek elejétől éledt újjá főnix módjára. A Kaszinó és Vigadó működése az 1885. évi felújítás után élénkült meg igazán. Ekkor például már gőzfürdői szolgáltatást is kialakítottak az épületen belül, és elismertségét bizonyítja, hogy szerepelt a német nyelvű idegenforgalmi kiadványokban is, ekképp: „Aki ma Losoncra látogat, gyönyörködhet a felújított Kaszinó és városi Vigadó szálló műemlék épületegyüttesében [...] új funkciója az egykoriakat idézi, vendéglő, cukrászda, boltocskák,

csodálatos konferencia terem és magas színvonalú szálloda fogadja a látogatókat.”

A *Nógrádi kincsestár* című, fotókat tartalmazó kiadvány – az előbbi sorozaton kívül, de ugyancsak a nógrádi identitás erősítésének jegyében – a „Nógrád a varázslatos világ!” szlogennel az első oldalán látott napvilágot M. Szabó Gyula szerkesztésében. A bevezetőt jegyző Becsó Zsolt, a Nógrád Megyei Közgyűlés elnöke közvetlen hangnemben szól az album olvasóihoz, ezzel is jelezve a kötetet létrehívó nemes szándékot: „Kitárva áll az ezer éves Nógrád megye kincsestárának képzeletbeli ajtaja. Kérem, lépje át a küszöbét, hogy saját szemével győződhessen meg arról, hogy a fotográfusok valós, csodás értékeket örökíttek meg.” A pompás, 136 oldal terjedelmű, nagyalakú, színes

kötetben egy-egy egész oldalon kaptak helyet a megye önkormányzattal bíró települései, melyhez rövid – magyar és angol nyelvű – történeti leírás kapcsolódik. Az albumot címerrajz, természeti, táji és épített környezetet bemutató fotók színesítik. Egyetérthetünk Becsó Zsolttal, aki bevezetője végén ekképp fogalmaz: „Ha figyelmesen végiglapozzák a fotóalbumot, bizonyára azonnal megértik, miért mondják: »Nógrád a varázslatos világ!«”

A füzet sorozatot és a *Nógrádi kincsestár* című albumot ezúton is ajánljuk mindazoknak, akik tájhazánk, Nógrád megye értékeire, szépségeire fogékonnyak, és a kiadványok forgatása során feltöltődni, épülni kívánnak.

(Új Műhely, Salgótarján, 2008, 2009)

BOZÓ ANDREA

Értő Fülek

Magyar Zoltán – Varga Norbert: *Amikor még szűk vót a világ.
Mondák és hiedelmek Fülek vidékén*

„Magyar Zoltán és Varga Norbert munkája a palócföldi szövegfolklór első, egy adott tájegység teljes vonatkozó műfaji hagyományát bemutató mondakötete, mely a palóc régió egy eddig jóformán ismeretlen belső tájegységének, Fülek vidékének néprajzi vizsgálatát tűzte ki céljául.” A könyv hátoldaláról származó bevezető idézet után engedtessek meg nekem, hogy egy olyan írást közöljek, amelynek nem

elsősorban a szakmai értékelés a fő feladata. Azon kívül, hogy szeretném felhívni az olvasó (helybéli azaz palócföldi, palóc és nem palóc, határon inneni és túli földijeim, csakúgy mint bárki más érdeklődő) figyelmét a kötet jelentőségére, néhány személyes gondolatot és élményt is megosztanék vele, amelyekre a könyv olvasása indított.

Először is le kell szögezni: a gyűjtés abban az időben történt (nagyraoszt az

utóbbi évtizedben), amikor a néprajz által gyűjthető folklórányag általános érvényűen javarészt sírba szállt az idősebb nemzedékekkel, és rohamos gyorsasággal szinte teljesen kikopott a közgondolkodásból és világszemléletből. Ehhez képest az először 2007-ben napvilágot látott kötet 775 szövegfolklór alkotást publikál, amely még mindig csak töredéke a felgyűjtött anyagnak, és mindez a televízió, számítógép és a hagyományos közösségek széthullása idején. Igaz, a gyűjtők többnyire inkább csak az idősebb (helyenként középkorú) nemzedék tagjainak elbeszéléseire támaszkodhattak, amint ez a könyv végi adatközlők mutatójából kiderül. Érdeemes tehát fellapozni a könyv végi jegyzeteket és mutatókat is az adatközlőkről és a gyűjtés helyeiről. A jegyzetekből megtudhatjuk, melyik történetnek ki az elbeszélője és ki gyűjtötte, az adatközlők mutatójából kikereshetjük születési évüket és a gyűjtés évét. Ez nemcsak annak felméréséhez érdekes, hogy melyik generáció milyen mélységig tudja felidézni a mondahagyományt, hanem a nyelvi kifejezésmód miatt is, mivel a szövegek jórészt fonetikusnak vannak legépelve, és sokszor hordoznak már kihalt nyelvben levő nyelvi archaizmusokat, amelyeket megfigyeléseim szerint már csak elszórtan használnak, a fiatalabbja pedig egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak tréfálkozás céljából. A bevezető utolsó fejezetében a mondák őrzőiről kicsit bővebben is szó esik. Egynémelyükről egyebet is megtudhatunk, és a szerzők maguk is vallják – ahogy az a hosszabb ideig tartó rendszeres látogatások során a kutató néprajzos és adatközlője között lenni szokott – személyes emberi kapcsolatok alakultak és mélyültek el. A tudomány emberét ilyenkor lelke mélyéig meghatja az a tudás és lelkiület, amellyel a régi,

elmúlt paraszti és pásztorvilág utolsó képviselőinél találkozik. A könyv végi fotóillusztráció némi ízelítőt nyújt ezekből a találkozásokból.

Meglepő a narratívák sokrétűsége. A szerzők nyolc nagy csoportba osztályozták őket, amelyek közt persze időnként átfedések is vannak. Eszerint olvashatunk itt *eredetmagyarázó, történeti, helyi, bűn- és bűnhődés típusú mondákat, betyármondákat, kincsmondákat, hiedelemmondákat és legendákat*.

Nemcsak szöveggyűjteményről van azonban szó. Magát a szöveggyűjtemény részt ugyanis egy értékes, színvonalas szerzői bevezető és kommentár előzi meg, amely sok hasznos információval szolgál (nemcsak a szakmabelieknek), ugyanakkor behelyezi a gyűjtést egy szélesebb szakirodalmi kontextusba. A Fülek vidéki palócokról szóló bevezető fejezet bemutatja a szélesebb palóc terület szerves részét képező Fülek-vidékének táji, történeti, néprajzi vonatkozásait, és az azt vizsgáló kutatók vonatkozó munkásságát a 19. századtól napjainkig. A további fejezet viszonylag részletesen kommentálja a szöveggyűjtemény egyes fejezeteinek tartalmát, ill. némely szövegekhez, a bennük szereplő motívumokhoz fűz magyarázatot, és sokszor igen érdekes információkat tartalmaz egy-egy történet vagy motívum eredetéről, a gyűjtés körülményeiről. A szöveg a témát érintő szakirodalomban való alapos jártasságról tanúskodik. A történeti vonatkozásoknak is nagy figyelmet szentel, mivel a gyűjtött szövegek jó része történelmi eseményekhez, személyekhez kapcsolódik. Gyakran bebizonyosodik, hogy a népi emlékezet igen régi időkbe, a középkorig is visszanyúl, lásd a Szent Lászlóról szóló legendákat, vagy a tatárjárás idején Fülek várát birtokló legendás Fulkó lovag alakja köré szövődő mondahagyományt.

A helyi mondák azok, amelyek hűen illusztrálják a helybéli ember (sokszor mitikus) viszonyát szűkebb hazájához, a tájhoz, melyhez ezer szállal hozzákötötte az élet. A történetek többsége (templomok csodás építése, haranghoz fűződő csodák, alagutak, sárkányok jelenléte stb.) még a mitikus időkbe nyúlik vissza, amikor még a tudást nem a felülről irányított oktatási rendszer intézményeiből merítették. A kötet címe: *Amikor még szűk vót a világ* – ahogy ezt az egyik adatközlő megfogalmazta – elgondolkodtató. Bár térben ma jóval nagyobb távolságokat át tudunk hidalni, de... Környezetünket, életünket nem szűkítettük-e be azzal, hogy mindent lecsupasztítottunk, elszemélytelenítettünk, racionalizáltunk? És mi az, amit a mai ember tud a környezetéről? Személyes élmények ma már alig kötnek bennünket hozzá. Jobb esetben talán kiolvastuk a honismereti könyvből egy-egy hely közzétartását, a rajta élő növény- és állatvilág összetételét, vagy egy templom datálását, a korszak stílusjegyeit, és azt hihetjük, mindent tudunk. Rosszabb esetben felcseréltük valós környezetünket egy virtuális világra, és így egyre inkább elszakadunk tőle. Valóban *tágabb* lett azóta a világ?

Kiemelném még a hiedelemmondákról szóló fejezetet, amely mind a szöveggyűjteményben, mind pedig a bevezető kommentárban a legterjedelmesebb részt foglalja el. Ez azt bizonyítja, hogy a mágikus gondolkozásról és a mitikus lényekről szóló hiedelmek igen gazdagok voltak a vidéken. Különös történeteket olvashatunk itt nemcsak a boszorkányról, hanem a táltost helyettesítő garabonciásról (barboncás) és tudós emberről is, kísértetekről, lidércről, tüzes emberről, sárkányról stb. A legendákról szóló részben pedig a Krisztusról és Szent Péterről szóló legendamesék

mellett a környékbéli vallásos ájtatosságok csodáival megjelölt helyszíneiről tudhatunk meg többet.

A kötet nemcsak szakmai szempontból hiánypótló. Nekünk, itt élőknek különös jelentőséget hordoz, akár felismerjük, akár nem. Bizonyára sokunkban ott csengenek még gyermekkorunk történetei, amelyekre annak idején felkaptuk a fejünket, amikor nagyszüleink, szüleink vagy más felnőttek megpendítettek egy-egy régi történetet. Sokszor már csak töredékekben jutott el hozzánk: egy-egy kifejezés, név ismerősen hangzik, mint mondjuk a „morkoláb”, a „kókó”, vagy a „tüzes ember”, vagy *Nagyszemű Paja*, a vidék betyárjának neve. A könyvet olvasva felderengenek ezek az emlékmorzsák, és sokszor teljes történetté állnak össze, mivel a szövegek többsége kontextusukba behelyezve szerepelteti őket.

Akaratlanul is felmerül az emberben a kérdés: hogyan hangzanának ezek a történetek, ha száz, vagy akár ötven évvel ezelőtt gyűjtötték volna fel őket? Menynyire lett volna szerteágazóbb, gazdagabb, vagy akár egységesebb? Hogyan befolyásolja a kor a szövegfolklor értelmezését az adatközlők részéről, azaz mit jelentenek nekik ezek a történetek? Mesebeszedet, lehetséges igazságot, amelyhez azonban személyes tapasztalás nem fűződik, vagy megélt valóságot – a kommentárokból sokszor előviláglik, hogyan viszonyul a történet tartalmához maga a mesélő. Mit jelent benne élni egy műveltségben, amelynek szerves részét képezik az itt olvasott történetek, és menynyire tekintünk milderre másképp mi, akik azóta gyökeresen átfarmálódott, „felvilágosodott” életmódot élünk, vagy vagyunk kénytelenek élni egy nagymértékben átstrukturálódott társadalomban? És milyen lépcsőfokok vezettek idáig, és milyenek kell hogy következzenek?

Végezetül fontosnak tartom kihangsúlyozni, amit a szerzők is megemlítenek a bevezetőben: az itt kötetbe szedett szövegfolklor alkotásokat ugyan a mai Szlovákia területén gyűjtötték fel, de mivel határmenti területről van szó, hiba lenne ezt a gyűjtést a közel eső magyarországi részekről elszigetelten, kizárólag a felvidéki palócságra vonatkoztatni. A történelem ismeretében jól tudjuk, hogy a tárgyalt területhez történeti-földrajzi szempontból a Salgótarján környéki falvak is hozzátartoznának, ha a mesterségesen meghúzott államhatár nem szólt volna közbe. Sajnos a gyűjtőmunkák nagy része a határ meghúzása után zajlott, így szinte alig fordul elő olyan gyűjtés, amely az egykor szervesen összetartozó részeket együttesen vizsgálná (itt hadd említsem meg a könyvben is szereplő Nagy Zoltán nevét, aki évtizedeken keresztül áldozatos munkával gyűjtött népdalt és szövegfolkloort, és amennyire akkoriban a körülmények engedték, nem állította meg az államhatár sem. Amint arra a szövegek is rámutatnak, a felvidéki rész mondahagyományában éppúgy benne vannak a magyar történelem alakjai, él Csanyi Feri, a ceredi gyógyító alakja, vagy Vidróckie, vagy a mátraverebély-szentkúti búcsújáró hely és egyéb, a mai Magyarországon található helyszínek. Az idősebb generáció még megélte a 1938-as visszacsatolást követő időszakot, amikor is a két terület egymással újra összetudott forrni, így tehát ha összevetnénk a határhoz közeli magyarországi részen

felgyűjtött azon mondahagyományt, amely a határt megelőző időkben keletkezett (ha lenne ilyen nagyszabású és alapos gyűjtés), nyilván kevés különbséget észlelnénk. Ennélfogva tehát ez a könyv nemcsak a felvidéki rész szellemi örökségét őrzi, hanem tulajdonképpen az egész történeti Nógrád megye palócságát is, ahogy az egyetemes magyar népi szellemi kultúrának is szerves része.

A szerzők közül Varga Norbert Füleken él, szociológiát végzett, néprajzi gyűjtőmunkával több évtizede foglalkozik, feleségével együtt már 14 éve vezetik Füleken a Rakonca néptáncgyűjtést. Magyar Zoltánnal együtt társszerzője volt a 2006-ban megjelent *„Három szem klockocska. Egy gömöri pástor hiedelemvilága és történetei”* című kötetnek. Magyar Zoltán, a szerzőpáros másik tagja néprajzkutató, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének főmunkatársa. Már több gyűjteménykötet is megjelent, ahol a felvidéki szövegfolklor hagyományt fűzte csokorba, pl.: *Torna megyei népmondák* (2001), *A mindentudó fiú. Zoborvidéki mondák és hiedelmek* (2002), *Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák* (2004), *Népmondák Medvesalján* (2006). A gyűjtő- és szerzőpáros második közös kötete, *Amikor még szűk vót a világ. Mondák és hiedelmek Fülek vidékén*, 2007-ben látott először napvilágot, tekintettel azonban a nagy érdeklődésre, tavaly megjelent a második kiadása is.

(*Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007*)

„...hírnév nélkül maradnak...”

(Platón, Lakhész)

Bandi öcsém emlékének.

A plátói dialógusnak egyik-másik szereplőjének szinte csak a neve maradt fenn: Euthüphrón, Lüsziész, Menón. A létező: a telt, a szilárd; a név az űr. Hír? Név? Hírnév? „Hír nélkül maradnak.” Pedig Szókratész beszél hozzájuk. Belső árnyak?

A neves költő nem marad hír nélkül. (Hírnév nélkül.) Nevezetes lesz. Bátor. Gyerekkoromban sokat fociztunk a Báthori-szobornál. Báthori persze nem focizott velünk. Ő híres ember volt. A híres ember nem focizik. A neves költő költ. Sokat vagy keveset. Az a híres költő, aki neves. Anonymus névtelenül ül szobortalapzatán.

Szókratész (jó) daimónja. Szókratész daimónja a tüsszentés volt. Volt, aki vele-született. (Démonával.) Az én démonom virágsuhogás volt. Virág. Mária. Fehér lilium. Ma a tűzlilium a kedvenc virágom.

Felesleges. Felesleges azon örlődni, hogy ki a neves, ki a névtelen. Zokszó nélkül viselem, hogy nem ér a nevem. Vagyok, aki vagyok. Am I that I am? – mint öreg barátom, Brion Gysin mondaná.

Veled. Veled mindig úgy éreztem, hogy fiatal vagyok. S akkor mindegy, hogy az ember neves vagy névtelen. Ma már: nem ér a nevem. Nem játszom. Nem kockáz(tat)ok. (Mégis nehezen viselem. Ez az igazság.) Hetvenkét éves névtelen. Neve-sincs. Nefelejts. „Hírnév nélkül maradnak” a temetetlen holtak. Hírnév nélkül maradnak mindazok, akikre nem mosolyog a szerencse. Akik nem keresik Fortuna kegyét. Nem kegyencek. Állvány nélküli festő. Szerződés nélküli futballista. Szókratész, akinek nincs daimónja. Desdemon(d)a. A felfedezetleneknek beesteledett. A karthauzi névtelen. A névnek is árnyéka van. (A hírnévnek.) Íriszből koszorú. Bodzavirág. (Édes is, mérges is.) Hír és név nélkül maradunk. Maradona, a szerződés nélküli futballista. Ide-oda pattan a labda. Felerősítjük a táskarádiót. Lelöjünk a békegalambot. Ennek már a fele se tréfa. Fele se. Trèfle: három levelű lóhere. Törődik vele a fene.

Név a dialógusokból: Lakhész, az éhenkórász. Hallgatnak a névtelen bölcsek. „A római államokban a rabszolgákat jog szerint nem illeti meg név, mert nem léphetnek fel önálló személyiségként.” (Cassirer) Névtelen az írás rabszolgája. Zsengellér neves futballista volt. Telepes rádió: név szerint felsorolják a hírekben mindazokat, akik bármit is tettek a tettek mezején.

„Mezei futballista” – mondták annak idején, persze nem Zsengellérről, nem Zsákról. (Rossz név egy kapusnak. Rossz ómen. Oláh Géza jobb nevű kapus volt, neves portás.)

Most indul a következő világbajnokság. Bajvívó bajnokoknak jó daimónja van, jó lelke. Lelkesednek a jó szellemért. A szellemi javakért. A javasasszonyokért. Az asz-szonyokért. (Az enyémnek most is érzem illatát. Szaga van, mint az ibolyának.) Ibo-lyán túli sugarak. Petőfi mondta Teleki Sándornak: „druszám, igyunk egy sugárt!”

Sugárterápia. A fényes szelek nemzedéke. Nemzedékek kisugárzása. Bánom is én! (Bánom.) „...hírnév nélkül maradnak...” Érem nélkül. Az aranylábú fiúk. A ganajtúró bogarak. Almagest. Gesztus. Gesztenye. Nyári piros almagest. Párta alatt, nyári piros pártá alatt. A fa alatt. (Mennydörgéskor.) Almás. Pita. Alattomos be(le)csúszások. Petőfi mondta Teleki Sándornak. A fa alatt. „Nyári piros alma.” Derekas helytállás. Bajnokok leszünk. A bajnoknak daimónja van.

Bajnok-daimonja.

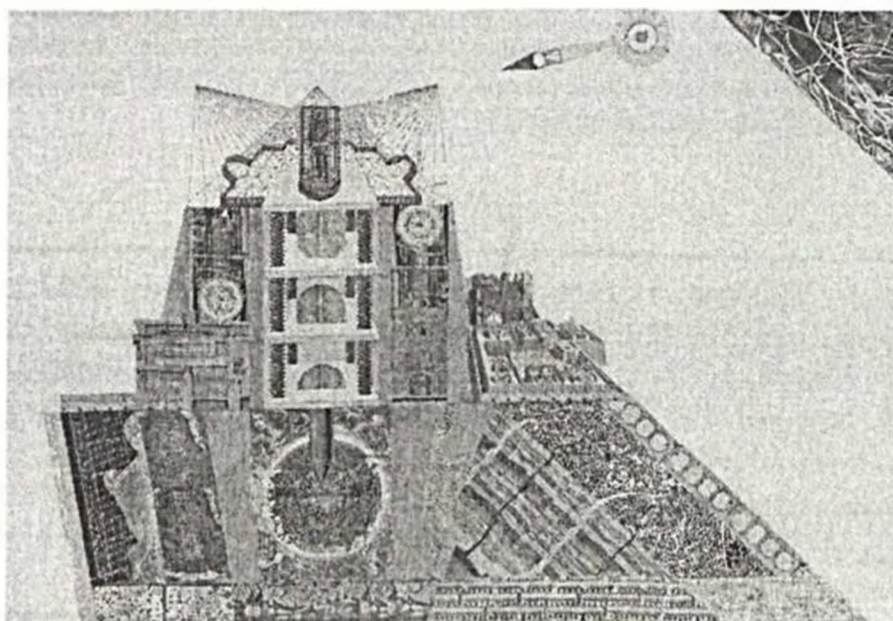
Fair play-díjas javasasszony. A fa alatt. Érzem a szagát. „...hírnév nélkül maradnak...” – szélről legeljete! Báró Sobri Jósika. Erdély. (Jelenleg nem kapható.) Nem kapható semmi jóra. Jósika. A hunok királya. Heléna a kertek alatt. Nyári piros alma. Kolorádóbogár. Szemet szemért. Szemérem testedért.

Pecsovics. Vicsorít. Szagol. Alulról szagolja Ibolyát. (Rózsát.) Kockatészta. Tésztagyár. Zsák. Almagest. Szusza Ferenc is jó futballista volt.

Házi szöttek. Házi túrós lepény. Telepesek. Rokkant telep. (Itt születtem.) Hadi-rokkant telep. Teleprádió. „Zsengeller halott. Halottak az istenek.” Zsong a pálya. Kezdődik a világbajnokság. Maradona a kezdő tizenegyben. Marad még két-három „helyzet”. Maradona kapura lö. Az argentinok nagy esélyesek.

Furcsa pasas ez a Jósika. Bakucz Jósika. Lötéri eredmények: három halott. (Bakucz, Parancs, Siklós.) Sugárkezelés. Öcsém szénné égett arca. (Torokrákja volt.) Kórházlépcsők. Folyosók. Kerekesszéken tolták. „Rosszabb, mint a mérges gáz / Megöl, mint a Gauloise.” Vagy a Gitane. Fejére tették a sisakot. Mégis szénné égett az arca. Leég a pofámról a bőr, mondta. (Egyébként nem panaszkodott.) Mentőmellény. (Ha anyánk ott lett volna.) Égett szag a mentőautóban. „Az ember az istenek tréfája és játéka” (Platón). Szirének hangja. A halál közelsége. (Hirtelen halt meg.) Urna. Urnája a dunavecsei temetőben. „A lélek úgy vívja meg az élet harcát, mint egy atléta: csak akkor kapja meg az öt megillető díjat, ha már véget ért a küzdelem.” (Plutarkhosz, Szókratész daimónja).

Nagy András. Élt hatvankét évet.

AYHAN GÖKHAN (1986, Budapest): Költő. A *Használati utasítás* című antológia szerzője.

BARÁTHI OTTÓ (1944, Hatvan): Író, újságíró, közgazdász doktor. Salgótarjánban él. 1967-től publikál. Hatvani József néven is ír. Legutóbbi kötetei: *A Kálvária kálváriája* (2008); *50 év a Palócföld életéből* (2008).

BOZÓ ANDREA (1975, Losonc): Művészettörténész, antropológus, a Losonci Múzeum munkatársa. Füleken él. Kötete: *Hétszer fényesebben. A szkíta állatstílus* (2004).

DUKAY NAGY ÁDÁM (1975, Salgótarján): Író, szerkesztő, Budapesten él. 1999 és 2004 között a *Palócföld* munkatársa. Legutóbbi kötete: *Hosszú eltáv* (2002).

HALMAI TAMÁS (1975, Pécs): Író, költő, irodalomkritikus. Legutóbbi kötetei: *Versnyelvtanok – Eleniző esszék kortárs versekről* (2008); *Közelítések, távlatok* (2008).

HANDÓ PÉTER (1961, Salgótarján): Költő, író, antropológus. Sósartonban él. Legutóbbi kötete: *Alvó konfliktusok mezején* (2008).

KAPPANYOS ANDRÁS (1962, Budapest): Irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a Miskolci Egyetem Modern Irodalomtörténeti Tanszékének docense. Legutóbbi kötetei: *Tánc az élen – Ötletek az avantgárdról* (2008); *A magyar irodalom képes atlasza* (2008).

LÁSZLÓFFY CSABA (1939, Torda): József Attila-, Berzsenyi- és Arany János-díjas, Miskolci Életműdíjas író, költő, drámaíró, esszéista. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *Bestseller vagy a bestia nem alszik* (2008).

MENYHÉRT ANNA (1969, Budapest): Költő, irodalomtörténész, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom* (2008).

NAGY CSILLA (1981, Balassagyarmat): Irodalomtörténész, kritikus. Kutatási területe: késő modern magyar líra, kortárs magyar irodalom, kép és szöveg viszonya. Kötete: *Magánterület* (kritikák, tanulmányok, 2008).

NAGY PÁL (1934, Salgótarján): Író, műfordító, tipográfus, a *Magyar Műhely* alapítószerkesztője. Párizsban él. A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1996) és a József Attila-díj (2000) birtokosa. Legutóbbi magyar nyelvű kötete: *A virágnak – agyara van!* (2005).

NYILAS ATILLA (1965, Budapest): Költő. Legutóbbi kötete: *Az Egynek álmai. Álmoskönyv* (2008).

SUHAI PÁL (1945, Bezenye): Költő, tanár, tankönyvíró. Legutóbbi kötete: *Tudósítások a katedrálról* (2007).

SZÁVAI ATTILA (1978, Vác): Író, Rétságban él. Legutóbbi kötete: *Fészercsend* (2008).

TANDORI DEZSŐ (1938, Budapest): Költő, író, műfordító, a magyar irodalom megújulásának egyik legeredetibb képviselője. Legutóbbi kötetei: *Kalandos Angliák* (2008); *Kilobbant sejt-csomók – Virginia Woolf fordítója voltam* (2008).

TURCZI ISTVÁN (1957, Tata): Író, költő, műfordító, szerkesztő, művelődésszervező, egyetemi doktor. József Attila-díjas (2006). Legutóbbi kötetei: *Ezt a nőt nagyon – hangoskönyv* (2008); *Minden ablak nyitva – Válogatott versfordítások* (2009).

VASS TIBOR (1968, Miskolc): Költő, a *Spanyolnátha* művészeti folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Nem sok sem* (2008).

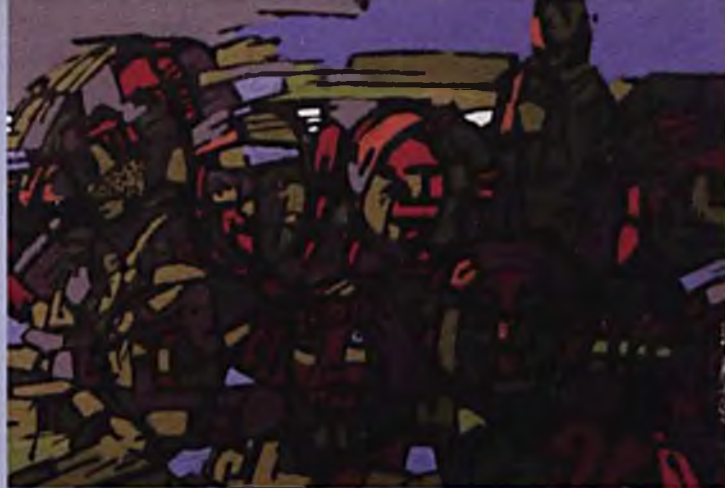
VINCZE DÁNIEL (1984, Salgótarján): Történész. Mátraszélén él. Jelenleg az ELTE Történelettudományok Doktori Iskolájának PhD-hallgatója.

„Nyéki Lajos- emlékestet rendeztek a Párizsi Magyar Intézetben, 2009. április 8-án. A hat hónappal ezelőtt, 82 éves korában elhunyt, balassagyarmati származású francia egyetemi tanárt és magyar költőt francia és magyar kollégái (François Nicoullaud, Bernard Le Calloc'h, Tverdota György, Kassai György, Szende Tamás) valamint a Nyéki-család tagjai búcsúztatták. Nyéki Katalin, nemzetközi hírű, elektromos grafikával foglalkozó művész számítógépről vetített jeleneteket édesapja életéből. Nyéki Lajos nevét franciáknak írt magyar nyelvkönyve, tanulmányai és élete végéig magyarul írt versei őrzik.” N. P.

Ára: négyszáz forint

Előfizetők részére 300 Ft

„ez az a hely, ahol vagyok
és minden igaz.”

Lászlóffy Aladár

nka
Nemzeti Kulturális Alap

